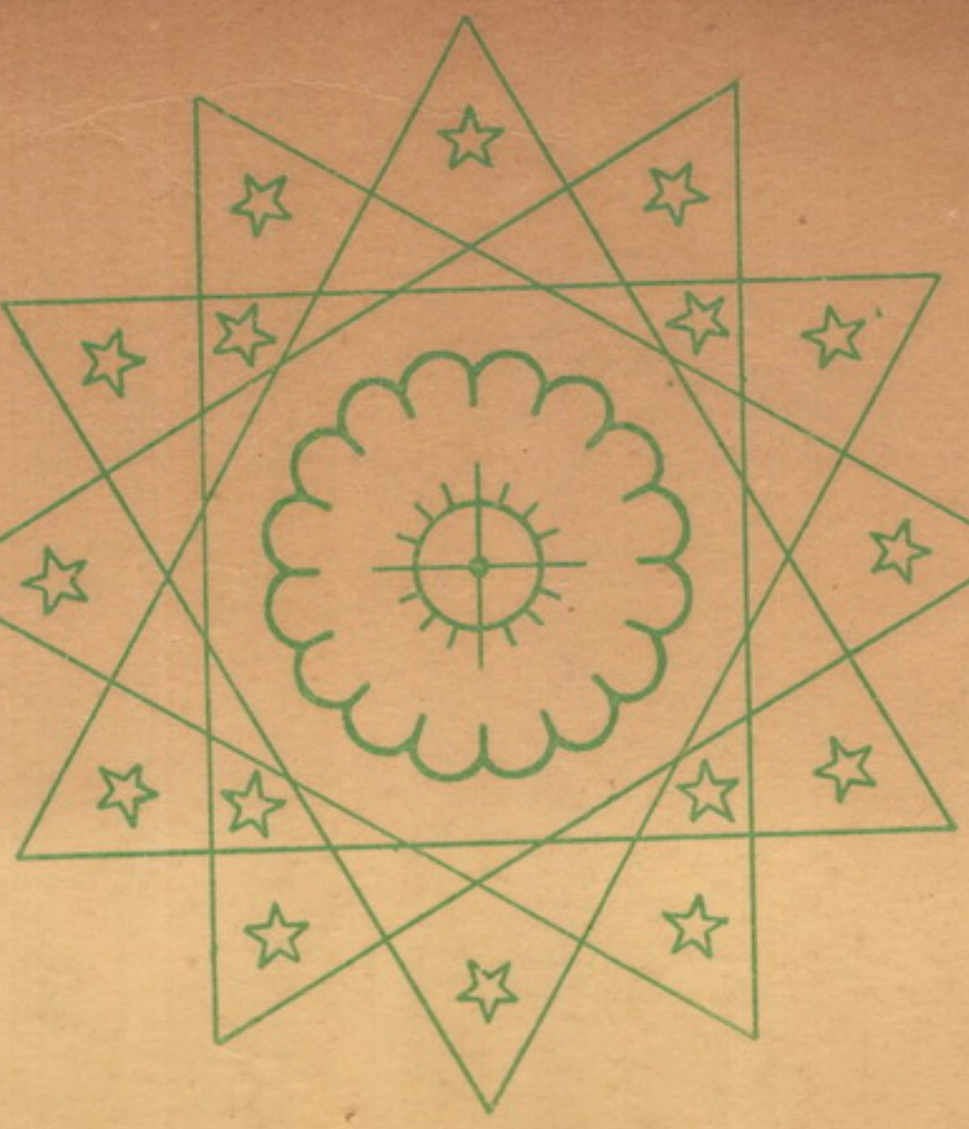

คู่มือ

จะทำอะไร อย่างไร

เป็นหลักวิชชาสากลในพระพุทธศาสนา

โดย

พระอธิการ พล ธมฺมปาโล

294.315
พ 414ค

วัดหนองคณฑี อ. พระพุทธบาท จ. สระบุรี

(ไม่สงวนลิขสิทธิ์)

ITD 90669 Q9L
294.315

มอบให้ห้องสมุด
ภินันทนาการ จาก
น.ส. กานดา พิทักษ์ไพรวัน

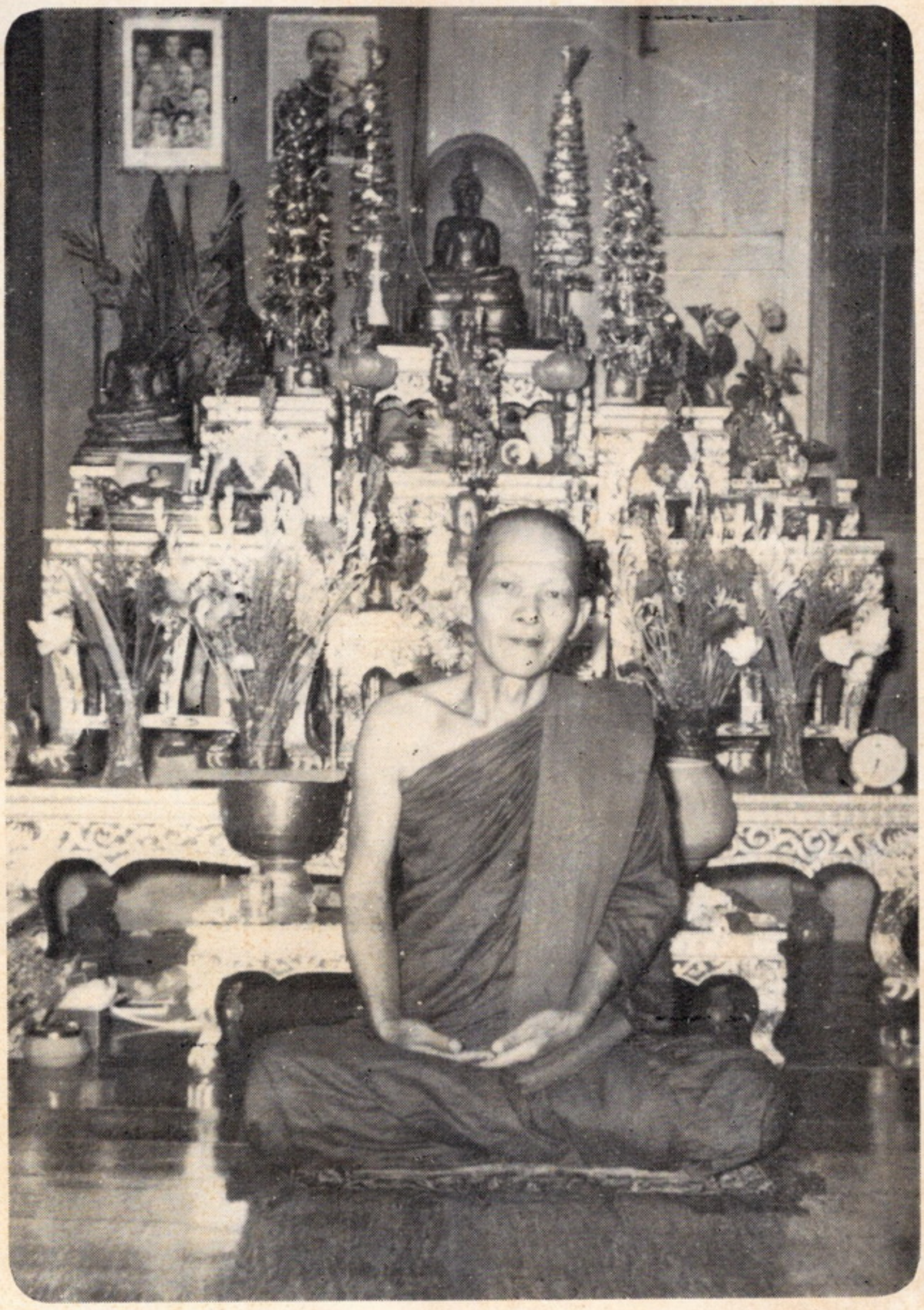

พระอธิการพล ธมฺมปาโล

วัดหนองคณฑี อ. พระพุทธบาท จ. สระบุรี

อารัมภบทในภาคปฏิบัติ

มนุษย์ทุกๆ คนในโลก ไม่เลือกว่าจะเป็นชาติ ชั้น วรรณใด ศาสนา ภาษา-ใด เพศ วัยใด ก็ตาม เชื่อว่าจะต้องทำอะไรอย่างไร หรือทำอะไรอยู่อย่างไร ทางกาย ทางวาจา ทางใจ อย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกันทั้งสิ้น

การกระทำอะไร อย่างไร เช่นว่านั้น ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า กายกรรม คือการกระทำทางกาย วจีกรรมคือการกระทำทางวาจา มโนกรรมคือการกระทำทางใจ รวมเรียกว่ากรรมบถ เพราะเป็นทางดำเนินไปสู่ผลแห่งการกระทำนั้น หรือเรียกว่า กัมมัฏฐาน เพราะกาย วาจา ใจ เป็นที่ตั้งแห่งการงาน มีคติ ๑๐ ประเภท ๓ อาการ ๕ มีองค์ ๘ ลักษณะ ๓ ส่วน ๓

ที่ว่ามีคติ ๑๐ นั้น ได้แก่ทางกาย ๓ อย่าง ทางวาจา ๔ อย่าง ทางใจ ๓ อย่าง คือเจตนา ๑ วิตก ๑ ทิฏฐิ ๑

ที่ว่ามีประเภท ๓ นั้น คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่การฆ่าสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดจนการกระทำให้บาดเจ็บเสียหายต่อชีวิตร่างกาย ๑ การลักทรัพย์ ตลอดจนการกระทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่นต้องเสียหายด้วยประการทั้งปวง ด้วยเจตนาทุจริต ๑ การกระทำผิดทางกาม คือ ละเมิดสิทธิในคู่ครองของผู้อื่น ๑ ซึ่งจัดเป็นกายกรรม ๓ การกล่าวคำเท็จ ๑ กล่าวคำหยาบ ๑ กล่าวคำส่อเสียดยุยงให้เขาทะเลาะวิวาทบาดหมางแตกสามัคคีกัน ๑ กล่าวคำเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑ ซึ่งจัดเป็นวจีกรรม ๔ การคิดเพ่งเล็งในการกระทำความชั่ว เช่นคิดยึดถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น ๑ คิดพยาบาทอาฆาตล้างผลาญเบียดเบียนผู้อื่น ๑ มีความเห็นผิด คิดกระทำความชั่ว ตลอดจนเห็นการกระทำชอบเป็นผิด กระทำผิดเป็นชอบ ๑ ซึ่งจัดเป็นมโนกรรม ๓ รวมเรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ประเภท ๑ มีเจตนาละเว้นไม่กระทำความชั่วทั้ง ๑๐ ดังกล่าวนี้ เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ประเภท ๑ การกระทำใดๆ ไม่เป็นชั่วหรือดีผ่ายละ ๑๐ ดังกล่าวนี้ เรียกว่ากรรมบถกลางๆ อีก ๑๐ ประเภท ๑ รวมเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ที่ว่าในคติ ๑๐ แต่ละประเภทมีอาการ ๕ นั้น ได้แก่การกระทำเอง ๑ แนะนำหรือใช้ให้ผู้อื่นกระทำ ๑ รับใช้ผู้อื่นกระทำ ๑ ยินดีหรือส่งเสริมเมื่อเห็นผู้อื่นกระทำ ๑ ดังนี้

ที่ว่ากัมมัฏฐานมีองค์ ๙ นั้น ได้แก่ทิฏฐิคือความเห็นในการกระทำ ๑ วิตก คือความดำริหรือความตกลงใจในการกระทำ ๑ วาจา ๑ กาย ๑ อาชีวะ คือความดำรงอยู่ความเป็นอยู่ความเป็นไปแห่งชีวิต ๑ วิริยะ คือความพยายามในการกระทำ ๑ สัญญาคือความจำได้หมายรู้ในการกระทำ ๑ สมาธิคือความตั้งใจในการกระทำ ๑

ที่ว่าองค์ ๙ ในกัมมัฏฐาน มีลักษณะ ๓ นั้น คือ การกระทำใด ๆ ที่เป็นไปในลักษณะที่ทำตามกันต่อ ๆ มาก็ดี หรือกระทำตามที่กำหนดจดจำ หรือกำหนดได้หมายรู้ด้วยการสดับตรับฟัง หรือการศึกษาเล่าเรียนโดยสามัญสาธารณะทั่วไปก็ดี เหล่านี้เป็นตัวอย่างเรียกว่า สุตมัยยกัมมัฏฐาน ๑

การกระทำใด ๆ ที่เป็นไปในลักษณะอาศัยสุตมัยเป็นเครื่องประกอบใคร่ครวญเปรียบเทียบเหตุผลแล้วจึงกระทำ เรียกว่า จินตมัยยกัมมัฏฐาน ๑

การกระทำใด ๆ เป็นไปในลักษณการที่ได้อบรมศึกษามีกฎเกณฑ์เป็นพิเศษ โดยขอบเขตในการกระทำเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ เรียกว่าภาวนามัยยกัมมัฏฐาน ๑

ที่ว่าองค์ ๙ ในกัมมัฏฐานมี ๓ ส่วนนั้น คือ อกุศล ๑ กุศล ๑ อัพยากตะ ๑ ฝ่ายอกุศลก็มี ๓ ส่วน คือโลภะ ได้แก่ความทยานอยาก เป็นรากเง่าเค้ามูล ฝ่ายข้างก่อร่างสร้างสรรพพัสดุ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เป็นเหตุให้กระทำความชั่วร้ายต่าง ๆ ๑ โทสะ คือความทารุณร้ายกาจแห่งจิต เป็นรากเง่าเค้ามูลฝ่ายข้างทำลายให้พินาศด้วยประการต่าง ๆ เป็นเหตุให้กระทำความชั่วร้ายต่าง ๆ ๑ โมหะ คือ ความมืดแห่งจิต ไม่ให้เห็นบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์เป็นรากเง่าเค้ามูล ฝ่ายต้นเค้าเป็นเหตุให้กระทำอกุศลความชั่วร้ายต่างๆ ๑

ฝ่ายกุศลก็มีส่วน ๓ คือ อโลภะ ได้แก่ความไม่โลภ เป็นรากเง่าเค้ามูลให้ตั้งใจกระทำความดี แสวงหาสิ่งที่ชอบประกอบแต่บุญกุศลต่าง ๆ เรียกว่าสัมมาสมาธิ ๑ อโทสะ ได้แก่ความเมตตากรุณาขจัดความร้ายกาจแห่งจิตไม่ให้เกิดขึ้น เป็นรากเง่าเค้ามูล ให้กระทำความดีประพฤติชอบประกอบบุญกุศลต่าง ๆ ทรงสภาพความเป็นมนุษย์ หรือความมีอยู่เป็นอยู่อันประกอบด้วยกุศลของตนไว้ เรียกว่าศีล ๑ อโมหะ ได้แก่สติความระลึกได้เข้ากำ

กับสัญญา สัมปชัญญะ ความรู้ตัวในขณะปัจจุบันเข้ากำกับความเห็น (ทิฏฐิ) และผัสสะ ความประสพอารมณ์หรือเหตุการณ์ เป็นรากเง่าเค้ามูลให้กระทำความดีประพฤติชอบประกอบบุญกุศลต่าง ๆ เรียกว่าบัญญา ๑

ฝ่ายอัพยากตะ ก็มีส่วน ๓ คือ ส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอกุศล ๑ เปลี่ยนแปลงไปเป็นกุศล ๑ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นกุศลอกุศล ๑

กัมมัฏฐานมีองค์ ๘ ลักษณะ ๓ ฝ่ายกุศล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรียกว่าอัฏฐังคิกมัคค์ แปลว่าทางมีองค์ ๘ เติมคำนำหน้าองค์นั้นว่า สัมมา หมายความว่าชอบ เช่นสัมมาทิฏฐิ แปลความว่าความเห็นชอบเป็นต้น นี้ก็มีส่วน ๓ คือ ผู้กระทำหรือประพฤติย่อหย่อน หรือปล่อยไปตามยถากรรม สุดแต่อารมณ์กระทำไปอย่างเสียไม่ได้ หรือกระทำไปเพราะกลัวโลกจะติเตียน หรือกระทำไปเพราะเห็นแก่ตัวหรือหน้าที่ เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค ๑ ประพฤติปฏิบัติเคร่งเครียดเกินไปลำบากมากได้ผลน้อย อย่างที่เรียกว่าฝืนกฎธรรมดาหรือขัดโลก ขืนธรรม สำคัญผิดว่ากระทำอย่างนี้จะเป็นเหตุให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย อันเป็นฝ่ายข้างสีลัพพัตตปรามาส เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค ๑ ประพฤติปฏิบัติไม่เข้าใกล้ส่วนสองข้างต้นนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ๑ ดังนี้

มีอธิบายสังเขปว่า ตามธรรมดาทุก ๆ คนในโลกย่อมมีสิ่งที่จำได้หมายรู้โดยได้ผ่านหรือประสพการณ์มาด้วยตนเอง อันจัดว่าเป็นสักขีพยาน ซึ่งเป็นความรู้ของตนเอง อาศัยรับฟังเหตุผล เรื่องราวจากคำบอกเล่าแนะนำสั่งสอน จากผู้อื่นอันจัดเป็นพยานซึ่งอาจนำมาเป็นความรู้ของตนได้ หรือสิ่งที่จำได้หมายรู้ โดยศึกษาตามบัญญัติโลกบัญญัติธรรมเป็นพยานหลักฐาน ซึ่งอาจยอมรับนับถือเอาเป็นความรู้ของตนเองได้ อย่างหนึ่งอย่างใดด้วยกันทั้งสิ้น

ตามธรรมดาทุก ๆ คนย่อมประสพการณ์สิ่งต่าง ๆ หรือเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อผู้ใดนึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตาม สิ่งนั้น ๆ ย่อมเป็นวัตถุ คือ อารมณ์เครื่องระลึกของใจ เมื่อสนใจต่อสิ่งนั้น สิ่งนั้นย่อมเป็นนิมิต คือ เครื่องกำหนดของใจ เมื่อมีความมุ่งหมายต่อสิ่งนั้น สิ่งนั้นย่อมเป็นคติ คือทางนำให้ใจตามสิ่งนั้นไป เมื่อใจตามสิ่งนั้นไป สิ่งนั้นย่อมเป็นวัตถุ คืออารมณ์แห่งกัมมัฏฐาน เป็นเรื่องให้การกระทำ ทางใจ ทางกาย ทางวาจา เกิดขึ้น ดังนี้ เหมือนกันทั้งสิ้น

ตามปกติธรรมดา ทุก ๆ คนในโลกย่อมรักชีวิตของตนหวังให้ตนมีชีวิตดำรงคงอยู่ด้วยดีมีความสุข มีอายุยืนยาวนานดำเนินไปด้วยดี ไม่มีอุปสรรคใด ๆ ไม่มีทุกข์ภัยอันตรายใด ๆ เกิดขึ้นแก่ตนทุก ๆ คนย่อมรู้ว่าตนต้องแก่ ต้องตาย ตายแล้วต้องเกิดอีก แต่จะเกิดเป็นอะไรอย่างไรนั้น เป็นปัญหาเฉพาะหน้าของแต่ละบุคคล แม้จะมีการถกเถียงกันว่าตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ก็ตาม คนที่สงสัยหรือไม่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกนั่นแหละก็ยังอยากเกิดเป็นอะไร ๆ ตามที่ตนปรารถนา

ความจริงมีอยู่ว่า ใครจะสำเร็จความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่ก็ตาม ก็ขึ้นอยู่กับกฎแห่งกัมมัฏฐาน คือการกระทำทางใจ ทางกาย ทางวาจา ทั้งสิ้น การกระทำอะไรของใครจะเป็นอย่างไร ผลจะดีชั่วอย่างไร จะสำเร็จผลที่มุ่งหมายหรือไม่ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับคติ คือ หมายความว่า ทุก ๆ คนต้องเดินทางไปหาผลแห่งการกระทำ ไม่ใช่ผลแห่งความมุ่งหมายจะเกิดขึ้นหรือเดินทางมาหาโดยไม่มีการกระทำ ผลจะชั่วก็เพราะถือเอาอกุศลกรรมเป็นคติ ซึ่งหมายความถึงคติ หรือการกระทำการงานของคนโง่ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลทุกข์โทษเสียหายต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติ เมื่อตายไปแล้วย่อมไปสู่ทุคติ เช่นเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเป็นมนุษย์ที่ไม่สมประกอบ เป็น บ้า ใบ้ หูหนวก ตาบอด ง่อยเปลี้ย เป็นต้น ผลจะดีก็เพราะถือเอากุศลกรรมเป็นคติ ซึ่งหมายถึงคติหรือการกระทำการงานของคนฉลาดย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลเป็นสุข เป็นคุณ เป็นประโยชน์ต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติเมื่อตายแล้ว ย่อมไปสู่สุคติ เช่นเกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อผู้ใดกระทำการงานเช่นคนโง่แล้วจะให้ได้ผลเหมือนผล ของการกระทำการงานเช่นคนฉลาดนั้นย่อมไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า คนโง่ไม่อาจทำตนให้เป็นคนฉลาดกระทำการงานให้เกิดผลเช่นคนฉลาดไม่ได้ เพราะใคร ๆ จะโง่ จะฉลาด มากหรือน้อยก็ตาม ย่อมขึ้นอยู่กับกฎแห่งการศึกษา ซึ่งอาจจะอบรมศึกษาให้มีความรู้ความฉลาด ทัดเทียมกันได้ ประการหนึ่งมีความจริงอยู่ว่า ทุกๆคนย่อมศึกษาให้รู้จักคิด รู้จักพูด ~~ตั้งแต่~~ ตั้งแต่เกิดจนตายด้วยกันทั้งสิ้น

เมื่อประมวลกฎและปรากฏการณ์ประกอบด้วยลักษณาการตามความจริงดังแสดงมาแล้วนี้ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงสั่งสอนเป็นใจความสำคัญว่า ผู้รักตนทั้งหลาย พึงรู้ว่ารักตน เมื่อรู้ว่าตนเป็นที่รักของตนแล้ว พึงรู้จักวิหารธรรมของตนได้แก่มี

ความเมตตา คือความหวังดีต่อตน ๑ มีความกรุณา คือช่วยตนให้พ้นจากทุกข์ภัยพิบัติทั้งปวง ๑ มีมุทิตา คือยินดีในความได้อัตตภาพเป็นมนุษย์อันเป็นสมบัติซึ่งเกิดมาจากกุศลกรรมในอดีตชาติ และยังจะเป็นเหตุให้ตนได้กระทำให้เกิดคุณธรรมพิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก ๑ มีอุเบกขา คือเข้าไปดูรู้อยู่ในวิหารธรรมของตน ให้ตั้งอยู่ไม่ยอมให้ขาดไป เพราะความชอบใจรักใคร่ เพราะความโกรธเกลียดชัง เพราะความเกรงกลัวต่อภัยอันตราย เพราะขาดความใคร่ครวญเสียก่อนเป็นเหตุให้หลง๑ เมื่อรู้จักวิหารธรรมของตนแล้ว พึงเคารพในวิหารธรรมของตน โดยรักษากัลยาณธรรมคือกุศลกรรมบถไว้เป็นทางความประพฤติของตน ผู้เคารพในวิหารธรรมของตน พึงเคารพในวิหารธรรมและกัลยาณธรรมของผู้อื่นด้วย จึงจะชื่อว่าเคารพในวิหารธรรมของตน ผู้เคารพในวิหารธรรมของตน พึงรักษาวิหารธรรมของตน ผู้รักษาวิหารธรรมของตน พึงอบรมจิต คือ ใจ ของตนให้ผ่องใสปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นรากเง่าเค้ามูล ให้ประพฤติทุจริตทางใจ กาย วาจา จึงจะชื่อว่ารักษาวิหารธรรมของตนไว้ได้

เมื่อประมวลพระธรรมคำสอนของท่านผู้รู้ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นหลักตรงกันเรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแห่งพุทธกาลนี้ ทรงประกาศว่า “สัพพปาปัสสะ อกรณัง การไม่กระทำบาปทั้งปวง ๑ กุสลัสสูปสัมปทา การกระทำกุศลให้บริบูรณ์ ๑ สจิตตปริโยทปนัง พึงอบรมจิตของตนให้ผ่องใสปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองด้วยประการทั้งปวง ๑”

หลักคำสอนข้อที่ ๑ ที่ว่า ไม่กระทำบาปทั้งปวงนั้น ได้แก่ไม่ยึดถือเอาอกุศลกรรมบถเป็นทางแห่งความประพฤติ คือการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ถ้าผู้ใดประพฤติเรียกว่าผู้นั้นประพฤติทุจริต หรือกระทำบาปทั้งปวง ผู้ใดไม่ประพฤติจึงชื่อว่า ไม่กระทำบาปทั้งปวง

หลักคำสอนข้อที่ ๒ ที่ว่ากระทำกุศลให้บริบูรณ์นั้น ได้แก่มีเจตนายึดถือกุศลกรรมบถเป็นทางแห่งความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เคารพในหน้าที่และสิทธิของกันและกัน โดยมีหิริความละอายในการที่จะประพฤติทุจริตหรือกระทำบาปทั้งปวง มีโอตตัปปะความเกรงกลัวผลของบาปทุจริตทั้งปวง โดยมีความเคารพในวิหารธรรมและกัลยาณธรรมมีความ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แสดงกิริยาอาการทางกายสุภาพ

อ่อนโยนต่อกัน ช่วยเหลือธุรกิจการงานต่อกันและกันตามโอกาศ ไม่แสดงกิริยาอาการกระด้างกระเดื่องหยาบคายต่อกันและกัน ไม่คิดทำอันตรายทำลายล้างผลาญเบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยประการทั้งปวง ทางวาจาไม่กล่าวคำเท็จ กล่าวแต่ความจริง กล่าวแต่คำสุภาพ ไม่กล่าวคำหยาบ แม้แต่ถ้อยคำที่กล่าวนั้นจะเป็นความจริงกล่าวแต่คำเป็นธรรมให้เขาสมัคสมานสามัคคีต่อกัน ไม่กล่าวคำส่อเสียดยุยงให้เขาแตกสามัคคี ทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ถ้อยคำนั้นจะเป็นความจริง เป็นคำสุภาพก็ตาม กล่าวแต่คำที่เป็นประโยชน์ ไม่กล่าวคำเพ้อเจ้อเหลวไหลต่าง ๆ ส่วนทางใจพึงละเว้นเจตนาที่จะประพฤติทุจริตอันประกอบด้วย~~กุศลกรรม~~ อกุศลกรรม ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ตั้งใจเจตนาที่จะประพฤติสุจริตประกอบด้วยกุศลกรรม ทางกาย ทางวาจา และใจ ละอกุศลวิตก คือความดำริเพ่งเล็งที่จะยึดถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยเจตนาทุจริต เว้นเพ่งเล็งดำริที่จะกระทำกาเมสุมิจฉาจาร เว้นดำริที่จะอาฆาตพยาบาทเบียดเบียนผู้อื่นประกอบด้วยกุศลวิตก คือความดำริชอบประกอบด้วยพรหมวิหาร ๔ มีสันโดษมักน้อยพอใจในความเป็นอยู่ของตน ชอบของตนแสวงหาทรัพย์เพื่อบำรุงเลี้ยงชีวิตโดยชอบของตน ไม่ทยานอยากให้เกินฐานะความมีอยู่เป็นอยู่ของตนจนผิดศีลธรรม มีสทาระสันโดษพอใจในคู่ครองของตน และยินดีในอันที่จะประพฤติตามครองประเพณีธรรมแห่งสังคม ละมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดจากทำนองครองธรรมดังกล่าวมาแล้ว เช่น เห็นกลับกันว่าอกุศลกรรมเป็นทางควรประพฤติ ทางกุศลกรรมไม่ควรประพฤติ หรือเห็นว่าการกระทำใด ๆ ไม่มีผล จะดีหรือชั่วย่อมเป็นเอง เกิดเอง คนเราโชคดีเคราะห์ดีทำอะไร ๆ ก็ดีหมด โชคร้ายเคราะห์ร้ายทำอะไร ๆ ก็ผิดหมด ละความเห็นผิดเช่นนั้น เป็นต้น ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรมอันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิดังกล่าวแล้ว เมื่อสรุปความเห็นผิดและชอบเข้าด้วยกัน ก็ได้แก่ความเห็นในเหตุผลอันเป็นฝ่ายผิดเป็นฝ่ายให้เกิดทุกข์โทษเสียหายต่าง ๆ แก่ตนและคนอื่นคู่หนึ่ง เห็นเหตุผลอันเป็นฝ่ายชอบเป็นฝ่ายให้เกิดผลสุขเป็นคุณประโยชน์ต่าง ๆ แก่ตนและผู้อื่น หรือไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น แต่ก็ไม่ทำให้เสียประโยชน์ของผู้อื่นโดยมิชอบคู่หนึ่ง

เมื่อสรุปแล้วพึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า ปัจจุบันธรรม คือความประชุมพร้อมแห่งอัตตภาพคือตัวเราเป็นตัววิบากปัจจัยให้เกิดปัจจยาการ คือแสดงอาการให้ปรากฏการ

เป็น กิเลสวัฏฏ์ คือ อวิชชา และตัณหา เป็นต้น อันจะเป็นเหตุให้เกิด กัมมวัฏฏ์ คือ การกระทำดีและชั่ว ทางใจ กาย และวาจา อันจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากวัฏฏ์ ในปัจจุบันชาตินี้และชาติต่อไปด้วย ความเห็นในเหตุผลทั้งสองคู่นี้ จะชื่อว่าความเห็นชอบ หรือว่าความเห็นถูกต้องครบถ้วนนั้น พึงพิจารณาให้ทราบความหมายอันจำกัดไว้ต่อไปนี้

๑. ผู้ใดจะทำอะไรอย่างไร ในทางโลกก็ดี ทางธรรมก็ดีการงานตั้งแต่เล็กน้อยขึ้นไปจนสูงสุดเพียงใดก็ตาม ผู้นั้นพึงพิจารณาให้ทราบเหตุผลทั้ง ๒ คู่นี้ ให้ทราบโดยแจ้งชัดตามเป็นจริงครบถ้วนทั้งสองคู่จะขาดเหตุหรือผลอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้แต่ประการเดียวก็ยังนับว่าบกพร่อง เมื่อมีความเห็นเหตุผลชัดแจ้งทั้ง ๒ คู่แล้วพึงตั้งใจละเว้นเหตุที่จะกระทำให้ผิดเสีย ตั้งใจที่กระทำแต่เหตุฝ่ายชอบ

๒. เมื่อกระทำอะไรอยู่อย่างไร พึงกระทำให้ตรงตามความเห็นชอบนั้น ระวังห้ามกันปิดกั้นไม่ให้การกระทำผิดเกิดขึ้น พิจารณาเห็นผลแห่งการกระทำชอบ และการเว้นไม่กระทำผิดแจ้งชัดตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มกระทำ จนกระทำสำเร็จ

๓. เมื่อกระทำเสร็จแล้วก็ทราบว่ากระทำเสร็จแล้ว ครบถ้วนถูกต้องตามความเห็นชอบและกระทำชอบนั้น ๆ ทุกประการ

ทั้ง ๓ ประการนี้อุปมาเหมือนเราจะสร้างตึกสัก ๑ หลัง ประการแรกเหมือนวางแผนผังและแบบแปลนก่อน ประการที่ ๒ เราสร้างให้ตรงตามแบบแปลนและแผนผังนั้นครบถ้วนทุกส่วนทุกประการ ประการที่ ๓ เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ผู้ควบคุมหรือผู้ชำนาญการตรวจสอบเห็นเรียบร้อย บริบูรณ์ทุกส่วนดังนี้ ฉันใดก็เปรียบเทียบเหมือนกันฉันนั้น

หลักคำสอนข้อที่ ๓ ได้แก่ทรงสอนว่าพึงอบรมจิตให้ผ่องใสปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงมี โลภะ โทสะ โมหะ นั้นก็เป็นหลักความจริงที่ว่า ใครจะทำอะไรหรือทำอะไรอยู่อย่างไร ย่อมแล้วแต่จิตเป็นผู้บงการ ดังนั้นผู้ใดจะไม่กระทำบาปทั้งปวงก็ดี กระทำกุศลให้บริบูรณ์ก็ดี ก็ย่อมสำเร็จด้วยใจ คือจิตที่ปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ จิตที่ปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ ได้ก็ต้องอาศัยการศึกษาอบรมจิต เรียกว่าจิตตสิกขา ประกอบด้วยอุบาย ๒ อย่าง อาการ ๓ องค์ ๙ ดังนี้

อุบายที่ว่า ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน และ วิปัสสนากัมมัฏฐานคู่กัน

อาการที่ว่า ๓ อย่างนั้นคือ ศีลสิกขา เป็นอาการแห่งจิต สามารถบงการบังคับวิญญัติ กาย วาจา ให้กระทำการงานทั้งปวงไม่ผิด เรียกว่าศีลเป็นเหตุให้ละโทษะ เสียได้ ๑ สมาธิสิกขา เป็นอาการของจิต สามารถตั้งมั่นอยู่ในการกระทำชอบทั้งปวง เรียกว่าสัมมาสมาธิเป็นเหตุให้ละ โลภะ ๑ ปัญญาสิกขา เป็นอาการของจิต สามารถรู้เหตุผลดีและชั่วสองคู่พร้อมกันแล้วละชั่วกระทำชอบ เรียกว่า ปัญญา เป็นเหตุให้ละ โมหะ เสียได้ ๑

ที่ว่าองค์ ๘ นั้น คือ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบได้แก่ เห็นเหตุผล ๒ คู่ดังกล่าวแล้ว ๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบได้แก่กุศลดังกล่าวแล้ว ๓ สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่เว้นพูดชั่ว ๔ อย่าง พูดชอบ ๔ อย่าง ดังกล่าวแล้ว ๔. สัมมากัมมันโต การงานชอบ ได้แก่เว้นกระทำความชั่วทางกาย ๓ อย่าง กระทำชอบทางกาย ๓ อย่างดังกล่าวแล้ว

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบ ได้แก่ไม่แสวงหาอาชีพในทางผิดศีลธรรมดังกล่าวแล้ว ๖. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ความเพียรละบาปอกุศลทั้งปวงที่มีอยู่กระทำอยู่แล้ว ระวังไม่กระทำอีกและระวังไม่กระทำที่ยังไม่เคยกระทำด้วย เพียรกระทำความดีคือบุญกุศลทั้งปวง ที่ยังไม่เคยกระทำ กระทำให้มีขึ้น เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลทั้งปวงที่มีอยู่แล้วเกิดขึ้นแล้ว ให้ดำรงคงอยู่ไม่เสื่อมสลายไปและให้เจริญมั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้นไป รวมเรียกว่าความพยายามชอบดังนี้ ๗ สัมมาสติ ความระลึกรู้ชอบ ได้แก่การพิจารณากาย ๑ เวทนา คือ ทุกข์ สุข อทุกขมสุข ๑ จิต ๑ ธรรม ๑ ทั้ง ๔ นี้ อย่างต่ำพึงพิจารณาให้ระลึกรู้ก่อนที่จะกระทำ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ สำรวมระวังห้ามกันบีดกั้น ไม่ให้คิดชั่ว ทำชั่ว พูดชั่ว ให้คิดชอบ ทำชอบ พูดชอบ เป็นการรักษาประโยชน์สุขปัจจุบันชาติไว้ได้ อย่างกลางและอย่างสูง ได้แก่การพิจารณาให้ระลึกรู้เห็นภายในกายในเวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม ทั้ง ๔ พึงพิจารณาเป็น ๓ ระยะ เช่นกายในกายภายนอก กายในกายภายใน กายในกายทั้งภายในภายนอก ดังนี้เป็นตัวอย่างเวทนา จิต ธรรม เหมือนกันเท่ากัน ระยะที่ ๑ เช่นที่ว่าภายในกายภายนอกเป็นตัวอย่างนั้นหมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นส่วนเหตุ ระยะที่ ๒ เช่นที่ว่ากายในกายภายในเป็นต้นนั้น หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นส่วนผล ระยะที่ ๓ เช่นที่ว่ากายในกายทั้งภายในภายนอกเป็นตัวอย่างนั้น หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นส่วนรองรับ ทั้ง

ส่วนเหตุและผลรวมกันอยู่ (การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม โดยละเอียดในภาคทฤษฎี) การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม พอปานกลางย่อมรักษาประโยชน์สุขปัจจุบันชาติให้ไพบูลย์ และเป็นฐานรองรับการที่พิจารณาคั้นสูง ๆ ขึ้นไปด้วย รักษาประโยชน์สุขอันเป็นส่วนที่จะได้สุคติสมบัติ เมื่อตายจากชาตินี้แล้วด้วย การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม คั้นสูงย่อมให้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง คือสุคติสมบัติ ในมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพานสมบัติ เมื่อยังมีชีวิตอยู่และตายจากอัตภาพนี้แล้ว

๗. สัมมาสมาธิจิตตั้งมั่นชอบ ได้แก่อาการของจิตยึดถือมั่นในอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันสติพิจารณาอยู่นั้น จึงอนุโลมตามสติดังกล่าวแล้ว

สัมมาสมาธิมีองค์ประกอบและลำดับขั้นดังนี้ มีองค์ ๕ คือ กุศลวิตก ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑ สุขุ ๑ เอกัคคตา ๑ · กุศลวิตกในที่นี้ โดยความก็คือ เหมือนกับความดำริชอบ องค์ที่ ๒ นั่นเอง แต่ต่างกันที่ว่าองค์ที่ ๒ นั้นหมายถึงความตกลงใจในที่หมายถึงความยึดถือความดำริชอบนั้นให้ตั้งมั่นอยู่ เมื่อกล่าวโดยสามัญสาธารณะทั่วไปฝ่ายโลกิยมรรคก็ได้แก่เนกขัมมะอันเป็นส่วนละกามฉันทะ ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำบาปอกุศลเหล่าอื่น ๆ

สัมมาสมาธิอาจแบ่งชั้นเป็น ๑. ขณิกสมาธิ ได้แก่สมาธิที่เกิดเป็นครั้งๆ คราวๆ หรือผ่าน ๆ ไปไม่ตั้งใจติดต่อกันเสมอ ๒ อุปจารสมาธิได้แก่ความตั้งใจที่เกิดติดต่อกันแต่อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ ๓ อัปปนาสมาธิ ได้แก่ความตั้งใจแน่นอน เช่นผู้ตั้งใจละกาเมสุมิจฉาจารตลอดชีวิตเป็นต้น

มรรคมีองค์ ๘ ตามที่แสดงมานี้เป็นฝ่ายโลกิยะเกี่ยวกับโลกภายนอกหรือปัจจุบันชาตินี้เป็นการรักษาประโยชน์ปัจจุบันให้ตั้งมั่นอยู่ได้เป็นประโยชน์เบื้องต้น อันจะเป็นฐานรองรับประโยชน์ภายหน้าหรือประโยชน์ท่ามกลางและคั้นสูงตามลำดับ

สัมมาสมาธิตามที่กล่าวมานี้ แสดงถึงเหตุผลของสมาธิอันเป็นสาธารณะทั่วไปแก่กามาวจรกุศลจิตอันเกี่ยวกับประโยชน์เบื้องต้น เป็นการรักษาประโยชน์ปัจจุบันชาตินี้ไว้ได้ หากจะมีผลภายหน้าเมื่อตายไปแล้ว เป็นผลพลอยได้ด้วยก็เป็นแต่เชื่อตามคำสอนซึ่งอาจจะพอหวังได้เท่านั้น เหตุดังนี้ท่านจึงตั้งเป็นกฎสำหรับผู้หวังประโยชน์ภายหน้าที่เป็นผลแน่นอน และหวังประโยชน์สูงสุดไว้ ดังนี้

๑. พึงอบรมจิตด้วยอุบาย ๒ อย่าง คือ สมถะ และ วิปัสสนาคู่กัน สมถกัมมัฏฐานอันมีสัมมาวายามะ เป็นกำลังในการกระทำกิจ และสัมมาสติกระทำวัตถุ คือ อารมณ์มีกายเป็นต้นให้ปรากฏการณ์มีสัมมาสมาธิ จิตตั้งมั่นชอบในวัตถุทั้ง ๓ นี้รวมกัน คงเรียกว่าสัมมาสมาธิ สมถกัมมัฏฐานนี้ นอกจากจะกระทำหน้าที่ควบคุมองค์มรรคทั้ง ๗ ให้ประชุมพร้อมครบองค์แล้ว ยังกระทำหน้าที่ระงับบาปอกุศลทั้งปวงไม่ให้ได้ช่องที่จะเกิดด้วย รวมเรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน หมายความตามพฤติกรรมว่า กระทำวัตถุคืออารมณ์มีกายเป็นต้น เข้ามาตั้งไว้พิจารณาด้วยดี ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐานอันมีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบได้แก่เห็นเหตุผลผิดชอบ ๒ คู่พร้อมกัน สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบได้แก่ความดำริที่จะออกจากบาปอกุศลทั้งปวง ทั้งสองนี้เป็นองค์ประกอบ รวมกันเรียกว่า วิปัสสนากัมมัฏฐานนี้กระทำหน้าที่ พิจารณารู้ลักษณะเหตุและผลของวัตถุ คืออารมณ์มีกายเป็นต้นอันสมถะยึดถือไว้ วิจัย คือ เลือกเฟ้น ว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดชอบ ดังนี้เป็นต้น สมถะก็ยึดถือสิ่งซึ่งประสงค์ ปล่อยวางสิ่งอันไม่พึงประสงค์ ตามที่วิปัสสนาวิจัยเลือกเฟ้นแล้วนั้น รวมเรียกว่า ลักขณูปนิชฌาน หมายความตามพฤติกรรมว่า พิจารณาวัตถุคืออารมณ์มีกายเป็นต้น รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไรว่า อะไรเป็นอะไร ดีชั่วอย่างไร อะไรควรยึดถือ อะไรควรละเว้นปล่อยวาง

๒. การอบรมจิตด้วยกัมมัฏฐานทั้งสองนี้ จุดประสงค์ต้องการให้เกิดพลังแสง คือ แสงสว่างเกิดขึ้นภายในจิตที่เรียกว่า ปฏิภาค บ้าง ประภัสสระ หรืออาภัสสระบ้าง โอภาสบ้าง เหล่านี้เป็นต้นเป็นเหตุให้เกิดทิพจักษุ ทิพโสตะ ธรรมจักษุ ปัญญาจักษุ รู้เห็นสภาพต่าง ๆ มีกายเป็นต้นอันพ้นวิสัย ใจรู้ หูได้ยิน ตาเห็นภายนอกนี้ได้ ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า ใจรู้ หูได้ยิน ตาเห็น ทั้ง ๓ นี้ เป็นมหาวิทยาลัยหรือแหล่งอันสำคัญและยิ่งใหญ่ให้เกิดวิชาหรือวิทยาการทั้งปวง แสงสว่างย่อมเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่นักศึกษาทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ โลกภายนอกมีความต้องการแสงสว่างฉันใด โลกภายในอันตั้งอยู่ท่ามกลางแสงสว่าง แลที่ตั้งอยู่ในความมืดตลอดกาล เราจะผ่านไปเพื่อพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร แสงสว่างอันเปิดจักษุให้รู้เห็นสภาพทั้งหลายเหล่านั้นตามประสงค์ จึงสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ฉันนั้น

วิธีการที่จะอบรมให้เกิดพลังแสงนั้น ท่านจัดไว้ถึง ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐

อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูล ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ อรูป ๔ แต่ละอย่างล้วนแต่จะเป็นอุบายให้เกิดพลังแสงด้วยกันทั้งสิ้น (ผู้ต้องการทราบรายการละเอียดให้ดูในหนังสือวิสุทธิมรรคนิเทศ)

ในอัฏฐังคิกมัคค์นี้ ท่านแยกสัมมาสติออกเป็นหมวดใหญ่ เรียกว่า มหาสติปัฏฐานสูตร (ดูรายละเอียดในภาค ๒) ซึ่งเป็นการเพียงพอสำหรับการอบรมจิตให้เกิดพลังแสงอย่พร้อมแล้วในกายของผู้อบรมทุกคน

สัมมาสมาธิ ในมรรคมีองค์ ๘ นี้ ท่านมีกฎไว้ดังนี้ เมื่ออบรมจิตได้ปฏิภาคนิมิต คือ แสงสว่างเกิดขึ้นเป็นเครื่องกำหนดยึดถือของจิตแล้ว ท่านจัดเป็นคันอุปจารสมาธิ เมื่อผู้อบรมยึดถือไว้ได้มั่นคงแล้วเรียกว่า อัปปนาสมาธิ มีองค์ฌาน ๕ คือ วิตก ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑ สุข ๑ เอกกัคคตา ๑

วิตกมีความมุ่งหมายอนุโลมตามความดำริชอบ วิจาร มีความอนุโลมตามความเห็นชอบ ปีติ มีอาการให้รู้สึกได้ ๕ อย่าง คือ ขุททกาปีติ มีอาการขนชูชันน้ำตาซึมไหล ๑ ขณิกาปีติ มีอาการเหมือนสายฟ้าแลบเป็นขณะ ๆ ๑ โอกกันติกาปีติ มีอาการซ่าที่กายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง ๑ อพเพงคาปีติ มีอาการกายและใจเบาเหมือนดังจะเลื่อนลอยอยู่ในอากาศ ๑ ผรณาปีติ มีอาการเย็นซาบซ่านไปทั่วกาย ๑ ในที่นี้รวมเรียกว่าธรรมปีติ เป็นสภาพที่มีอยู่ย่อมเกิดขึ้นเป็นขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทั้งหลายให้รู้สึกแช่มชื่นอิ่มกายใจเป็นเครื่องกำหนด สุข มีอาการให้กายและจิตเย็นสบาย สงบระงับจากความทุกข์ทั้งปวง เอกัคคตา คือ องค์ของสัมมาสมาธิโดยตรง

องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ เป็นที่ประชุมพร้อมแห่งองค์มรรคทั้ง ๘ พร้อมที่จะกระทำกิจตามหน้าที่ ขจัดนิวรณูปกิเลศอันเป็นกิเลศคอยกลุ้มรุมใจ ให้เศร้าหมองต่าง ๆ ๕ อย่าง คือ กุศลวิตก คอยขจัดถีนมิทธะนิวรณ์ที่คอยห้ามกันปิดกั้นไม่ให้กระทำบุญกุศลต่าง ๆ ไว้ได้ ๑ วิจาร คอยขจัดวิจิกิจฉานิวรณ์ที่คอยห้ามกันปิดกั้นไม่ให้ความเห็นชอบเกิดขึ้นไว้ได้ ๑ ปีติ คอยขจัด พยาบาทนิวรณ์ ที่คอยทำลายล้างคุณธรรมต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นไว้ได้ ๑ สุข คอยขจัด อุทธัจจะ กุกุจจะนิวรณ์ที่คอยกระทำให้จิตมีความคิดเห็นเลื่อนลอยฟุ้งสร้านไม่แน่นอนไว้ได้ ๑ เอกัคคตา คอยขจัดกามฉันทะนิวรณ์ที่คอยกระทำให้จิตพอใจยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสถูกต้องกายอันเป็นเหตุให้จิตคิดฟุ้งสร้านไปกับสิ่งทั้ง ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้นไว้ได้ ๑

องค์ฌานทั้ง ๕ นั้น เป็นขั้นมูลฐานแห่งการอบรมจิต ในพระพุทธศาสนา เรียกว่าปฐมฌานเพราะเป็นเบื้องต้น ที่เรียกว่าฌานเพราะอาการของจิตเพ่งพิจารณา อารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ของผู้อบรมเอง โดยการยึดถืออารมณ์คือกายเป็นต้น เป็นนิมิตเครื่องกำหนดหมายไว้ได้ เป็นฝ่ายสมถภาวนา เรียกว่าอารัมณูปนิชฌาน การพิจารณาอารมณ์มีกายเป็นต้น ซึ่งรวมเรียกว่า นามรูปให้รู้ตามเป็นจริงอย่างไรเป็นฝ่ายวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า ลักขณูปนิชฌาน

สมถะและวิปัสสนากระทำหน้าที่อบรมจิต ให้เกิดพลังจิตและพลังแสงสูงขึ้น เกิดญาณและปัญญาเสมอกันขึ้นไปตามลำดับจนถึงที่สุด

เมื่อจะอบรมจิตให้สูงขึ้น พึงกำหนดตามลำดับดังนี้ ที่ ๑ ปฐมฌานดังกล่าวแล้ว ละวิตก วิจารเสีย เข้าถึงฌานที่ ๒ ละปีติเสีย คงเหลือแต่สุขกับเอกัคคตา เข้าถึงฌานที่ ๓ ละสุขเสียด้วยคงเหลือเอกัคคตา เกิดอุเบกขาเข้าถึงฌานที่ ๔ ฝ่ายวิปัสสนาเรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ เพ่งพิจารณาอารมณ์ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เพ่งพิจารณาอนุโลมปฏิโลม ย้อนถอยไปหาฌานที่ ๑ จากที่ ๑ ขึ้นมาหา ๔ อีกถอยกลับมาเรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร พลังจิตและแสงก็จะมั่นคงสูงขึ้นตามลำดับ

เอกัคคตา อุเปกขาและสังขารุเปกขาญาณ ได้แก่ไม่มีความยินดียินร้าย ต่อนามรูปหรือสังขารทั้งหลายอันพิจารณาอยู่นั้น ต้องพิจารณาให้สูงขึ้นไปอีก ๔ ชั้น คือเพ่งพิจารณาความว่าง คือ อากาศ ว่าง ไม่มีที่สุด ล่วงเลยรูปและปฏิฆสัญญา เพราะไม่กระทำสัญญาไว้ในใจอันจะเป็นเหตุให้ยินดียินร้าย เรียกว่า อากาสานัญจายตนฌาน เป็นที่ ๑ เพ่งพิจารณาวิญญาณที่แผ่ไปในอากาศว่าไม่มีที่สุด เพราะล่วงเลยความพิจารณาอากาศโดยประการทั้งปวงเสียได้ เรียกว่า วิญญาณัญจายตนฌานเป็นที่ ๒ ความเพ่งพิจารณาวิญญาณว่าน้อยหนึ่งไม่มีล่วงเลยวิญญาณทั้งปวงเสียได้ เรียกว่า อากิญจัญญายตนฌาณ เป็นที่ ๓ เพ่งพิจารณาล่วงเลยความยึดถือว่าไม่มีอะไรหรือไม่ยึดถืออะไร แต่ก็ไม่พ้นโลกิยธาตุและธรรมอันละเอียดปราณีตได้ เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญา หมายความว่า ความรู้อันละเอียดปราณีตนั้น จะว่าสัญญาหรือไม่ใช่สัญญาก็ไม่ได้ทั้งสองอย่าง เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เป็นที่ ๔ เอกัคคตา อุเบกขา สังขารุเปกขาญาณ

เพ่งพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งปวงดังกล่าวมาแล้วนั้น อนุโลมปฏิโลมเนือง ๆ เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงว่า นามรูปทั้งหลายอันพิจารณาอยู่นั้น ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เปรียบประดุจว่า กำแพงใหญ่อันห้อมล้อมผู้อบรมอยู่ถึง ๙ ชั้น พิจารณาอยู่เนือง ๆ เช่นนี้ จนกว่าจิตจะแนบแน่นแล่นไปสู่ยอดแห่งสมถะและวิปัสสนา เกิดโอภาสแสงสว่างยิ่งกว่าที่ผ่านมาแล้ว ๑ เกิดปีติความอิ่มใจบังเกิดกล้ากว่าแต่ก่อน ๑ ปัสสัทธิ ความสงบกายและจิตยิ่งกว่าที่ผ่านมา ๑ อธิโมกข์ ความเชื่อมั่นบังเกิดกล้ายิ่งนัก ๑ ปัคคาโห ความเพียรกล้า ๑ สุขัง ความสุขกายและจิตปรากฏขึ้น ๑ ญาณัง ญาณและปัญญากล้ายิ่งขึ้น ๑ อุปปัฏฐานัง สติบังเกิดกล้าเป็นมหาสติปัฏฐาน และสัมโพชฌงค์ ๑ อุเบกขา สังขารุเปกขาญาณกล้าเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๑ นิกันติ มีฉันทะกล้าพอใจในวิปัสสนา เป็นฉันทาธิปติอันจะก้าวขึ้นสู่อิทธิบาท ๑

ตามที่แสดงนี้ แสดงให้เห็นเขตสูงสุดของโลกิยมรรค อันจะก้าวล่วงขึ้นสู่โคตรภูบุคคลอันจะกระทำกิจท่ามกลางระหว่างโลกิยมรรคและอริยมรรค ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผู้อบรมขึ้นถึงยอดวิปัสสนาดังกล่าวแล้ว จิตยังตั้งอยู่ในสังขารุเปกขาญาณ คือไม่ยินดียินร้ายกับสิ่งนั้น ๆ มีโอภาสแสงสว่างเป็นต้นแล้ว โคตรภูก็จะบังเกิดพิจารณานามรูปอนุโลมปฏิโลมต่อไป ยึดหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์โดยลักษณาการของจิต ที่เป็นตัณหา มานะ ทิฏฐิ ไม่อาศัยอยู่และไม่มีอุปาทานยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก กล่าวคือ ไม่ยึดถือมั่นนามรูปใด ๆ ซึ่งเป็นนิมิต เครื่องหมายปรากฏอยู่เฉพาะหน้า อันตนพิจารณาอยู่นั้น อาศัยแต่เพียงเพื่อพิจารณาระลึกรู้ ในลักษณาการความเกิดขึ้นตั้งอยู่หรือเสื่อมสลายไปอย่างไร เท่านั้น

เมื่อโคตรภูญาณพิจารณาอยู่อย่างนี้ จิตก็จะแล่นไปสู่~~ความสา~~มัคคามัคคญาณทัสนะ คือรู้เห็นแจ้งชัดว่า ทางหรือไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่อริยมรรค ให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลหรือไม่อย่างไร โดยหมายความว่าโคตรภูญาณได้สำรวจสอบสวนทวนต้นและปลายเห็นแจ้งชัดว่า นามรูปทั้งหลายอันพิจารณาแล้ว ยังไม่เห็นนามรูปใดพ้นบัญญัติว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแม้แต่เศษเลย ถึงคำบัญญัตินี้อนุโลมตามบัญญัติของศาสนาพราหมณ์ที่ว่าอรูปนั้นก็ไม่พบความจริง จากคำที่ว่าอรูปซึ่งหมายความว่าไม่ย่อยยับเปลี่ยนแปลงนั้น

จึงเป็นอันว่าการที่พิจารณามาแล้วนั้น เป็นแต่เพียงเพื่อแสวงหานามธรรมอรูปธรรม ซึ่งเป็นความหมายของคำที่ทรงบัญญัติว่าอรูปาวจรฌาน หมายถึงอาการของจิตเพ่งพิจารณาแสวงหาธาตุธรรมที่ไม่ย่อยยับเปลี่ยนแปลงปรุงแต่ง คือนามธรรมและอรูปธรรมเท่านั้น

เมื่อโคตรภูญาณรู้แจ้งเห็นชัดดังนี้แล้ว จึงยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ อฐิษฐานจิตว่า นิพพานภูมิเป็นอย่างไรอยู่ที่ใด ขอให้ปรากฏในญาณทัสสนะ ขณะนั้นจะปรากฏจุดแสงสว่างเกิดขึ้น ในระยะไกลเป็นแสงสว่างยิ่งนักหนาปราศจากมลทินทั้งปวง โคตรภูจิตที่ยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็จะเกิด วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แล่นไปสู่สังขารุเปกขาญาณโดยเร็วตกศูนย์ คือเกิดแสงสว่างวาบขึ้นที่กายผู้อบรมเป็นความหมายบอกให้ทราบว่า กายโคตรภูผ่ายสังขารุเปกขาญาณดับไป โคตรภูผ่ายมัคคามัคคญาณเกิดขึ้นใหม่แทนกลับตกลงมาอยู่ปฐมฌาณดังเก่า เมื่อพิจารณากายในกายก็จะเห็นกายนี้ เหมือนกายปัจจุบัน ของผู้อบรมต่างแต่คนแก่ไม่แก่ เด็กไม่เด็ก เครื่องแต่งกายเป็นปกติเป็นสีขาว ไม่เหมือนกับเครื่องแต่งกายที่กายนอกแต่งอยู่ เรียกกายนี้ว่ากายในกายทั้งภายในภายนอก เพราะกายนี้มีกายในเล็ก ๆ ตั้งอยู่ จุดศูนย์กึ่งกลางตรงแนวสดือเข้าไป และมีกายในกายภายนอกเล็ก ๆ ตั้งอยู่ตรงจุดศูนย์สดือตัดในหนังประมาณ ๑ เซนติเมตร เมื่อกายนี้ออกจากจุดตั้งไปภายนอกกายของผู้อบรมจะใหญ่เท่ากายปัจจุบันเหมือนดังที่ทุกคนเคยนอนหลับฝันเห็นออกไป

กายทั้ง ๓ นี้เป็นกายผลอันเกิดแต่การอบรมจิตด้วยสมถะและวิปัสสนาอันเป็นรากฐานเป็นที่ตั้งและที่ประชุมแห่งวิชาทั้งปวง ต่อไปจะเรียกกายนี้ว่า กายญาณทัสสนะ เพราะกายนี้มีทิพจักษุ ทิพโสตะ เกิดปัญญาจักษุสามารถได้ยิน ได้เห็น จำ คิด รู้ เข้าใจสภาพของโลกทิพย์ทั้งปวงอันล่วงพ้นวิสัยกายนอกของผู้อบรมจะรู้เห็นได้ กายนี้จะทำการสื่อสัมพันธ์ จิตของกายนอกทางมโนทวารวิถี และอาจสามารถให้กายในกายภายนอกออกมาซ้อนกายปัจจุบันให้เกิดทิพพจักษุ ทิพพโสตะ ได้ด้วย เมื่ออบรมจิตด้วยสมถะและวิปัสสนาสูงขึ้นเพียงใด กายนี้ก็จะละเอียดปราณีตใสบริสุทธิ์เป็นพลังแสงสูงขึ้นตามลำดับจนถึงที่สุด คือกายอรหันต์

กายญาณทัสสนะนี้ จะเป็นอุปการะแก่ผู้อบรมให้เกิดวิชาต่าง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้คือ

๑. อดีตังสญาณ ความปรีชาสามารถพิจารณานามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเวลาที่ผ่านมาแล้ว ระลึกรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรว่าตนกระทำอย่างใดให้ผลอย่างใด กรรมอันใดที่กระทำแล้ว กรรมอันนั้นเป็นอโหสิกรรมไปแล้ว อย่างไร .กรรมอันใด ที่ยังไม่ได้ให้ผลเป็นอโหสิกรรม จิตสั่งสมกรรมกิเลสนั้นไว้อย่างไร จะปรากฏให้ผลต่อไปอย่างไร เมื่อญาณนี้แก่กล้าสูงขึ้นก็จะบังเกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ความสามารถระลึกรู้เห็นแจ้งชัดถอยหลังไปในอดีตชาติ ว่าชาติที่ผ่าน ๆ มาแล้วเกิดเป็นอะไร อย่างไร เช่น มีเพศ ผิวพรรณ เป็นอย่างไร เมื่อหยั่งลงสู่ความเกิดในครรภ์มารดาด้วยอาการอย่างไร ญาณทั้งสองนี้จัดเป็นวิชาในพระพุทธศาสนาดังนี้คู่หนึ่ง

ญาณทั้งสองนี้เมื่อกล่าวโดยความมุ่งหมายก็ได้แก่ พิจารณานามรูปปัจจุบันถอยไปหาอดีต จากอดีตเท่าที่สามารถจะพิจารณาได้กลับมาหาปัจจุบันอีก อนุโลมปฏิโลมเช่นนี้ จนเกิดวิชาความรู้เห็นแจ้งชัด ขจัดอวิชชาอันปิดบังความจริงว่าชาติก่อนมีจริงหรือไม่ กรรมกิเลสอันสั่งสมไว้มีหรือไม่อย่างไร อย่างใดให้ผลเป็นอโหสิกรรมแล้วอย่างไรจะตามมาให้ผลในปัจจุบันชาตินี้อีกอย่างไร หรือไม่

๒. อนาคตังสญาณ ได้แก่ความปรีชาสามารถ พิจารณา นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ปัจจุบัน ไปหาอนาคต ๆ กลับมาหาปัจจุบัน อนุโลมปฏิโลมจนรู้เห็นแจ้งชัดว่า การกระทำอันใด จะเกิดผลดีชั่วอย่างไร อย่างไรควรกระทำ อย่างไรควรละเว้น เมื่อญาณนี้แก่กล้าขึ้นก็จะเป็นเหตุให้เกิดจุตูปปาตญาณสามารถรู้กระทำกรรมอันใด ละจากอัตภาพเก่าแล้ว จะเกิดเป็นอะไรที่ไหนอย่างไรต่อไปจิตสั่งสมกรรมกิเลสไว้ต่อไปอย่างไร ญาณทั้งสองนี้จัดเป็นวิชาคู่หนึ่ง ขจัดอวิชชาอันปิดบังความจริงไว้ไม่ให้เชื่อกรรมเชื่อผลของกรรมว่าใครทำกรรมอันใดดีชั่วไว้อย่างไร ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ตามเหตุคือการกระทำในปัจจุบัน เมื่อการกระทำทาง กาย วาจา ใจ ยังมีอยู่เพียงใด ตายแล้วต้องเกิดอีก แล้วแต่กรรมจะบันดาลให้เป็นไป

๓. ปัจจุบันนังสญาณ ได้แก่ความปรีชาสามารถ พิจารณา กาย เวทนา จิต

ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรว่า นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ในอดีตเป็นปัจจัยให้เกิด นามรูปปัจจุบัน ฯ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้เกิดนามรูปอนาคต สามารถประมวลเหตุอดีตและอนาคตรวมลงเป็นปัจจุบัน โดยพิจารณาสอบทวนต้นทวนปลายสุดสายเหตุผล อดีต อนาคต ปัจจุบันว่าการกระทำอย่างนี้ ที่ให้ผลมาแล้วในอดีตก็เป็นอย่างนี้ ที่กระทำแล้วในอดีตส่งผลมาให้ผลในปัจจุบันก็เป็นอย่างนี้ การกระทำอันใดในอดีตที่ยังไม่ให้ผลในปัจจุบัน จะให้ผลในอนาคตต่อไปก็เป็นอย่างนี้ การกระทำอันใดในปัจจุบันให้ผลในปัจจุบันก็เป็นอย่างนี้ ที่ยังไม่ให้ผลในปัจจุบันจะให้ผลในอนาคต ก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อกายญาณทัสสนะพิจารณาระลึกรู้เห็นแจ้งชัดอยู่เช่นนี้ ก็จะเกิดเจโตปริยญาณสามารถรู้เห็นแจ้งชัดในวารจิตของผู้อบรมว่า ขณะใดวารจิตเป็นอย่างไรดังที่แจกไว้ในมหาสติปัฏฐาน ๑๖ จิต เช่น จิตมีโลภะ โทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโลภะ เกิดขึ้นอย่างไร เกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุให้กระทำอะไรอย่างไร เมื่อกระทำแล้วให้ผลอย่างไรแค่ไหนเพียงใด เกิดขึ้นแล้วจะดับไปอย่างไร ก็รู้ชัดในประการนั้น ๆ ด้วย เมื่อกายญาณทัสสนะสามารถ พิจารณานามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดอย่างนี้ ย่อมปรีชาสามารถ พิจารณาปฏิจจสมุปบาท คือ ปัจจยาการ ได้แก่การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม อดีต อนาคต ปัจจุบัน มีอาการเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกันอย่างไร ดูรายละเอียดในภาคทฤษฎีทั้ง ๓ นี้แต่ละอย่าง จัดเป็นวิชชาในพระพุทธศาสนานี้

๔ อิทธิวิธิ และมโนมยิทธิ ทั้งสองนี้เป็นผลอันเกิดแต่สมถะและวิปัสสนา อบรมจิตให้เกิดพลานุภาพและจิตตานุภาพ

อิทธิวิธิ คือพลานุภาพ โดยความได้แก่มีความเพียรกล้าหาญ สามารถกระทำกิจการงานทั้งปวงให้สำเร็จลุล่วงตามความมุ่งหมายด้วยอุบายต่าง ๆ ขจัดอุปสรรคและสิ่งขัดขวางได้ทั้งมวล

มโนมยิทธิ คือจิตตานุภาพ โดยความได้แก่จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สามารถอาจหาญบังคับบัญชากิจการงานทั้งปวงได้ถูกต้องไม่ผิดพลาด ทำทุกสิ่งที่อยู่ในวิสัยซึ่งอาจจะเป็นไปได้ ให้อยู่ในอำนาจและบงการให้เป็นไปตามความมุ่งหมาย จิตตานุภาพย่อมกระทำให้วิชชาทั้งปวงเกิดขึ้น ควบคุม รักษาวิชชาทั้งปวง ให้มีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลในหน้าที่เป็นอย่างดี จิตตานุภาพย่อมสามารถตั้งมโนคติ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือเรื่อง

ใดก็ตามก็ย่อมตั้งขึ้นได้ฉับพลันไม่เลือกอิริยาบท สถานที่ และโอกาส เมื่อประสงค์จะกำหนดสิ่งใด เรื่องใดสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ก็จะเป็นนิมิต เครื่องกำหนดได้ทันที จะตั้งนิมิตไว้นานเท่าใดหรือจะละนิมิตนั้นเสียเมื่อใดก็ได้ตามประสงค์ จะพิจารณานิมิตนั้นเมื่อใดก็ได้ จิตตานุภาพ สามารถ จะแยก กาย เวทนา จิต ธรรม ออกเป็นนามหรือรูปแล้วแต่ประสงค์ให้รู้เห็นแจ้งชัดว่าอะไร เป็นอะไรอย่างไร เช่น นามรูปหยาบมีอะไรบ้าง มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองเพียงใด จะขจัดให้หมดไปได้ด้วยวิธีใด นามรูปปานกลางและละเอียดปราณีตมีอะไรเป็นอย่างไรอะไรบ้าง จะกระทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไรก็สามารถทราบชัดประการนั้น ๆ ตามเป็นจริงด้วย

จิตตานุภาพ สามารถควบคุมญาณทั้งปวงให้เป็นระเบียบและตั้งอยู่ในขอบเขตแห่งความมุ่งหมายเป็นอันดี

มโนคติ และจินตนาการเป็นความหมายของ มโนมัย เหมือนกันซึ่งหมายความว่า การงานทั้งปวงสำเร็จด้วยใจ ผู้ใดกระทำการงานใดสำเร็จตามความมุ่งหมายเรียกว่ามโนมยาธิปติหมายความว่า มโนมัยนั้นมีองค์ประกอบ ๔ คือฉันทาธิปติได้แก่ความพอใจหรือมุ่งหมายในการกระทำกิจ ๑ วิริยาธิปติ ได้แก่ความเพียรแกล้วกล้า ไม่ท้อถอยในการกระทำกิจ ๑ จิตตาธิปติ ได้แก่ความมุ่งมั่นไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใดที่จะขัดขวางเอาใจใส่ไม่ทอดธุระในการกระทำกิจการงาน ๑ วิมังสาธิปติ ได้แก่ความพินิจพิเคราะห์ในการกระทำการงานไม่ให้ผิดพลาดจาก ความมุ่งหมาย ๑ รวมเรียกว่ามโนมยาธิปติ แปลและหมายความว่า ความเป็นใหญ่ของใจหรือจิตในการประกอบกิจการงานให้สำเร็จลุล่วงไปตามความมุ่งหมาย

มโนคติ แปลและหมายความว่าการไปหรือทางดำเนินของใจหรือจิต จินตนาการ แปลและหมายความถึงอาการหรือพฤติกรรมของใจหรือจิต มโนคติหรือจินตนาการย่อมเป็นสมบัติมีอยู่สำหรับทุก ๆ คน

มโนคติ อันบุคคลอบรมให้เกิดวิชชาการต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรมที่เป็นสาธารณะทั่วไป เพื่อสำเร็จประโยชน์ในการกระทำกิจการงานที่มุ่งหมาย ถ้าสำเร็จความมุ่งหมายก็เรียกมโนมยาธิปติ ถ้าไม่สำเร็จก็คงเรียกว่า มโนคติ หรือจินตนาการเท่านั้น

มโนคติ อันบุคคลอบรมด้วยสมถะ และวิปัสสนากัมมัฏฐานให้สำเร็จเกิดวิชชาที่มุ่งหมายตั้งแต่จิตตั้งมั่นเป็นปฐมฌานแรกเรียกว่ามโนมยิทธิ แม้จะสูงขึ้นเพียงใด ถ้ายังอยู่ในชั้นโลกิยมรรคก็ยังคงเรียกว่า มโนมยิทธิหรือจิตตานุภาพ แทนคำว่า มโนมยาธิปติ ถ้าหากผู้อบรมก้าวล่วงเข้าสู่โลกุตรมรรค แม้ขั้นต่ำ เช่นโสดาปัตติมรรค เป็นต้น เรียกมโนมยิทธิว่าอิทธิบาทแทนมโนมยาธิปติเป็นความหมายถึงจิตตานุภาพสามารถ กระทำกิจให้ตนพ้นจากโลกหรืออยู่เหนือโลกได้

๕. อาสวขยญาณ และอริยสัจจ ๔ ทั้งสองนี้เป็นวิชชาสำคัญและเป็นจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนาอาสวขยญาณ หมายถึงความปรีชาสามารถของมโนมยิทธิ อันประชุมพร้อมแห่งวิชชาทั้งปวง ดังกล่าวแล้วเกิดญาณรู้พิเศษรู้เห็นแจ้งชัดว่า สภาพธรรมอันใดซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรับรองต้องกันว่า “หินธรรม” เป็นธรรมหยาบ ธรรมดำ ธรรมมืด ธรรมนั้นเมื่อเข้าปนหรือคลุกเคล้ากับธรรมอื่น ๆ ก็ทำให้เศร้าหมองไปด้วย เช่นสีดำปนกับสีขาวเป็นต้น นี้เป็นความหมายของคำว่า “กิเลส” หินธรรมเป็นสภาพที่ไม่ใช่สัตว์และบุคคลย่อมมีอยู่เป็นอยู่ลักษณะ ๓ คือ

๑. รวบรวมเกาะกุมคุมกันเข้า ก่อร่างสร้างสะสมหมักหมมให้ใหญ่ยิ่งขึ้นได้เอง นี้เป็นความหมายของคำว่า โลภกิเลส

๒. ทำลายสิ่งที่ไม่เหมือนกับตนให้พินาศ และให้เหมือนกับตนนี้เป็นความหมายของคำว่า โทสกิเลส

๓. มีลักษณะดำ และมืด เข้มข้นเข้าไปย้อมเข้าไปคลุกเคล้าสิ่งที่ไม่เหมือนกับกับตน ให้เหมือนกับตนนี้เป็นความหมายของคำว่า โมหกิเลสทั้ง ๓ นี้ โมหกิเลสเป็นฝ่ายต้นเค้า เพราะเมื่อกล่าวถึง โลภะ หรือ โทสะ ก็ย่อมหมายถึง โมหะรวมอยู่ด้วย โลภะเป็นฝ่ายสร้าง โทสะเป็นฝ่ายทำลายสิ่งที่ไม่เหมือนกับตน โมหะย่อมขยายขอบเขตข่ายคือความมืดความดำไปไม่มีประมาณสมด้วยพุทธภาษิตว่า “นัตถิ โมหสมัง ชาลัง” แปลและหมายความว่า ข่าย คือเครื่องมือดักใด ๆ เสมอด้วยความมืดไม่มี “โลโภ อัมมานัง ปริบันโถ” แปลความหมายว่า โลภะเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย หมายความว่าโลภะกระทำหน้าที่เหมือนดังว่า ผู้ตลบข่าย “นัตถิ โทสสะโม คะโห แปลและหมาย

ความว่า ผู้จับเสมอด้วยโทสะไม่มี หมายความว่า การจับสิ่งที่ติดข่ายจับให้มั่นคั้นให้อยู่ไม่ให้หลุดจากข่ายไปได้ เสมอด้วยโทสะไม่มี ดังนี้รวมเรียกว่า หินธรรม

สัตว์บุคคลใดจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ซึ่งหินธรรมนี้ เมื่อเข้าไปอาศัยเข้าไปยึดถือก็ดี ปล่อยให้เกิดขึ้นแก่ตนก็ดี ลักษณการเช่นนี้เป็นความหมายของคำว่า อกุสลาธัมมา บุคคลใดจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม เมื่อเจตนากระทำตาม อกุสลาธัมมา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ แม้แต่อย่างใดก็ตาม การกระทำเช่นนั้นเป็นความหมายของคำว่า อกุศลกรรม

บุคคลใดจะรู้หรือไม่ก็ตาม ได้กระทำแล้วซึ่งอกุศลกรรม อันยังไม่ได้ให้ผลเป็นอโหสิกรรม แม้มีประมาณเพียงใดสุดอดีต ในอดีตชาติก็ดี สุดอดีตในปัจจุบันชาติก็ดี กระทำในปัจจุบันยังไม่ให้ผลในขณะกระทำจะให้ผลในอนาคตก็ดี ลักษณการเช่นว่านี้ เป็นความหมายของคำว่าอาสวกิเลศ หรือคำว่า กรรมกิเลศอันจิตสั่งสมหมักหมมไว้

อาสวกิเลศ มีประเภท ๔ คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ ทิฏฐาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ ที่ว่ากามาสวะนั้น ได้แก่นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมกิเลศสั่งสมไว้แล้วในอดีต ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองและประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง เป็นเหตุนำให้อุบัติหรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เหล่านี้ เป็นต้น มีอยู่ก็ดี ไม่เป็นเครื่องเศร้าหมองแต่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง อันจะเป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามภพ เช่นเป็นมนุษย์ ทุคตะ เข็ญใจบ้า ใบ้ หูหนวก ตาบอด งอยเปลี้ย เหล่านี้ เป็นต้น เป็นเทพพวก กุมภัณฑ์ ยักษ์ มาร อสูร เหล่านี้เป็นต้น มีอยู่ก็ดี นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันใด มีความใคร่ มีความยินดี มีความปรารถนา มีความมุ่งหมายที่จะกระทำบาปอกุศล มลทินโทษทั้งปวง ในปัจจุบัน อันจะเป็นเหตุให้อุบัติ หรือเกิด เป็นอะไร อย่างใดตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ก็ดี รวมเรียกว่า กามาสวะ

ที่ว่า ภวาสวะนั้น ได้แก่นามรูป คือกาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสั่งสมไว้แล้วในอดีต ซึ่งจะเป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นเทพในรูปภพและอรูปภพ แต่ยังมีนามรูปอันจะนำให้อุบัติหรือเกิดในกามภพ เป็นอะไรอย่างใดดังกล่าวไว้ในกามาสวะนั้น อาศัยอยู่หรือมีอยู่ ก็ดี กรรมอันกระทำในปัจจุบัน ซึ่งจะเป็นเหตุให้อุบัติดังกล่าวแล้วข้างต้นนี้ก็ดี เป็นความหมายของคำว่า ภวาสวะ

ที่ว่า ทิฏฐาสวะนั้น ได้แก่มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดบีดบัง อริยสัจธรรม ๔ ไว้ ไม่ให้เห็น ว่านี้เป็นมลทินทุกข์โทษเสียหายต่าง ๆ ๑ นี้เป็นสมุทัย คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา อันเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ๑ นี้นิโรธ ความดับทุกข์ เพราะเหตุแห่งตัณหาดับไป ๑ นี้มรรค คือทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มี สัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิ เป็นที่ ๘ ดังกล่าวแล้ว มิจฉาทิฏฐิอันบีดบังสัจจะ คือ ความเป็นจริงทั้งปวงไว้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ที่ล่วงมาแล้วในอดีตก็ดี ที่กำลังจะเกิดอีกก็ดี เรียกว่าทิฏฐาสวะ

ที่ว่าอวิชชาสวะนั้น ได้แก่ความรู้ผิด ทั้งปวง คือ ความไม่รู้ว่า ทุกข์ ๑ สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ๑ ไม่รู้ความดับทุกข์ ๑ ไม่รู้ทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ ๑ ไม่รู้อดีต ๑ อนาคต ๑ ไม่รู้ปัจจุบัน ๑ ไม่รู้จักปฏิจจสมุปปบาท คือ อาการของเหตุผล อดีต อนาคต และปัจจุบันมีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันอย่างไร ๑ ความไม่รู้ทั้ง ๘ นี้ หมักหมมสะสมอยู่แล้วในอดีต ติดตามมาในปัจจุบันยังจะสมหมักหมมต่อไปในอนาคตอีก อย่างนี้เรียกว่าอวิชชาสวะ

ญาณอันปรีชาสามารถพิจารณาเห็นแจ้งชัดถึงนามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันประกอบด้วยอาสวกิเลส ให้เป็นอาสวธาตุ ขันธ์ อายตนะ อินทรีย์ ว่ามีอยู่ในผู้อบรมอย่างไร จัดเป็นอาสวขยญาณเบื้องที่ ๑ เมื่อรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว รู้อุบายวิธีขจัด หรือทำลายอาสวกิเลสให้สิ้นไปได้เป็นอาสวขยญาณเบื้องที่ ๒ เมื่อขจัดอาสวกิเลสให้สิ้นไปได้แค่ไหนเพียงใดก็รู้เห็นแจ้งชัดประการนั้น ๆ ด้วยจัดเป็นอาสวขยญานเบื้องที่ ๓

อาสวขยญาณเบื้อง ๓ นี้ แยกทิฏฐาสวะออกเป็นประเภทหนึ่งต่างหาก เรียกอาสวขยญาณส่วนนี้ว่าตรัสรู้อริยสัจจ์ แปลและหมายความว่าบรรลุวิชชา รู้เห็นแจ้งชัดในของจริงอย่างประเสริฐ ๕ อย่าง

อาสวขยญาณเบื้อง ๓ นี้ อาจแยกประเภทได้ ๓ คือ รู้ส่วนอดีต ว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑ รู้ส่วนอนาคต ว่า จุตูปาตญาณ ๑ รู้ส่วน ๓ เรียกว่า ปัจจุบันนังสญาณโดยความก็คือ อาสวขยญาณนั้นเอง แต่ที่แสดงไว้แยกกันนั้น ก็เพื่อให้เห็นความสำคัญ ในความมุ่งหมายติดต่อกันว่า ถ้าวิชชาทั้งหลายไม่ว่าอย่างใดจะสูงสุดเพียงใดมีความปรีชาสามารถอย่างยิ่งเพียงใดก็ตาม ถ้ายังเป็นโลกิยะอยู่เพียงใด ก็ยังไม่จัดเป็น

อาสวขยญาณเพียงนั้น เมื่อวิชชาทั้งหลายดังกล่าวแล้ว ประชุมพร้อมกันเพื่อกระทำกิจขจัด นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันประกอบด้วยอาสวกิเลศ เพื่อให้บังเกิดอริยมรรคญาณเมื่อใดวิชชาอันประชุมพร้อมกันนั้น ก็รวมเรียกว่าอาสวขยญาณอันเป็นโลกตรมรรคเมื่อนั้น

อาสวขยญาณอันกระทำกิจในอริยมรรคมีเขต ๔ มีวัตถุ ๑๐ ที่ว่าเขต ๔ นั้นคือ โสดาปัตติมรรคและผลเขตที่ ๑ สกิทาคามิมรรคและผลเป็นเขตที่ ๒ อนาคามิมรรคและผลเป็นเขตที่ ๓ อรหัตตมรรคและผลเป็นเขตที่ ๔

ที่ว่าวัตถุ ๑๐ หรือสังโยชน์นั้น คือ ๑. สักกายะได้แก่นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งประกอบด้วยอาสวกิเลศอันกรรมกิเลศสั่งสมไว้แล้วจะเป็นเหตุให้อุบัติ หรือเกิดเป็น เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก ตลอดจนความเป็นมนุษย์ บ้า ใบ้ หูหนวก ตาบอด เหล่านี้เป็นต้น อันอาสวขยญาณเมื่อนที่ ๑ พิจารณาเห็นแล้ว เรียกว่าสักกายทิฏฐิ

๒. วิจิกิจฉา ได้แก่ความสงสัยไม่รู้ตามเป็นจริงว่า นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อย่างไร ๑ นามรูป อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันอย่างไรแค่ไหนเพียงใด ๑ นามรูปอันใด ซึ่งกรรมสั่งสมไว้ ประกอบด้วยอาสวกิเลศเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง ๑ ไม่รู้ว่าอาสวกิเลศนั้นจะรู้เห็นแจ้งชัด และขจัดให้สิ้นไปตามลำดับได้ด้วยอาสวขยญาณเท่านั้น ๑

๓. สีลัพพัตตปรามาส ในที่นี้ได้แก่ความบกพร่องแห่งศีลและจริยาวัตร ของความเป็นมนุษย์อันจะเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ บ้า ใบ้ หูหนวก ตาบอด เป็นต้น และเป็นกุมภัณฑ์ยักษ์ มาร อสูร เป็นต้น ๑ การอบรมจิตผิดวิธี ไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้ แต่สำคัญผิดว่าบรรลุหรืออาจบรรลุได้ ๑

วัตถุทั้ง ๓ นี้ อาสวขยญาณแห่งอริยมรรคญาณเขตที่ ๑ ย่อมละหรือขจัดเสียได้ เป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นมนุษย์และเทพที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ในกามสุคติภพ หรืออุบัติเป็นเทพในสุคติรูปภพตามกำลังฌาน

๔. กามราคะ ได้แก่ ความใคร่ความกำหนัดยินดีในกาม กามสุคติภพ อันยังมีในโสดาบุคคล แต่ไม่ละเมิดศีล

๕. พยาบาท ได้แก่อาฆาตเคืองแค้นอันยังมีในจิตโสดาบุคคล แต่ไม่ละเมิดศีล วัตถุหรือสังโยชน์ ๕.๕. นี้ อาสวขยญาณแห่งอริยมรรคญาณเขตที่ ๒ คือสกิทาคามิมรรค ย่อมทำให้มีกำลังน้อย เบาบาง อันจะเป็นเหตุให้ความอุบัติในกามสุคติภพมีกำหนดชาติความเกิดน้อยลง เช่นโสดาบางพวกต้องเกิดอีก ๗ ชาติ ก็จะเหลืออีก ๑ ชาติบาง ๒ ชาติบาง ๓ ชาติบาง

สังโยชน์ที่ ๕.๕. นี้ อาสวขยญาณแห่งอนาคามิมรรคย่อมละได้เด็ดขาด หมายความว่าได้ละ นามรูป อันเกิดแต่กามราคะ อันจะเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามภพอีก ละหรือขจัดความพยาบาทอันจะเป็นเหตุอุบัติเป็นเทพวิปากาสูร เช่นกุมภัณฑ์ ยักษ์ มาร อสูร เป็นต้น

อาสวขยญาณแห่งอนาคามิมรรคเขตที่ ๓ นี้ เป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นวิสุทธิพรหมในสุทธาวาส ๕ ชั้นๆ ใดชั้นหนึ่งตามกำลังฌานของตน คือ ปฐมฌานถึงปัญจมฌาน ไม่ต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามภพและ รูปพรหมโลกิยะอันยังมีกามาสวะเหลืออยู่อีกต่อไป

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๖ รูปราคะ ได้แก่ นามรูปอันกรรมสั่งสมไว้ซึ่งจะนำให้อุบัติหรือเกิดในรูปภพตามกำลังฌานที่ ๑ ถึง ๕ รวม ๑๑ ชั้น รวมเรียกว่า รูปราคะ แม้ความอุบัติเป็นวิสุทธิพรหมในสุทธาวาสตามกำลังฌาณแห่งอนาคามิมรรคแต่ที่ ๑ ถึงที่ ๕ ก็รวมเรียกว่ารูปราคะ

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๗ อรูปราคะ ได้แก่นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสั่งสมไว้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้อุบัติเป็นอรูปพรหมตามกำลังฌานแต่ ๑ ถึง ๔ ชั้น รวมเรียกว่าอรปราคะ

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๘ มานะ ได้แก่นามรูปอันมานานุสัยนอนเนื่องอยู่ในสันดาน เป็นเหตุให้ถือตัวถือผิดสำคัญผิดให้ติดในภพทั้งปวง

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๙ อุทธัจจะ ได้แก่ความฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์หรือรูปนิมิต อรูปนิมิต ไม่กำหนดแน่นอนเด็ดขาดลงได้ เรียกว่าอุทธัจจะในเมื่อขณะอนาคามิผลกระทำให้อาสวขยญาณในเขตที่ ๔ บังเกิด หรืออรหัตตมรรคอาสวขยญาณในเขตให้สิ้นไป

สังโยชน์ที่ ๑๐ อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ดังกล่าวแล้วในอวิชชาสวะ แต่ในที่นี้เป็นอวิชชาอันเหลืออยู่เป็นเหตุให้ติดอยู่ในรูปราคะ อรูปราคะ แลกิเลศละเอียดนอนเนื่องอยู่ในสันดานที่เรียกว่าอนุสัยกิเลศ

สังโยชน์ที่ ๖.๗.๘.๙.๑๐. นี้ อาสวขยญาณแห่งอรหัตตมรรคญาณ ย่อมละหรือขจัดไปได้เด็ดขาดอย่างสิ้นเชิง

วัตถุหรือสังโยชน์ แปลและหมายความว่า วัตถุได้แก่อารมณ์คือนามรูปนิมิตอันญาณพึงรู้ด้วยการกำหนดพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงว่า นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันใดเป็นสังโยชน์คือเครื่องผูกมัดหรือประกอบไว้ซึ่งกรรมและผลแห่งกรรมอันกระทำแล้วในอดีตให้สืบเนื่องกับปัจจุบัน กรรมและผลปัจจุบันสืบเนื่องไปถึงอนาคตเป็นเหตุให้บุคคลต้องติดอยู่ในข่ายหรือเครื่องผูกมัดแห่งสังสารทุกข์ ชาตินี้ ชาติหน้าและชาติต่อ ๆ ไปให้สืบเนื่องถึงกันไม่สิ้นสุดลงได้ จึงเรียกนามรูปอันเกิดแต่กรรมทั้งหลายเหล่านั้นว่า “สังโยชน์” อันจะละหรือขจัดเสียได้ด้วยอาสวขยญาณในอริยมรรคญาณตามลาดับดังกล่าวแล้ว

ได้แสดงถึงแนวทางและเขตการอบรมจิตด้วยสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักอันมีนามบัญญัติว่า อัฏฐังคิกมรรคหรือมรรคมีองค์ ๘ คือทางดำเนินให้ไปสู่จุดความมุ่งหมายได้ถูกต้องไม่ผิดพลาด หวังว่าพอจะเป็นเครื่องอุปกรณ์ กันความสำคัญผิด กันการโต้เถียงติเตียนซึ่งกันและกันในหมู่ผู้อบรมจิต เพื่อบรรลุความมุ่งหมายว่าผิดบ้าง ติดบ้างเหล่านี้เป็นตัวอย่าง แท้จริงการอบรมจิตนั้น ใครจะอบรมด้วยวิธีอย่างใด ๆ ก็ตาม ถ้าวิธีนั้น ๆ เป็นไปให้เกิดวิชชาและความเห็นชอบหรือเพื่อสงบรำงับจากกิเลศ วิธีนั้น ๆ ชื่อว่าสมถกัมมัฏฐาน หรือสัมมาสมาธิและวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือปัญญาทั้งหมด

มรรคือทางดำเนินมีองค์ ๘ ได้แก่สัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่ ๘ นี้เป็นวิชชาด้วยเป็นจรณะด้วย มรรคือความเห็นชอบ ความดำริชอบ สงเคราะห์ด้วยวิปัสสนาเป็นจรณะ คือยานเครื่องนำไป คือวิปัสสนา มรรคอีก ๖ ประการสงเคราะห์ด้วยสมถะเป็นจรณยานเครื่องนำไปคือสมถะ

สมถะและวิปัสสนาเป็นวิชชาให้เกิดวิชชาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเป็นวิชชาสำคัญผู้มุ่งหมายต่อผลแห่งการกระทำกิจการงานทั้งปวง จึงเป็นการสมควรที่ทุกคนพึงกระทำให้มี

ให้เกิดขึ้นในตน วิชชาทั้งหลายดังกล่าวแล้วทั้งหมด ย่อมเป็นประโยชน์สาธารณะทั่วไปแก่ผู้ประกอบกิจการทั้งปวง ฝ่ายโลกิยะทั้งฝ่ายโลกฝ่ายธรรม แต่โลกุตตระ ถ้าขาดวิชชา คือ อาสวขยญาณเสียอัน ๓ แล้ว ก็ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ในการกระทำกิจการงานฝ่ายโลกุตตรมรรคได้

ผู้อบรมจิตถึงพร้อมด้วยวิชชาดังกล่าวมาแล้วนี้ย่อมหมายความว่า ถึงพร้อมด้วยจรณะ คือยานพาหนะเครื่องนำไปให้ถึงที่หมายหรือสำเร็จความมุ่งหมายด้วย

วิชชาตามที่แสดงไว้นี้ ขอย้ำให้เห็นประโยชน์ดังนี้

๑. ทิพจักษุ ตาทิพย์สามารถมองเห็นภายในร่างกายของตน เห็นตามจริงทุกส่วน แม้ที่สุดวิทยาทางทางโลกไม่สามารถจะเห็นได้ เช่นกายพลังแสงคือกายประสาทและกายวิญญาณอันซ้อนกายเนื้ออยู่เป็นต้น และสามารถมองทลุรอดสิ่งที่กำบัง เช่น ภูเขา แผ่นดิน และน้ำเหล่านี้เป็นต้น ไปเห็นสิ่งที่ต้องการเห็นได้และสามารถเห็นโลกทิพย์และโลกอันตั้งอยู่ในความมืดทั้งปวงได้ ตามความต้องการในความสามารถของตน

๒. ทิพโสตะ หูทิพย์ สามารถฟังเสียงต่าง ๆ ในโลกมนุษย์สุดไกลและสุดใกล้และโลกทิพย์ทั้งปวงได้ตามต้องการฟังในความสามารถของตน

๓. เจโตปริยญาณ ใจทิพย์ สามารถกำหนดวารจิตของตนเองและผู้อื่นได้ตามต้องการในความสามารถของตน

๔. อตีตังสญาณ และปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถเบิดฉากให้ใจรู้หูได้ยินตาเห็น บันทึกภาพ เสียงและเหตุการณ์ต่าง ๆ อันผ่านมาแล้วในโลกมนุษย์และโลกทิพย์ ซึ่งโลกทิพย์ เช่นที่เทวโลก และยมโลกบันทึกการกระทำความดี ความชั่ว ของบุคคลต่าง ๆ ไว้ว่าเป็นอย่างไรได้ตามความประสงค์ในความสามารถของตน

๕. อนาคตังสญาณและจุตูปปาตญาณ สามารถพยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าแล้วได้ก่อนว่า อะไรจะเกิดขึ้นอย่างไร จะมีคุณมีโทษอย่างไร สิ่งไม่ดีมีโทษจะแก้ไขให้หมดไปไม่ให้เกิดขึ้นได้อย่างไร จะไปหาใครด้วยธุรกิจอย่างใด จะพบและสำเร็จความมุ่งหมายหรือไม่อย่างไร ใครจะมาหาดีหรือร้ายอย่างไร ญาณทั้งสองนี้สามารถพยากรณ์ล่วงหน้าได้ตามความสามารถของตน และย่อมพยากรณ์ได้ว่าตนกระทำกรรมอย่างใด จะได้ผลอย่างไร แค่ไหน เพียงใด ตายจากชาตินี้แล้วจะเกิดเป็นอะไร ที่ไหน อย่างไร

๖. อิทธิวิธิ และมโนมยิทธิ วิชชาทั้งสองนี้ย่อมเป็นวิชชาแสดงความสามารถของเจ้าของวิชชา ในการประกอบกิจการงานทางปวงให้สำเร็จผลแห่งความมุ่งหมาย ตามความสามารถของตน ประการหนึ่ง ย่อมสามารถแยกนามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ออกเป็นส่วน ๆ คือส่วนธาตุ ขันธ์ อายตนะ อินทรีย์ ส่วนรูป อรูป จิต เจตสิก เหล่านี้ เป็นต้น สามารถดับ สามารถพิจารณาอารมณ์ คือกาย เวทนา จิต ธรรม ได้ตามความประสงค์ สามารถแยกกายในกายที่ไม่ดีดับไป สามารถดับกายที่ไม่ดี ที่มีขึ้นเกิดขึ้น เฉพาะหน้าอันผู้อื่นบันดาลมา เช่นใครสักคนคิดร้ายต่อตน เป็นเหตุให้เห็นนิมิตเป็นรูปยักษ์เกิดขึ้น เป็นต้น สามารถถอดกายในกายไปสู่โลกทิพย์ทั้งปวง ไปสู่ดวงดาวต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ โดยไม่ต้องโดยสารดาวเทียมหรือจรวดของพวกนักวิทยาศาสตร์ สามารถขจัดโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นแก่ตนได้ เหล่านี้เป็นต้น วิชชาที่กล่าวมาแล้วล้วนแต่เป็นวิชชาที่เป็น ประโยชน์แก่บุคคล ผู้กระทำให้มีขึ้นแก่ตน ในปัจจุบันชาตินี้และชาติหน้า แม้ที่สุดประโยชน์สูงสุด คือ นิพพานอันจะกระทำให้ตนพ้นจากทุกข์ภัย พิบัติทั้งปวง ไม่ต้องเกิด, แก่, เจ็บ, ตายอีกต่อไป

วิชชาตามที่กล่าวมาทั้ง ๖ นี้ ตามที่แสดงไว้ในบาลีส่วนมากกล่าวถึงการแสดงฤทธาศักดานุภาพ ให้ปรากฏ แก่บุคคลภายนอกในความ มุ่งหมายต่าง ๆ ไม่ตรง กับความมุ่งหมายดังกล่าวแล้วนี้ จนเป็นเหตุให้ผู้อบรมจิต ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาบางพวก กล่าวติเตียนว่าผู้กระทำวิชชาทั้งหลายเหล่านี้ให้เกิดมีขึ้นแก่ตน เป็นการปฏิบัติผิดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าบ้าง ติเตียนว่าปฏิบัติผิดบ้าง ปฏิบัติติดบ้าง แม้แต่สมถกัมมัฏฐานอันเป็นวิชชา ซึ่งเป็นหลักรากฐานในพระพุทธศาสนาถูกติเตียนว่าปฏิบัติผิดไปด้วย

แต่จะอย่างไรก็ตามผู้ปฏิบัติตามหลักในหนังสือคู่มือนี้ พึงถือเอาความมุ่งหมายสำคัญดังกล่าวแล้ว แม้ใครจะติเตียนว่าปฏิบัติผิดวิชชาก็ยังดีกว่าติดอวิชชา หรือไม่พ้นอวิชชา ดังนั้น จงทำวิชชาให้เกิดแก่ตน เมื่อเกิดแล้วจงใช้วิชชาให้สำเร็จประโยชน์ที่มุ่งหมาย แม้จะสามารถใช้แสดงฤทธิศักดานุภาพได้ ก็จงนำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์แก่ตนและเกื้อกูลผู้อื่นหรือสังคมที่ไม่ผิดกฎหมาย และศีลธรรม เช่นใครเจ็บไข้ได้รับภัยอันตรายใด ๆ ถ้าช่วยให้เขาหายจากโรคหรือรอดพ้นจากอันตรายได้ ก็จะเป็นบุญกุศลในส่วนแผ่วิหารธรรมในด้านวัตถุอย่างหนึ่ง

สมัยนี้เป็นยุควิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว จนเป็นเหตุให้พวกที่ไม่นับถือศาสนาทำให้ศาสนาเสื่อมทรามลงเกือบจะกว่าครึ่งโลกอยู่แล้ว จึงไม่เป็นการสมควรและชอบด้วยเหตุผลเลย ที่ศาสนิกชนทั้งหลายแม้จะต่างวิธีกัน แต่ก็รับปกาสิตมาจากพระเจ้า คือ องค์สัจจธรรมองค์เดียวกัน จะคอยติเตียนเหยียบย่ำกันเอง จะคอยกีดกันขัดขวางซึ่งกันและกันให้ต่ำทรามและพินาศไป จะไม่เป็นการสมควรและชอบด้วยเหตุผลเลย หรือที่จะรวมกันศึกษาค้นคว้าหาความจริงให้เป็นหลักวิชชาสากล เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตนและสังคม ให้ตั้งอยู่ในความสุขและสันติต่อไป

สมัยนี้ผู้นำประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ได้ตั้งองค์การสหประชาชาติโดยวัตถุประสงค์เพื่อจะให้โลกตั้งอยู่ด้วยความสุขและสันติ แต่ถ้าเราติดตามสอบสวนผลงานของสหประ–ชาชาติแล้ว เราก็จะเห็นได้ว่า พวกที่ไม่นับถือศาสนาเป็นฝ่ายรุกราน เป็นฝ่ายเหนี่ยวรั้งไม่ให้ผลงานของสหประชาชาติบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่นำเรื่องนี้มากล่าวในที่นี้ ก็เพื่อนำให้เห็นความสำคัญว่า ศาสนาเป็นหลักธรรมประจำโลก คอยค้ำจุนหนุนให้โลกตั้งอยู่ด้วยความสงบสุข กฎหมายที่บังคับใช้ในประเทศที่นับถือศาสนาทุกประเทศ ย่อมรับรองกันอยู่ทั่วไปว่า ศาสนาเป็นเหมือนดังรากแก้วของกฎหมายนั้น ๆ ประการหนึ่งเพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญว่า จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ผู้นำศาสนาต่าง ๆ อาจจะจัดตั้งองค์การศาสนา วางหลักศาสนาสากลขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์ร่วมกันในอันที่จะห้ามกันมิดกั้น ไม่ให้คิดทำลายซึ่งกันและกัน ต่างสนับสนุนค้ำจุนซึ่งกันและกันให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนายิ่งขึ้น ต่อต้านถ้อยคำของพวกไม่นับถือศาสนา ที่กล่าวว่า ศาสนาเป็นเหมือนดังยาเสพย์ติด เป็นพิษร้ายต่อสังคม เป็นเหมือนตุ้มน้ำหนักถ่วงความเจริญของโลก

หลักการในพระพุทธศาสนาตามที่นำมาแสดงไว้นี้ ย่อมอาจจะเป็นหลักศาสนาสากลได้ แต่ข้อสำคัญมีอยู่ว่าผู้นับถือศาสนานั้นไม่นับถือเพียงแต่รับฟัง และพิธีการทางศาสนา เช่น สวดมนต์ ไหว้พระเท่านั้น จำเป็นต้องประพฤติตามด้วย ผู้ประพฤติตามต้องศึกษาให้รู้ประโยชน์ของการประพฤติด้วย เมื่อรู้ประโยชน์แล้วพึงกระทำให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์ด้วย เมื่อกระทำให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์แล้ว พึงใช้ให้ได้ประโยชน์จริง ๆ เช่น เมื่อได้ทิพยจักษุ คือ ตาทิพย์สามารถพิจารณาส่วนร่างกายต่าง ๆ ได้แล้ว ต้องบริหารสุขภาพร่างกายให้ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน โดยพิจารณาให้รู้เห็นว่าเป็นโรคอะไรตั้งอยู่ตรงไหนแล้ว พึงขจัดให้หายไป ดังนี้เป็นตัวอย่าง

การที่จะกระทำให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์ ต้องดำเนินตามหลักสากลอันมีนามบัญญัติว่าอัฏฐังคิกมรรค คือมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวแล้ว

การอบรมจิตตามหลักอัฏฐังคิกมรรค สติกระทำหน้าที่ตั้งอารมณ์ คือกาย เวทนา จิต ธรรม ให้เป็นนิมิต เครื่องกำหนดของจิต อาตาปี คือความเพียร เป็นกำลังให้จิตกระทำกิจสำเร็จ มีสัมปชัญญะความรู้สึกไม่ละอารมณ์ที่กำหนดอยู่ เป็นเครื่องมือพิจารณาอารมณ์มิให้ลืมหลง มีระเบียบเป็นเครื่องมือนำสิ่งที่ไม่ต้องการให้หมดไป กระทำสิ่งพึงประสงค์ให้เกิดขึ้น รวมเรียกว่ามหาสติปัฏฐาน ๔ (ดูรายละเอียดในภาคทฤษฎี)

กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ นี้ เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกรู้ของสติ หรือบุคคลพึงตั้งสติระลึกรู้แจ้งชัด ซึ่ง กาย เวทนา จิต ธรรม ตามเป็นจริงอย่างไร จึงเรียกว่ามหาสติปัฏฐาน

มหาสติปัฏฐาน ย่อมเป็นที่สบายแก่บุคคลทุกจริต เช่นบุคคลมีตัณหาหยาบพิจารณากายก่อน ตัณหาละเอียด พิจารณา เวทนาก่อน ทิฏฐิหยาบหรือกล้า พิจารณาจิตก่อน ทิฏฐิละเอียดอ่อนพิจารณาธรรมก่อน แต่ตามธรรมดาเราไม่ทราบว่า มีตัณหาทิฏฐิอย่างไร ในหนังสือคู่มือนี้จึงให้พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรมคู่กัน ทั้งสองคู่พิจารณาพร้อมกัน ดังได้แนะวิธีพิจารณาไว้ท้ายภาคนี้

มหาสติปัฏฐานย่อมพิจารณาได้ทุกอิริยาบท คือ นั่ง ยืนเดิน นอน ย่อมพิจารณาได้ทุกโอกาศ ทุกสถานที่ ย่อมพิจารณาได้ทุก ๆ คน ทุกเพศ ทุกวัย นับแต่เด็กรู้เดียงสาขึ้นไป ไม่เลือกว่า จะเป็นนักศึกษา นักธุรกิจทุกประเภท แม้ผู้มีความทุกข์โศกมีโรคภัยต่าง ๆ ก็ย่อมนำเอาเรื่องนั้นมาเป็นอารมณ์ของสติได้

ทุก ๆ คนมีมโนคติ คืออำนาจนึกเป็นปกติธรรมดาด้วยกันทุกคน ถ้าผู้ใดมีระเบียบควบคุมความนึก ก็ชื่อว่าผู้นั้นอบรมกัมมัฏฐาน และเรียกผู้นั้นว่ามีสติสัมปชัญญะ นักศึกษาผู้มุ่งในการศึกษา นักธุรกิจผู้มุ่งในธุรกิจ ผู้มีความทุกข์มุ่งหาทางให้ตนพ้นทุกข์ ผู้ป่วยมุ่งจะให้ตนหายจากป่วย เหล่านี้แต่ละคนย่อมหาวิธีจะให้ตนสำเร็จความมุ่งหมาย ลักษณการเช่นนั้น ๆ เรียกว่ากัมมัฏฐานทั้งสิ้น ผู้ใดนึกถึงเรื่องที่ตนมุ่งหมายติดต่อกันไป ไม่เอาเรื่องอื่นมาปะปน ชื่อว่าผู้นั้นมีสมาธิ ผู้มีสมาธิย่อมพิจารณาเห็นเหตุผลแห่งความมุ่งหมายเด่นชัด

บุคคลใดเข้าใจหลักธรรมดาแห่งมโนคติเช่นนี้แล้ว นำเอามาใช้เป็นอุบายในการอบรมจิตตามหลักมหาสติปัฏฐาน ก็อาจเกิดผลที่มุ่งหมายโดยเร็ว ผู้อบรมจิตตามหนังสือคู่มือนี้ ที่ปรากฏเป็นพยานมาแล้ว บางคนไม่เกิน ๑ ชั่วโมง ก็ได้แสงสว่างและกำหนดเห็นกายในกายได้ "สมด้วยที่ท่านรับรองไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร์ว่า ผู้อบรมจิตตามมหาสติปัฏฐานว่า อาจสำเร็จภายใน ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี

การอบรมกัมมัฏฐานเป็นเรื่องทางใจ เรียกว่ามโนคติ หรือมโนภาพ เพราะอารมณ์หรือนิมิตปรากฏขึ้นในจิต เช่นบริกรรมนิมิต~~กรรม~~ ได้แก่ความนึกคิดถึงอารมณ์ติดต่อกันไปตลอดสายจนกว่าจะสุดความมุ่งหมายหรือสุดเขตแห่งบริกรรมนิมิต เมื่ออุคคหนิมิตเกิดขึ้น อุคคหนิมิตได้แก่ความปรากฏเป็นกายหรือดวง หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นภาพปรากฏเหมือนดังภาพยนตร์ หรือโทรภาพแต่ยังเลือนลางไม่แจ้งชัด จนกว่าปฏิภาคนิมิตจะเกิดขึ้นต่อจากอุคคหนิมิตนั้น ปฏิภาคนิมิตได้แก่แสงสว่างที่เกิดขึ้นในจิตให้เห็นภาพนั้นชัดแจ้ง

มโนภาพหรือมโนคติแบ่งเป็น ๒ ประเภทดังนี้ คือ

๑. มโนภาพหรือที่เป็นไปสาธารณทั่วไปแก่ทุก ๆ คน ในโลก ซึ่งมีลักษณการดังนี้คือ

ก. มโนภาพมืด ได้แก่การที่ทุก ๆ คนนึกถึงสิ่งของสัตว์บุคคลต่าง ๆ หรือคิดจะทำอะไรอย่างไร ภาพหรือสิ่งนั้น ๆ ย่อมปรากฏขึ้นก่อน เช่นจะเขียนอักษร ก. อักษรก. ต้องเกิดขึ้นในใจก่อน จึงเขียนอักษร ก. ได้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

ข. มโนภาพสว่าง ได้แก่มโนภาพที่เกิดขึ้นแก่บุคคลขณะที่นอนหลับฝันเห็นอะไรไปที่ไหนบ้าง บุคคลสลบถูกวางยาสลบ คนตายแล้วกลับฟื้นคืนชีพอีกเห็นภาพต่าง ๆ เหมือนฝันบ้าง คนตายเมื่อขณะจะดับจิตเห็นภาพต่าง ๆ เพราะกรรมดีกรรมชั่วอย่างใดมีกำลังกว่า บันดาลให้เห็น เพื่อนำให้ไปเกิดเป็นอะไร ที่ไหนตามภาพและสถานที่เห็น เช่นเห็นสัตว์เดรัจฉานต้องเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น มโนภาพต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นไปตามยถากรรม ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะเลือกเอาตามความปรารถนาหรือความต้องการ

หอสมุดแห่งชาติสาขาพระราชวิบา
๑๒ ก.พ. ๒๕๒๔
กองวิชาการ

๒. มโนภาพที่เกิดขึ้นมีขึ้น แก่ผู้อบรมจิตหรือกัมมัฏฐานเบื้องต้น ซึ่งมีลักษณาการดังนี้ คือ

ก. มโนภาพมืด ได้แก่การที่ผู้อบรมนึกกำหนดอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ยังอยู่ในเขตประเภท ๑. ก. ดังกล่าวแล้วหรืออยู่ในขั้นบริกรรมนิมิต อย่างนี้ยังไม่สำเร็จความมุ่งหมายตามหลักมรรคมีองค์ ๘

ข. มโนภาพสว่างขั้นอุคคหนิมิต นำให้เห็นอารมณ์มีกายเป็นต้นเลือนลางบ้างชัดบ้าง และนิมิต หรืออารมณ์ที่เห็นเกิดขึ้นเอง หายไปเอง ไม่อยู่ในอำนาจนึกของผู้อบรม อย่างนี้ยังอยู่ในเขตอุคคหนิมิตและอยู่ในเขตมโนภาพสว่างประเภท ๑ ข. ดังกล่าวแล้วดังนี้ยังไม่สำเร็จความมุ่งหมายตามหลักแห่งมรรคมีองค์ ๘

ค. มโนภาพสว่าง ขั้นปฏิภาคนิมิตได้แก่แสงสว่างเกิดขึ้นในจิตอาจนำให้เห็นนิมิต มีกายในกายเป็นต้น แต่บางทีนึกเห็นได้บางทีนึกเห็นไม่ได้ หรือบางทีนิมิตเกิดขึ้นเองกำหนดให้หายไปไม่ได้ หรือจะกำหนดให้อยู่เพื่อพิจารณาก็ไม่ปรากฏอยู่ให้พิจารณา ดังนี้เป็นต้น อย่างนี้จัดเป็นขั้นอุปจารสมาธิ นับว่าเฉียดหรือใกล้สำเร็จความมุ่งหมายในการอบรมจิตหรือกัมมัฏฐาน ตามหลักอัฏฐังคิกมรรค หรือมรรคมีองค์ ๘

ง. มโนภาพขั้นปฏิภาคนิมิต ตามหมายอักษร ค. นั้นเอง ต่างแต่ผู้อบรมสามารถกำหนดอารมณ์มีกายในกายเป็นต้นได้ตามใจนึก จะนึกให้เห็น ให้หาย ให้ดับ ให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างไร นานเท่าใด จะพิจารณาอย่างไรก็ได้ตามประสงค์เช่น จะพิจารณากายนอกก็เห็นตลอดปลอดโปร่งไปทุกส่วน เป็นต้น ดังนี้นับว่าเริ่มเข้าถึงเขตที่มุ่งหมายตามหลักมรรคมีองค์ ๘ จัดเป็นขั้นอัปปนาสมาธิ และปัญญาที่มุ่งหมายตามกำลังฌาณ แต่พึงเข้าใจไว้ด้วยว่า ถ้าอาสวขยญาณเงื่อน ๓ ยังไม่เกิดกระทำกิจขจัดอาสวกิเลสแล้วเพียงใด ก็ยังจัดอยู่ในเขตสำเร็จความมุ่งหมายขั้นโลกิยมรรคเท่านั้น ต่อเมื่อใดอาสวขยญาณเงื่อน ๓ เกิดขึ้นกระทำกิจขจัดอาสวกิเลสแล้ว เมื่อนั้นก็นับว่า สำเร็จความมุ่งหมายขั้นอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้

ตามที่บรรยายมาแล้ว หวังว่า พอจะทำให้เข้าหลักการ การประพฤติปฏิบัติ ตามหลักสากลอันมีนามบัญญัติว่า อัฏฐังคิกมรรคเพื่อกันปฏิบัติผิดความมุ่งหมายพอสมควรแล้ว

จึงขอแนะวิธีหรืออุบายในการอบรมจิต หรือกัมมัฏฐาน ดังต่อไปนี้ คือ

ปุพกิจควรทราบและควรทำก่อนปฏิบัติ

ก. พึงทราบและเข้าใจเรื่องกายพอสังเขปต่อไปว่ากายเนื้อหนังมีอยู่เห็นอยู่ด้วยตา เนื้อของเรานี้ ประชุมกันเกิดขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม มีธาตุประกอบอยู่ด้วยคือ สี กลิ่น รส โอชา รวม ๘ นี้ เหมือนรูปหุ่นมีกายอื่น ๆ อาศัยอยู่ หรือสิงอยู่ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. กายภูตรูป ประชุมกันเกิดขึ้นด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ละธาตุประกอบเป็นกายชีวิตนวกะหรือเป็นกายชีวิตอินทรีย์ โดยมีธาตุ สี กลิ่น รส โอชา และชีวิตินทรีย์ประกอบเข้าด้วยเหมือนกันทั้ง ๔ ธาตุ รวมกันเป็นชีวิตินทรีย์ซ้อนกายรูปหุ่นอยู่

คนเราถ้าไม่มีชีวิตินทรีย์ มีแต่รูปหุ่นก็คือคนตายถ้าหากมีแต่เพียงชีวิตินทรีย์ ก็เป็นอสัญญีสัตว์ ไม่ต่างอะไรกับพืชและพฤกษาชาติต่าง ๆ

๒. กายภาวะ ประชุมและประกอบด้วยธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ชีวิตินทรีย์ และภาวรูป รวมเป็น ๑๐ บอกให้ทราบว่า ใครเป็นหญิงหรือชาย ถ้าไม่มีกายนี้ก็จะไม่ปรากฏเพศ

๓. กายประสาท เป็นกายพลังแสงประกอบขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ชีวิตินทรีย์ และพลังแสงรวมเป็น ๑๐ เรียกว่ากายประสาท กายนี้เป็นกายให้รู้สึกสัมผัสกับสิ่งถูกต้องอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย ถ้าขาดกายนี้คนเราก็จะไม่มีความรู้สึกอะไร กายนี้จะซ้อนภาวะอยู่อีกชั้น ๑

๔. กายอากาศ หรือกายปริเฉทรูป กายนี้จะมีปกคลุมแผ่ประจำอยู่ทุกกายตามที่กล่าวมาแล้ว

๕. กายวิญญาณ เป็นกาย ซ้อนปกแผ่ ไปทั่วกาย ประสาทสำหรับ รู้ว่าอะไรเป็นอะไรมาสัมผัสกายที่กายประสาทรู้สึกแล้วนั้น

๖. กายที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ และในกายดังกล่าวแล้วทั้งหมดมีก้อนเนื้อสำคัญที่สุดอยู่ก้อนหนึ่งขนาดเท่ากำมือของทุก ๆ คน เรียกสาธารณะทั่วไปว่า หัวใจ จุดหมายในศูนย์กึ่งกลางรูปหัวใจนี้มีวิบากขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ รวมกันเป็นกายเหมือนกับกายนอกทุกประการ เว้นแต่กายรูปหุ่นคือกายเนื้อไม่มีเท่านั้น กายนี้นั่งอยู่กึ่งกลาง ⊕ มีตวง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สำหรับเป็นตัวปรุงล้อมอยู่อีก ๔ ทิศ กายนี้เล็กมากในปรมัตถสังคหะ กล่าวว่า เมื่อแรกคนเราจะเกิดในท้องมารดา มีกายภาวะ ๑ กายประสาท ๑ กายวิญญาณ ๑ หทัยวัตถุคือหัวใจ มีปฏิสนธิจิตประจำอยู่ แต่ไม่ใช่ก้อนเนื้อที่เห็นด้วยตานอกของเรานี้ ก้อนเนื้อนั้นเป็นเพียงรูปหุ่นให้หทัยวัตถุเข้ามาซ้อนอยู่เท่านั้น ๑. รวมทั้งหมดนี้อุปมาเหมือนเอาขนเนื้อทรายเส้นเดียวจุ่มลงในน้ำมันงาที่บริสุทธิ์ดีขึ้นมาแล้วสลัดให้หลุดเสีย ๗ ครั้ง ที่เหลืออยู่เป็นขนาดของวิบากขันธ์ ที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณที่หยั่งลงสู่ความเกิดในท้องมารดา

กายวิบากขันธ์นี้จะเล็กเพียงใดก็ตาม ก็สามารถสร้างกายต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเป็นร่างกายของทุก ๆ คนที่เห็นกันอยู่นี้ได้ สามารถบงการบังคับบัญชาให้กายต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วให้กระทำอะไร ๆ หรืองดเว้นไม่กระทำอะไร ๆ ได้ โดยมีจุดศูนย์รวมที่เส้นตัดเครื่องหมาย ⊕ เป็นทบวงการ จินตนาการ และบงการ ตั้งซ้อนกาย วิญญาณ ซึ่งซ้อนกายประสาทอยู่ตรงมันสมองกึ่งกลาง กระโหลกศีรษะสำหรับบังคับการให้เป็นไปต่าง ๆ สำหรับทำการสื่อสัมพันธ์รับส่งความเห็น ความจำ ความคิด ความรู้ อันปรากฏการณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ในบาลีเรียกว่าปัญจทวารวิถี

เครื่องหมายนี้ อีกแห่งหนึ่งตั้งซ้อนกาย วิญญาณซึ่งซ้อนกายประสาทอยู่ ตรงสุดกระดูกร่องอก ที่เรียกว่าลินปี่ เป็นจุดเส้นตัดกลางวงกลมตั้งอยู่ในลักษณะแปะภายในหนังกึ่งกระดูกกึ่งท้อง

แห่งนี้เป็นที่ตั้ง แห่งมโนทวารวิถี สำหรับทำการสื่อสัมพันธ์ ในบางกรณี เพื่อประโยชน์ในการเห็น จำคิด รู้ในมโนภาพทั้งปวง

เครื่องหมายนี้ นับว่าสำคัญมากอย่างหนึ่ง แม้แต่ในทางวิทยาศาสตร์ ก่อนจะเปิดภาพในเครื่องโทรภาพก็ต้องเปิดเครื่องหมายนี้ก่อน

ในหนังสือคู่มือนี้ เรียกว่าดวงญาณทัศนะ หรือธรรมจักษุ ที่เรียกอย่างนี้เพราะเป็นที่เห็น จำ รู้ คิด ปรากฏแจ้งชัดเกิดขึ้นในใจ เหมือนแสงสว่างภายนอก เปิด

ให้จักษุ เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจน ฉะนั้นดวงญาณทัศนะนี้จึงมีประจำทุกกาย คือกายภายนอก กายในกายภายนอก กายในกายภายใน กายในกายทั้งภายในภายนอกทุก ๆ กาย ฝ่ายโลกิยบุคคล และฝ่ายอริยบุคคล เช่นมนุษย์ และโสดาเป็นต้น

กายวิบากขันธ์ นี้สามารถตั้งธาตุ – ธรรม ที่กายนอกตรงจุดศูนย์ กึ่งกลางกายตรงแนวสะดือข้างในกายแห่งหนึ่ง กลางกระหม่อมบนมันสมองแห่งหนึ่ง ตรงสะดือตัดนอกเนื้อในหนังแห่งหนึ่ง ทั้ง ๓ แห่งมีดวง ⊕ ตั้งซ้อนกายวิญญาณซึ่งซ้อนกายประสาทอยู่ สองแห่งแรกตั้งในลักษณะหงาย แห่งสุดท้ายตั้งคว่ำสะดือตัดในลักษณแปะ

ดวงทั้ง ๓. นี้ในหนังสือคู่มือนี้ เรียกว่า ดวงธรรมจักร สำหรับปรุงธาตุขันธ์ อายตนะ อินทรีย์กวยเกิด กำเนิดสัญญา เวทนา ซึ่งรวมเรียกว่านามรูป

ดวงทั้ง ๓. นี้ ย่อมเปลี่ยนไปเป็นกายได้ โดยธรรมดาสามัญ ทั่วไปแก่ทุก ๆ คนที่กระทำกรรมดีและชั่ว อันวิบากขันธ์ปฏิวัตินั้นอาจเปลี่ยนรูปลักษณะจากกายมนุษย์ไปเป็นกายอย่างอื่น ๆ ได้ เช่นกายคนทารุณ – โหดร้าย กลายเป็นยักษ์ไป กายต่างๆ ดังกล่าวแล้วก็เปลี่ยนตามไปด้วย เปลี่ยนไม่ได้แต่กายรูปหุ่นคือกายเนื้อแม้กระนั้นยังแสดงให้ปรากฏได้ เช่นคนโหดร้าย · ขณะโกรธ ย่อมแสดงอาการต่าง ๆ ที่น่ากลัวให้ปรากฏเป็นต้น

ประการหนึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามอำนาจ ฌานอันบุคคลประกอบให้มีขึ้นในตน ย่อมเปลี่ยนไปตามกำลังฌานซึ่งตั้งมั่นแล้ว กายที่ตั้งมั่นด้วยอำนาจฌานเช่นนี้ จะไม่เปลี่ยนแปลงไปเพราะเหตุอื่น นอกจากฌานนั้นจะหมดกำลังลงหรือเสื่อมไป หรือเจริญสูงขึ้นเท่านั้น

อนึ่งพึงทราบและเข้าใจด้วยว่า กายที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น มิได้หายไปไหน วิบากขันธ์ย่อมเก็บสะสมไว้เป็นอาสวธาตุขันธ์ อายตนะอินทรีย์ต่อไป จนกว่าอาสวขยญาณจะได้ขจัดให้สิ้นไปตามลำดับ

ประการหนึ่งการพิจารณาเห็นกับความเป็นหรือเปลี่ยนแปลงของนามรูปนั้น ต่างกันเช่นการพิจารณากายในกายภายใน ซึ่งปรากฏมีอยู่เป็นอยู่บัจจุบัน หรืออาจจะปรากฏ

ต่อไปตามลำดับแต่กายในกายมนุษย์เป็นเทพ ในเทพเป็นพรหม ในพรหม เป็นอรูปพรหม ในอรูปพรหมเป็นโคตรภู ในโคตรภูเป็นโสดาดังนี้จนถึงกายอรหัตต์ เช่นนี้ ยังไม่นับว่าความเป็นอรหัตต์ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้พิจารณาเห็น

เพราะอะไร ? เพราะเหตุว่ากายในกายภายนอก ของกายอรหัตต์ ยังมีอนาคาตั้งอยู่ตรงจุดสตือตัดของกายอรหัตต์ ถอยไปตามลำดับจนถึงกายมนุษย์ จากกายมนุษย์อาจถอยไปถึงกาย สัตว์นรกก็ได้จากกาย ในภายในของสัตว์ นรกก็อาจ มีกายในกายภาย ในเป็นสัตว์เดรัจฉาน ในสัตว์เดรัจฉานเป็นสัตว์อสุรกาย ในอสุรกายเป็นเปรต ในเปรตเป็นมนุษย์ จากมนุษย์ต่อขึ้นไป ถึงอรูปพรหมจากกายในกายภายนอก อรูปพรหมถอยลงมาถึงสัตว์นรกดังนี้ก็ได้เป็นได้

เพราะเหตุผลดังกล่าวแล้วกายมนุษย์ปัจจุบันผู้ที่จะบรรลุมรรคผลเป็นโสดา จึงจำเป็นต้องดับกาย เวทนา จิต ธรรม อันประกอบด้วยอาสวกิเลสที่ตั้งอยู่เป็นกายในกายภายนอกเป็นต้น ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดเป็นอะไร ๆ ในทุคติภูมิให้หมดไป ด้วยอาสวขยญาณ ที่ว่าต้องดับกาย เวทนา จิต ธรรม ดังกล่าวแล้วด้วยอาสวขยญาณนั้น ก็เพื่อให้เห็นความหมายอันสำคัญว่า การที่บุคคลประกอบฌานสมาบัติ ให้เกิดทิพยจักษุ สามารถพิจารณาเห็นกายเวทนา จิต ธรรม ได้แล้วก็ดี หรือบรรดาพวกเทพและพรหมต่าง ๆ ผู้มีทิพยจักษุอยู่โดยกำเนิดก็ดี ถ้าอาสวขยญาณยังไม่เกิดขจัดอาสวกิเลสในเขตโสดาเป็นต้นเพียงใด ก็ไม่นับว่าบรรลุโสดามรรคเพียงนั้น อาสวกิเลสอันอริยมรรคขจัดอยู่ยังไม่สิ้นไปเพียงใด ก็ไม่นับว่าบรรลุอริยผลเพียงนั้น

การที่บุคคลพิจารณาอารมณ์หรือนิมิต ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในปัจจุบันอารมณ์หรือนิมิตนั้นหายไปเองก็ดี หรือนึกให้หายไปก็ดี หรือไม่หายไปแต่ไม่ยึดถืออารมณ์นั้นก็ดี หรืออย่างอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปตามลักษณาการเช่นที่กล่าวนี้ก็ดี เช่นนี้ย่อมไม่ใช่ฐานะจะบรรลุโสดาบุคคลได้ เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า ไม่สามารถละอกุศลกรรมอันตนกระทำแล้วแต่ก่อนนั้นให้หมดไปด้วย ฉะนั้นการปฏิบัติเช่นที่กล่าวแล้วนั้น จึงเป็นแต่เพียงบุญกิริยาวัตถุอย่างหนึ่งเท่านั้น

บุคคลตามที่กล่าวมานี้ จะเป็นใคร ๆ ก็ตามสำคัญตนว่าบรรลุอริยมรรคอริยผล ก็นับว่าสำคัญตนผิด จัดเป็นสีลัพพัตตปรามาศในอริยมรรค เพราะท่านผู้รู้พิจารณาแล้วย่อมไม่รับรองความที่บุคคลสำคัญตนว่าเป็นเช่นนั้น แม้ผู้นั้นเองพิจารณาตนโดยธรรมแล้วก็ไม่อาจข้ามพ้นความสงสัยเสียได้

๗. ผู้อบรมกัมมัฏฐานหรืออบรมจิตตามหลักอัฏฐังคิกมรรค จะเป็นวิธีไหนอย่างไรก็ตาม เป็นอาการของวิบากขันธ์ อบรมวิญญาณตัวปรุงมีมโนวิญญาณเป็นต้นให้มีคติตรงไปตามทางแห่งอัฏฐังคิกมรรคนั้น เพื่อให้วิบากขันธ์บรรลุประโยชน์สุขอันพึงปรารถนา เมื่อผู้ใดอบรมถึงเขตแสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นปรากฏให้เห็น ถ้านิมิตเกิดขึ้นเพราะต้องการให้เกิด ย่อมเป็นการดีไม่มีปัญหาอะไรเพราะเป็นความมุ่งหมายอยู่แล้ว แต่ถ้านิมิตนั้นเกิดขึ้นเอง ย่อมมีปัญหาเกิดขึ้น อุปมาเหมือนแขกที่ไม่รู้จักมาหา ย่อมจำเป็นต้องถามให้ทราบว่า เป็นใครมาจากไหนธุระอะไร ถ้ามาดีมีประโยชน์ก็ติดต่อเพื่อประโยชน์ต่อไป ถ้าไม่เป็นประโยชน์ก็ผ่านไป ถ้ามาร้ายก็หลีกเลี่ยงเสีย ข้ออุปมานี้ฉันใด ก็อุปมัยฉันนั้น

เพราะฉะนั้น ในหนังสือคู่มือนี้ จึงขอนำนิมิตบางประการ อันจะนำให้ผู้อบรมได้สำเร็จประโยชน์แห่งความมุ่งหมาย ไว้ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) มหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม นี้ประกอบเป็นกายเนื้อที่เห็นด้วยตานอกนี้ มีปริเฉทรูปคืออากาศชนิดหยาบ หรือบรรยากาศซ้อนซาบอยู่ทั่วกาย รูปกายนี้ย่อมยึดถือพิจารณาเป็นนิมิตได้ เช่นกำหนดลมหายใจ ผม ขน เล็บ พัน หนัง เนื้อ เป็นต้น

(๒) รูปอาศัย โคจรรูปที่ ๑ ได้แก่ภูตกสิณรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม วัณณกสิณรูป ๔ คือ สี เขียว เหลือง แดง ขาว มีปริเฉทรูป คือ อากาศชั้นบรรยากาศปราณีตกว่าที่มหาภูตรูป รวมกันเป็น ๑ ซ้อนมหาภูตรูป รูปกายนี้ย่อมยึดถือรูปใดรูปหนึ่งหรือรวมกันทั้งหมด พิจารณาให้เห็นเป็นรูปกายนิมิตได้

(๓) รูปอาศัย คือ ชีวิตรูปซ้อนโคจรรูปอยู่อีกชั้นหนึ่ง เป็นรูปกายที่ปราณีตกว่าโคจรรูป รูปกายนี้ ย่อมอาจแยกหรือรวมพิจารณาเป็นรูปกายนิมิตได้

(๔) รูปอาศัย คือ กายประสาทรูป ได้แก่ความผ่องใสของภูตรูป ๔ เป็นต้นประชุมกัน ปริเฉทรูปชั้นนี้จัดเป็นขั้นอวกาศ เพราะปราณีตกว่าปริเฉทรูปที่ผ่านมาแล้ว รูปกายนี้ย่อมอาจแยกกันพิจารณาหรือรวมกันพิจารณาเป็นรูปกายนิมิตได้

(๕) กายวิญญาณ อาจแยกออกเป็นกายเวทนา กายสัญญา กายสังขาร คือผัสสะซึ่งรวมกันซ้อนกายปริเฉทรูปอันซ้อนกายประสาทอยู่ กายนี้ย่อมเป็นนิมิตพิจารณารวมกันเรียกว่าวิญญาณัญจายตนฌานก็ได้ หรือจะกำหนดแยกสัญญา เรียกว่า อากิญจัญญายตนฌาน พิจารณาผัสสะ เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌานตามลำดับก็ได้

ก่อนที่จะพิจารณากายวิญญาณ สัญญา ผัสสะ ดังกล่าวนี้ ต้องพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดขึ้นมาตามลำดับแต่หมาย (๑) ยิ่งละเอียดเท่าใดยิ่งดี เมื่อพิจารณากายอากาศที่ซ้อนกายประสาทอยู่ ที่เรียกว่าอากาสานัญจายตนฌานก่อนแล้วจึงพิจารณา วิญญาณ สัญญา ผัสสะ ตามลำดับ

(๖) กายวิบากขันธ์ ภายนอก ได้แก่กายที่แสดงไว้แต่ข้อที่ ๑ ถึง ๕ ในปุพกิจนี้ และ (๑) ถึง (๕) ในข้อนี้

กายวิบากขันธ์ภายใน ได้แก่กายวิบากขันธ์ซึ่งตั้งอยู่ภายในกึ่งกลางก้อนเนื้อรูปหัวใจ

วิบากขันธ์ภายนอก กายเนื้อเหมือนพื้นดิน โคจรรูปเหมือนปุ๋ย ชีวิตรูปเหมือนรากของพืชหรือพฤกษ์รูปอื่น ๆ เหมือนต้น ดอก ผล วิบากขันธ์ภายนอก ถ้าอุตุนิยมคือโคจรรูปได้แก่ไออุ่นหรือ เตโชธาตุดับชีวิตดับวิญญาณดับพร้อมกันก็ตาย

ถ้าวิญญาณดับ ไออุ่นและชีวิตยังไม่ดับ ก็ยังไม่ตาย เช่นคนสลบด้วยประการต่าง ๆ วิญญาณ ผัสสะ สัญญา เวทนา ดับไปชั่วคราวก็เพราะกายประสาทไม่อาจเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญาณได้ เมื่อกายวิญญาณดับ กายผัสสะซึ่งกระทำหน้าที่สื่อสัมพันธ์กับกายประสาทก็ดับไปกับกายวิญญาณ ไม่สามารถกระทำหน้าที่สื่อสัมพันธ์กับสิ่งถูกต้องกายประสาทได้ ผู้สลบจึงไม่รู้สึกอะไรเมื่อกายเนื้อถูกกระทำร้าย เช่นการผ่าตัดในทางแพทย์เป็นต้น กายวิญญาณดับไปไหน ? กายวิญญาณดับเข้าไปรวมกับกายวิบากขันธ์ภายในนั้นเอง

วิบากขันธ์ภายในทำหน้าที่เป็นผู้สร้าง เป็นผู้ทำลาย เป็นผู้เปลี่ยนแปลง เป็นผู้ตั้งอยู่ ซึ่งตนเองและวิบากขันธ์ภายนอก เป็นกายเวทนา จิต ธรรม อันรวมเรียกว่านามรูป ภายนอก ภายใน ภายในในภายนอก ภายในในภายใน ภายในทั้งภายในภายนอก เหตุนี้วิบากขันธ์ภายในจึงนับว่าสำคัญมาก จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ทุก ๆ คนผู้มุ่งหวัง

ต่อประโยชน์ปัจจุบัน คือ ชาตินี้ มุ่งประโยชน์อนาคต คือเมื่อตายไปแล้ว จำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องกายเวทนา จิต ธรรม ของตนให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร ทั้งส่วนที่เกิดขึ้นตั้งอยู่สลายไป เมื่อรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงแล้ว พึงขจัดสิ่งที่ไม่ต้องการให้หมดไป กระทำสิ่งพึงประสงค์ ให้เกิดขึ้นให้จงได้.

การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานี้ กายเวทนา จิต ธรรม เป็นหลักสูตรวิบากขันธ์ของแต่ละบุคคลเป็นมหาวิทยาลัย ใจรู้หูได้ยินตาเห็นเป็นครูใหญ่ คำสอนเป็นแผนที่แนวทางแสงสว่างเป็นเครื่องนำให้เห็นทางคือ กาย เวทนา จิต ธรรมนั้นๆ ปรากฏแจ้งชัดตามความเป็นจริงเต็มตามหลักสูตร

ฉะนั้นเบื้องต้นนักศึกษาต้องกระทำให้เกิดแสงสว่างก่อน เมื่อแสงสว่างเกิดแล้วพึงกระทำให้ธรรมจักษุหรือจักษุญาณ เกิดเพื่อให้ใจรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม เมื่อจักษุญาณเกิดแล้วพึงให้เกิดทิพยจักษุ ทิพโสต เพื่อให้หูได้ยินตาเห็น กาย เวทนา จิต ธรรมภายใน ซึ่งพ้นวิสัยตานอกหรือเครื่องมืออันเกิดแต่วิทยาการภายนอก จะได้ยินได้เห็นและรู้ได้ เมื่อใจเป็นทิพย์ ตา หู เป็นทิพย์แล้ว ปัญญาจักษุย่อมเกิดกระทำหน้าที่วิจัย แยกกาย เวทนา จิต ธรรม อันมีสลับซับซ้อนกันอยู่นั้น ให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงในส่วนสภาวะลักษณะและสามัญลักษณะคือความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาเสมอกัน เมื่อเห็นจำคิดรู้ปรากฏแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว อาสวขยญาณย่อมเกิด เพื่อขจัดอาสวกิเลสให้สิ้นไปตามลำดับ

(๗) เครื่องหมายต่อไปนี้เรียกว่าเครื่องหมายอาสวขยญาณหรืออาณาวิโมกข์ คือ เครื่องหมายสองเส้นตัดกันเป็นเครื่องหมายบวก ในรูปวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม ⊕ ก็ดี สองเส้นตัดกันเป็นรูปกากบาทในวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม ⊕ ก็ดี ทั้งสองนี้ เป็นนิมิตเครื่องหมายปุริสสำหรับปุริสภาวะ คือ เพศชาย

เครื่องหมายสองเส้นตัดกันเป็นเครื่องหมายคูณก็ดี เส้นเดียวเป็นเครื่องหมายลบเป็นรูปเส้นตั้งและเส้นนอนในวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม ⊗ ⊖ ⊖ ก็ดี ทั้งสามนี้เป็นนิมิตเครื่องหมายอิตถีภาวะ คือ เพศหญิง

เครื่องหมายจุดกึ่งกลางรูปศูนย์วงแหวนตั้งอยู่ภายในรูปสามเหลี่ยม ก็ดีเครื่องหมายศูนย์วงแหวน ○ ก็ดีเครื่องหมายรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ทั้ง ๖ เหลี่ยมมีเส้นทะแยงมุมจากมุมถึงมุม ๔ มุม ที่ช่องว่าง ๔ ทิศ ของมุมมีเครื่องหมายบวกและลบในวงกลมตั้งอยู่ส่วนกึ่งกลางเส้นตัดทะแยงมุมเป็นรูปจักร ๘ เหมือนกันทุกเหลี่ยมและภายในกึ่งกลางเหลี่ยมลูกบาศก์

ทั้ง ๓ นี้ เป็นนิมิตเครื่องหมายสำหรับทั้งปุริสภาวะและอิตถีภาวะ

เครื่องหมายอาสวขยญาณหรือฌาณวิโมกข์นี้ ที่เรียกว่า อาสวขยญาณนั้นก็โดยถือเอาตามลักษณาการที่สามารถดับธาตุขันธ์ อายตนะอินทรีย์ กาย เวทนา จิต ธรรม นามรูปอันประกอบด้วยอาสวกิเลสให้สิ้นไป หรือดับนิมิตที่มาขัดขวาง หรือที่ไม่ต้องการให้หมดไปหรือเพื่อให้เกิดมรรคผลสูงขึ้นไปตามลำดับดังได้แสดงไว้ในอาสวขยญาณเงื่อน ๓ นั้นแล้ว

ที่เรียกว่า ฌาณวิโมกข์นั้น ก็โดยถือเอาตาม ปรากฏการณ์ขณะพิจารณาอาสวขยญาณนั้น มีลักษณาการ ๓ ประการ คือการพิจารณาเห็นว่า นามรูปอันใดไม่เที่ยงย่อมแปรผันไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นเครื่องเศร้าหมอง และประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองกิดที่ไม่เศร้าหมองแต่ยังประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองก็ดีนามรูปนั้น ๆ อันกรรมกิเลศสั่งสมไว้แล้ว ย่อมปรากฏเมื่อปรากฏแล้วย่อมดับไปในเครื่องหมายอาสวขยญาณนี้ทั้งสิ้น นิมิตอันดับไปแล้วย่อมไม่ปรากฏอีก ย่อมไม่สามารถเป็นนิมิตเครื่องหมายนำปฏิสนธิอีกต่อไป เรียกตามอาการอย่างนี้ว่า อนิมิตตวิโมกข์ หมายความว่า พ้นจากนิมิตอันไม่พึงปรารถนา

การกำหนดพิจารณาเห็นนามรูปซึ่งไม่เที่ยง ย่อมทำให้เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในสังสารทุกข์อันใด นามรูปอันนั้นซึ่งประชุมกันเข้ามาดับในเครื่องหมายอาสวขยญาณแล้วไม่อาจตั้งอยู่ได้ ย่อมเข้าสู่จุดดับในศูนย์วงแหวนทั้งสิ้น นี้เป็นอาการของคำว่าอัปปนิหิตวิโมกข์ หมายความว่าหลุดพ้นจากนิมิต คือ นามรูปอันกรรมกิเลสสั่งสมไว้ ซึ่งจะนำจุติปฏิสนธิ ในสังสารทุกข์ไม่อาจตั้งอยู่ได้ คือที่ดับไปแล้วไม่กลับมาอีกต่อไป

การพิจารณาเห็นนามรูปอันเข้าสู่จุดดับศูนย์วงแหวนสิ้นไป ทั้งสีดำ หมอก หม่นมัวหมอง ไม่มีเหลืออยู่สามเหลี่ยมและเหลี่ยมลูกบาศก์ทั้งหมด จุดและศูนย์วงแหวนใสบริสุทธิ์ สีแสงใสสะอาดสว่าง สามเหลี่ยมเข้าจุดในศูนย์วงแหวนไม่อาจตั้งธาตุกำเนิดชลาพุชะ คือความเกิดในครรภ์อีกต่อไป เหลี่ยมลูกบาศก์เข้าจุดดับในศูนย์วงแหวน ไม่อาจตั้ง

กำเนิดอุปาติกะ ในภูมิเบื้องต่ำท่ามกลางและเบื้องบนเบื้องขวางอีกต่อไป วงแหวนเป็นสูญญตะคือว่างอย่างยิ่ง ในเขตแห่งมัคคปฏิปทา นี้เป็นอาการของสูญญตวิโมกข์หมายความว่า ความหลุดพ้นหรือผ่านพ้นโดยสิ่งนั้น ๆ ได้ศูนย์สิ้นไปไม่กลับมานำให้จุติปฏิสนธิหรือเพื่อให้เกิดวิบัติใดๆ เกิดขึ้น

เครื่องหมายอาสวขยญาณนี้ ย่อมปรากฏเป็นนิมิตเกิดขึ้นให้เห็นเองก็ได้ หรือเราจะกำหนดให้เกิดขึ้นเพื่อกระทำกิจที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เรากำหนดให้ฌาณวิโมกข์เหลี่ยมลูกบาศก์ตั้งขึ้นตรงที่สิ่งนั้นปรากฏอยู่ เพื่อดับสิ่งนั้นให้หายไป หรือเมื่อเราพิจารณารูปกายตามที่แสดงไว้ในปุพกิจน์ เช่นพิจารณากายเมื่อเห็นส่วนใดมีโรคภัยเบียดเบียน พึงกำหนดตั้งที่ตรงนั้นให้โรคนั้นดับหายไป เพื่อความปลอดภัยในชีวิตนี้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

ข. พึงทราบพิธีกรรมหรืออุบาย บางประการดังต่อไปนี้

๑. สักการะและคารวะพระรัตนตรัย เมื่อตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนก็ชื่อว่าสักการะคารวะแล้ว

๒. ขอขมาโทษ โดยระลึกว่า คุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า คุณบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ผู้อุปการคุณและเจ้าเวรนายกรรมทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้หมิ่นประมาทพลาดพลั้งด้วยกาย วาจา ใจ ต่อหน้าและลับหลังก็ดี ระลึกได้และระลึกมิได้ก็ดี เจตนาและมิได้เจตนาก็ดี แม้ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ขอจงกรุณาอโหสิกรรมให้แก่ข้าพเจ้า ด้วยข้าพเจ้าจะสำรวมระวังต่อไป อนึ่ง ท่านผู้ใดหวังผลแห่งบุญกุศลเพื่อประโยชน์สุขอันใดก็ดี จงได้รับส่วนกุศลซึ่งข้าพเจ้ากระทำแล้ว แม้มีประมาณเพียงใด พึงสำเร็จประโยชน์สุขส่วนกุศลที่ข้าพเจ้าอุทิศให้ ที่มีทุกข์ขอให้พ้นทุกข์ มีความสุข ที่สุขแล้วจงเจริญ ๆ ขึ้นไปตลอดกาลนาน

๓. แผ่เมตตาโดยระลึกว่า ขอมวลประชาชีพทั้งหลายทั่วอนันตจักรวาล จงได้รับส่วนอานิสงส์แห่งกุศลกรรมทั้งหลายที่ข้าพเจ้ากระทำแล้ว ขอจงอย่ามีความทุกข์คับแค้นกายใจ จงมีความสุขรักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยพิบัติทั้งปวง พ้นจากความมีเวรภัยอาฆาตพยาบาท เบียดเบียนซึ่งกันและกันตลอดกาลนาน

๔. อิริยาบท ที่ทำกัมมัฏฐานจะนั่งท่าใดหรือยืน นอน เดิน อย่างใดก็ได้ พึงถือเอาความสดวกสบายแห่งอิริยาบท เพื่อให้จิตตัดกังวลส่วนที่เป็นการผันอิริยาบท

๕. พึงถอนความยึดถือว่า การอบรมจิตเป็นการยาก ตนไม่อาจกระทำได้ ไม่อาจจะเห็นได้ ไม่อาจจะเป็นไปได้ ตนไม่มีวาสนาหรือยังไม่ดีพอเหล่านี้เสีย พึงระลึกว่าความเกิดเป็นมนุษย์ของเราประเสริฐแล้ว เราย่อมสามารถประกอบความเพียร ละความชั่ว กระทำความดี เพื่อให้ตนถึงความเป็นผู้วิเศษได้ เช่นเดียวกับท่านที่กระทำสำเร็จเป็นพยานหรือเป็นตัวอย่างมาแล้ว

๖. พึงถอนความยึดถือที่ว่า การอบรมจิต ต้องเลือกโอกาสและสถานที่เสีย โดยระลึกว่า ตามธรรมดาทุก ๆ คนย่อมอาจนึกถึงสิ่งใด ๆ เรื่องใด ๆ ได้ทุกโอกาส ทุกสถานที่ ทุกอิริยาบท ในเมื่อตนประสงค์จะนึก

๗. พึงถอนความยึดถือที่ว่า ไม่มีเวลาว่างเพราะการศึกษา เพราะมีธุรกิจ เพราะทุกข์ร้อน เพราะเจ็บป่วย เหล่านี้เป็นต้นเสีย โดยถือเอาเรื่องอ้างเป็นเหตุขัดข้องนั้น ๆ มากำหนดเป็นอารมณ์ ระลึกรู้ตามไปว่า จะทำอะไรอย่างไรกับเรื่องนั้น ๆ ให้รู้ตามเป็นจริงในส่วนที่กระทำให้เกิดผลที่มุ่งหมาย และขจัดอุปสรรคพร้อมด้วยเหตุผลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น

๘. พึงถอนความสงสัยที่ว่า ความเห็นภาพต่าง ๆ เป็นเรื่องของตา ใจจะเห็นได้อย่างไรนั้นเสีย โดยระลึกรู้ว่า การที่เรานึกถึงอะไร ย่อมเห็นเป็นมโนภาพมืด และนอนหลับฝันไป เห็นอะไรที่ไหนเป็นมโนภาพสว่างนั้น เป็นเรื่องของใจแท้ ก็ยังเห็นได้เป็นพยานมีอยู่ เมื่ออบรมจิตเกิดแสงสว่างแล้วย่อมตื่นฝันเห็นได้

๙. พึงถอนความสงสัยที่ว่า กายในกายจะมีจริงหรือไม่นั้นเสีย โดยระลึกรู้ว่าการที่ทุก ๆ คนนอนหลับฝัน เห็นกายของตน ออกไปเห็นอะไรที่ไหนนั้น นั่นแหละ คือกายในกายภายนอก ปรากฏการเป็นพยานมีอยู่ เมื่ออบรมจิตเกิดแสงสว่างเห็นกายในกายแล้ว ย่อมตื่นฝัน นึกเอากายออกไปดูอะไร ทำอะไร ที่ไหนได้

๑๐. พึงถอนความสงสัยที่ว่า แสงสว่างจะเกิดขึ้นมีขึ้นได้อย่างไรนั้นเสีย โดยพิจารณาเปรียบเทียบว่า แสงไฟที่ปรากฏในหลอดไฟย่อมอาศัยหม้อกำเนิด หม้อแปลง หม้อพักไฟฉันใด วิบากขันธ์ภายในซึ่งตั้งอยู่ภายในรูปหัวใจ ย่อมเป็นที่ตั้งหม้อกำเนิด หม้อแปลง พลังแสง ย่อมทำให้เกิดแสงได้ฉันนั้น ต่างกันแต่เพียงว่าแสงที่เกิดด้วยพลังจิตเห็นได้เฉพาะตน เช่นคนนอนหลับแสงสว่างเกิดขึ้นในจิต ให้เห็นภาพที่ฝันเห็นนั้นเป็นต้นเท่านั้น

๑๑. พึงตัดความสงสัย ที่อาจจะมีผู้กล่าวติเตียน การอบรมจิตตามแบบในหนังสือคู่มือนี้ว่า เป็นแบบวิปัสสนึก วิปัสสนาแนะกับวิปัสสนำ นั้นเสีย โดยทำความเข้าใจตามความเป็นจริงที่ว่า ไม่มีใครผู้ใดในโลก ทั้งที่ตายตายไปแล้ว กำลังเป็นอยู่ และจะเกิดมาในอนาคต จะรู้อะไร จะพูดอะไร จะทำอะไรอย่างไร โดยไม่ต้องนึกนั้นหามีไม่ อีกประการหนึ่ง ย่อมไม่มีใครเลยสักคนเดียว ที่จะรู้อะไร จะพูดอะไรจะทำอะไร โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ที่เกิดมาก่อนที่รู้มาก่อนแนะนำ หรือพูดให้ได้ยินกระทำให้เห็นก่อน อันเป็นการแนะนำให้พูดตาม กระทำตาม เมื่อเราพูดตาม กระทำตาม ก็ชื่อว่าต้องนึกตามด้วย แม้ที่สุดผู้ที่จะคิดค้นอะไรขึ้นมาใหม่ ๆ ได้เองก็ตาม ก็จะต้องอาศัยประสบการและเหตุการณ์อันล่วงมา เป็นเครื่องแนะนำชี้แนวทางในการค้นคว้านั้น ๆ ให้สำเร็จขึ้นได้

๑๒. พึงทำความเข้าใจ ให้น้อมไปสู่ความเชื่อ คือกัมม์สัทธา ได้แก่เชื่อว่าเราต้องกระทำงานทางกายทางวาจาทางใจอยู่เป็นธรรมดา ๑ วิปากสัทธา ได้แก่เชื่อว่าการงานอันกระทำแล้วย่อมมีผล เมื่อกระทำดีผลย่อมดี เมื่อกระทำชั่วผลย่อมชั่ว ๑ กัมมัสสกตาสัทธาได้แก่เชื่อว่ากรรมอันใดซึ่งเรากระทำแล้ว ผลของกรรมย่อมเป็นของติดตามตนไป ดุจเงาติดตามตนฉะนั้น จนกว่าจะสิ้นผลแห่งกรรมนั้น ๑ ตถาคตโพธิสัทธา ได้แก่เชื่อความตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็น เหตุให้น้อมไป สู่ความเชื่อใน คำสอนขององค์ท่าน

การพิจารณาทำความเข้าใจ เพื่อน้อมไปสู่ความเชื่อตามที่กล่าวแล้ว พึงพิจารณาให้ครบลักษณาการเป็นเครื่องประกอบดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ปสาทสัทธา ได้แก่ความเชื่อเพราะความเลื่อมใสในคำสอนว่ามีเหตุผลสมดลย์กัน

(๒) โอกัปปนสัทธา หยั่งลงสู่ความเชื่อในวัตถุ คือกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งปรากฏการณ์ที่ควรเชื่อหรือเชื่อปรากฏการณ์อันเกิดขึ้น หรือมีอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะหน้า หรือจะมีเกิดขึ้นเพราะประกอบเหตุ

(๓) อธิคมนสัทธา ได้แก่ความเชื่อเหตุผลซึ่งจะทำให้บรรลุ มรรคผล หรือเชื่อเหตุผลอันจะนำให้สำเร็จความมุ่งหมาย

ที่ว่าเชื่อเหตุผลนั้น เช่นเชื่อว่าผู้จะบรรลุมรรคผล ต้องละบาปอกุศลที่มีอยู่ก่อนให้หมดไปด้วย ไม่ให้เกิดอีกด้วย อุปมาเหมือนคนที่มีร่างกายเปื้อนโคลนอยู่ แม้จะเอาแพรขาวบริสุทธิ์อันมีค่าเพียงใดก็ตามมาประดับกาย ก็ย่อมไม่อาจจะยอมรับว่า ผู้นั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ฉันใดก็อุปมัยฉันนั้น

ประการหนึ่ง เชื่อโดยพิจารณาเห็นเหตุผลว่า วัตถุคือปรากฏการณ์อันใดก็ตามเชื่อว่าต้องมีจุดเกิด เมื่อมีจุดเกิดก็ต้องมีทางของสิ่งนั้นนำให้เห็นทางไปสู่จุดดับ หรือไปสู่จุดแห่งความมุ่งหมายของสิ่งนั้น ดังนี้เป็นตัวอย่าง

(๔) อาคมนศรัทธา ได้แก่ความเชื่อที่เกิดขึ้น เป็นความเชื่อของตนที่เกิดขึ้นเอง หรือเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่นแล้ว

๑๓. พึงปลูกฉันทะความพอใจ หรือความยินดีที่จะกระทำตามหลักพระธรรมคำสอนอันมีนามบัญญัติว่าอัฏฐังคิกมรรค ซึ่งได้พิจารณาเห็นเหตุผลเกิดความเชื่อแล้วนั้น

ฉันทะเป็นธรรมสำคัญประการหนึ่ง ดังแสดงไว้ในอิธิปติ และอิทธิบาทนั้นแล้ว จึงจำเป็นต้องปลูกฝังหยั่งรากลงสู่การกระทำ

ฉันทะต้องมีขอบเขต และเป็นไปตามลำดับ อุปมาเหมือนปลูกต้นไม้ ต้องให้เมล็ดพันธุ์หยั่งรากลงสู่พื้นดินก่อน ลำต้น ดอกผล จึงจะหวังได้ต่อภายหลัง ฉันใดก็อุปมัยฉันนั้น เช่นผู้หวังจะให้เกิดมโนภาพสว่าง เห็นภาพอะไรได้เหมือนดูโทรภาพ ก็จำเป็นให้เกิดฉันทะในการที่ทำให้เกิดแสงสว่างก่อน ผู้หวังจะให้เกิดแสงสว่างก็จำเป็นให้เกิดฉันทะในอุบาย หรือวิธีที่จะทำให้เกิดแสงสว่างก่อนดังนี้เป็นต้น

๑๔. พึงเข้าใจอุบาย เพื่อให้เกิดสมาธิที่มุ่งหมาย ดังนี้ คือ

(๑) สมาธินิมิต ได้แก่กระทำอาการสมาธิให้เกิด โดยนึกกำหนดอารมณ์ที่มุ่งหมายติดต่อกันตามลำดับอย่าให้ลืม หรือเปลี่ยนเรื่องจนกว่าจะเกิดผล หรือสิ้นกระแสของเรื่องแล้ว เช่นในหนังสือคู่มือนี้ ให้ตั้งสติกำหนดนึก จุดเส้นตัดเครื่องหมายบวกในวงกลมซึ่งตั้งอยู่ตรงสันบี่ของกายเบื้องต้นนั้น การที่นึกเห็นติดต่อกันเรื่อยไปก็ดี การนึกบริกรรมภาวนาว่า สัมพุทโธ ติดต่อกันเรื่อยไปไม่ลืมก็ดี อาการเช่นนี้เรียกว่า สมาธินิมิต

(๒) วิริยนิมิต ได้แก่ความพยายามประคองจิตไว้ ในการกระทำกิจ ละอารมณ์อันที่มีอยู่ก่อนและที่จะเกิดขึ้นใหม่เข้ามาแซกแซงคู่หนึ่ง พยุงจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ที่กำหนด คือ สมาธินิมิต และรักษาให้สืบเนื่องกันเรื่องขึ้นไปเป็นบริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ตามลำดับ

(๓) อุเบกขานิมิต ได้แก่อาการใจเย็น ไม่รีบร้อนเกินไป ไม่เฉื่อยชาเกินไป เช่น การอบรมจิตในหนังสือคู่มือนี้ เบื้องต้นต้องให้เกิดแสงสว่างก่อนนั้น อุเบกขานิมิตต้องประกอบกับนิมิตทั้งสองข้างต้น โดยไม่อยากให้เกิดเร็วเกินไป เพราะถ้าไม่เกิดทันใจก็จะเกิดท้อถอยทำให้วิริยนิมิตเสียไป ต้องระงับใจที่หงุดหงิดรำคาญเสีย เพราะเมื่อใจหงุดหงิดรำคาญอยู่แล้ว สมาธินิมิตก็จะเสียไปต้องระงับความกลัวว่า จะไม่ได้ จะไม่เห็น จะไม่เป็น จะไม่เกิด เพราะเมื่อใจยึดถือความกลัวเช่นนี้อยู่ ก็จะปิดกั้นไม่ให้นิมิตทั้งสองเกิดขึ้นกระทำกิจได้ ต้องไม่เพิกเฉยเฉื่อยชา จนเป็นเหตุให้ลืมหลงขาดสติ ที่กำหนดอารมณ์อยู่นั่นเสีย

นิมิตทั้ง ๓ นี้ สมดุลย์กันเหมือนไม้ขาหยั่ง ๓ อัน ประสานปลายกันตั้งอยู่เมื่อใดแสงสว่างก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น

การปฏิบัติ

๑. เมื่อคารวะสักการะพระรัตนะตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ขอขมาแผ่เมตตาแล้ว สตินึกกำหนดเส้นตัดเครื่องหมายบวกในวงกลมตรงลิ้นปี่เป็นบริกรรมนิมิต พร้อมกับบริกรรมภาวนาว่า สัมพุทโธ บริกรรมทั้งสองนี้ติดต่อกันเรื่อยไปจนกว่าจะเกิดแสงสว่าง

อันดับ ๑ ดูภาพ ก เลข ๑ ประกอบ

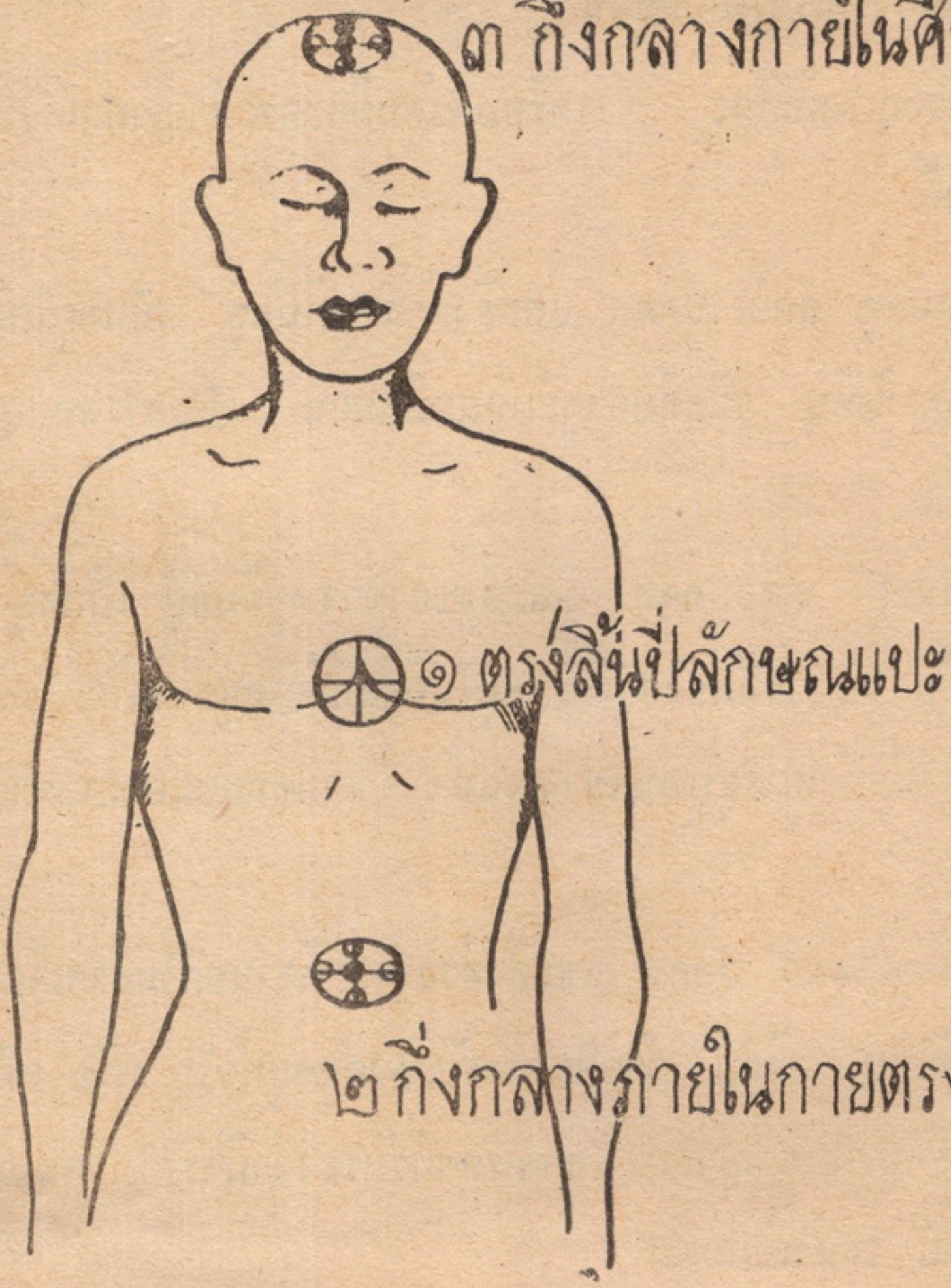

บริกรรมภาวนา อาจจะงดเปลี่ยนนึกถึงอารมณ์อื่น ๆ ได้ แต่บริกรรมนิมิต ต้องตั้งไว้ประจำเป็นที่ทำการของจิต เพื่อติดต่อสื่อสัมพันธ์ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งอารมณ์ที่ประสงค์ และมุ่งหมาย

๒. เมื่อเกิดแสงสว่างแล้ว สตินำหนดนึกให้ดวงนิมิต คือ เครื่องหมายบวกในวงกลมนั้น ขาวใสบริสุทธิ์สว่าง (ต่อไปจะเรียกดวงนิมิตนี้ว่า ดวงญาณทัศนะ ตามลักษณาการ ซึ่งเป็นที่ เห็น จำ คิด รู้ ของจิตในมโนภาพและธัมมารมณ์ทั้งปวง)

๓. เมื่อ ดวงญาณทัศนะใสบริสุทธิ์แล้ว พึงกำหนดย่อและขยายให้ได้ตามใจนึก เมื่อย่อและขยายได้ตามใจนึกแล้ว พึงกำหนดให้ดวงญาณทัศนะนี้ เหมือนเครื่องโทรภาพ หรือจอภาพยนต์ การที่กำหนดเช่นนี้เพื่อเปรียบเทียบนำให้เข้าใจในทัศนะภาพทั้งปวง ที่พิจารณาดูรู้เห็นอยู่นั้น

๔. เมื่อดวงญาณทัศนะ เตรียมพร้อมที่จะกระทำญาณทัศนะกิจได้แล้วพึงฝึกหัดไปตามลำดับดังนี้

(๑) กำหนดดู สัตว์ บุคคล และสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ เป็นอยู่ใกล้ ๆ เห็นด้วยตานอกได้ เมื่อหลับตาก็เห็น เมื่อลืมตาดูก็เห็นเหมือนกัน เป็นการสอบญาณทัศนะว่าเห็นได้จริง

(๒) กำหนดดู สัตว์บุคคล และสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ เป็นอยู่ ไกล ๆ พ้นสายตานอกจะเห็นได้ก็ดี มีอะไรบีดบังอยู่ก็ดี อยู่ในที่มืดก็ดี อยู่ข้างซ้าย ขวา หน้าหลังก็ดี เหล่านี้เป็นต้น เมื่อกำหนดดูรู้เห็นอย่างไรแล้ว ตานอกย่อมสอบญาณทัศนะว่าเห็นได้จริง

(๓) ฝึกหัดดู สัตว์ บุคคล และสิ่งต่าง ๆ ที่ตานอกไม่อาจเห็นได้ แต่อาจพิสูจน์ได้ เช่น นึกให้เห็นกายที่ฝัน ซึ่งเป็นการรับรองกันอยู่ทั่วไป หรือ เครื่องมือวิทยาศาสตร์ เช่น กล้องถ่ายภาพวิญญาณ อาจพิสูจน์รับรองว่ามีจริง จุลินทรีย์สามารถพิสูจน์ด้วยกล้องจุลทัศน์ เหล่านี้เป็นต้น

294.3/5
พ.414ค
ป.18/108 (ก.ป.

(๔) ฝึกหัดดูสิ่งต่าง ๆ ที่วิทยาการทางโลกยังไม่อาจพิสูจน์ได้ แต่ทางพระธรรมคำสอนรับรองว่ามีอยู่

ทั้ง ๔ นี้ พึงฝึกหัดดูให้รู้แจ้งชัดตามใจนึกได้ทันที ไม่เนิ่นช้า ถ้านึกดูไม่เห็นหรือเห็นไม่ทันที หรือเห็นทันทีแต่ไม่ชัด ดังนี้เพราะยังมีข้อบกพร่องอยู่ที่นึกกำหนดไม่ถูก พึงนำเอาอุบาย ๓ ประการ คือ สมาธินิมิต วิริยนิมิต อุเบกขานิมิต มาประกอบเพื่อค้นหาความบกพร่องนั้น แยกประเภทและสถานที่ของสิ่งที่กำหนด ดังต่อไปนี้ คือ สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่ ๑ สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะ ๑ สิ่งที่เคลื่อนที่ ๑ สิ่งที่เคลื่อนที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะ ๑

แยกกาลเวลาดังต่อไปนี้ สิ่งที่มีในอดีต แต่ไม่มีในปัจจุบัน ๑ สิ่งที่มีในอดีตและยังคงอยู่ในปัจจุบัน ๑ สิ่งที่ในอดีตไม่มีแต่มีในปัจจุบัน ๑ สิ่งที่มีในปัจจุบันและจะมีต่อไปในอนาคต ๑ สิ่งที่มีในอดีตยังคงมีอยู่ในปัจจุบันและจะมีต่อไปในอนาคต

แยกระเบียบความนึกกำหนดดังต่อไปนี้ คือ กำหนดสิ่งที่เคยรู้เห็นมาก่อนแล้วเมื่อแยกประเภทวัตถุ และกาลเวลาแล้ว ก็นึกดูได้ที ๑ กำหนดดูสิ่งที่รู้แต่ไม่เคยเห็น เมื่อแยกประเภทเวลาแล้ว พึงตั้งมโนภาพตามความรู้นั้นขึ้นมา ๑ กำหนดดูสิ่งที่ไม่เคยรู้เห็นมาก่อนเลย เมื่อแยกประเภทและกาลเวลาแล้ว พึงตั้งอธิฐานจิต เหมือนตั้งคำถามว่า สิ่งนั้นมีอยู่ตามเป็นจริงอย่างไร ขอให้ปรากฏการเห็นตามความเป็นจริงนั้น ๆ แต่ระวังอย่านึกไปก่อนว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยอนุมานไปข้างหน้าหรืออาศัยสัญญาอดีต เป็นเครื่องกำหนดเปรียบเทียบ ซึ่งอาจจะผิดหรือถูกก็ได้ ๑ กำหนดดูสิ่งมีบัญญัติโลกและบัญญัติธรรมไว้แน่นอนแล้ว เมื่อแยกประเภทกาลเวลาแล้ว ก็กำหนดนึกให้เห็นตามบัญญัตินั้น ๑

เมื่อได้แยกประเภทวัตถุและสถานที่ตั้งวัตถุ กาลเวลา ระเบียบความนึก ประกอบด้วยอุบาย ๓ คือ สมาธินิมิต เป็นต้นแล้ว ก็จะเห็นความบกพร่องและแก้ข้อบกพร่องนั้นได้

การผึกหัดใช้ญาณทัศนะ ก็เพื่อความมุ่งหมายที่จะให้เกิดความเชื่อมั่นในความนึกคิด ความเห็น ความจำ ความรู้ว่านึกคิดรู้เห็นด้วยใจได้ แต่พึงผึกหัดเป็นระยะเพื่อกันความสำคัญผิด ดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ นึกให้เห็นให้ปรากฏการแจ้งชัดขึ้นมาได้ตามใจนึก โดยไม่ต้องถือว่าจะเป็นจริงอย่างไรหรือไม่ก็ตาม พึงถือเอาความเห็นแจ้งชัดเป็นสำคัญ

ระยะที่ ๒ เมื่อรู้เห็นแจ้งชัดตามใจนึกได้แล้ว พึงรู้เห็นสิ่งนั้นตามเป็นจริงอย่างไรด้วย

ระยะที่ ๓ เมื่อรู้เห็นสิ่งนั้นตามเป็นจริงได้แล้ว พึงเข้าใจในสิ่งนั้นและถือเอาสาระประโยชน์ ในสิ่งนั้นด้วย

(หมายเหตุ เมื่อจะดูอะไรที่ไหน พึงกำหนดให้เห็นกวยที่เคยฝันนั้นดูเหมือนฝันไปฉะนั้น อนึ่งพึงเข้าใจไว้ด้วยว่า การกำหนดไปดูอะไรที่ไหนก็ตาม ความใกล้และไกลความคดโค้งความช้าและเร็ว ของการไปถึงมาถึงของใจไม่มี หมายความว่า จะใกล้หรือไกลระยะต่างกันเท่าใดก็ตาม ก็ย่อมไปมาถึงในขณะเดียวกัน ย่อมเห็นได้ในขณะเดียวกัน ความไปมาความรู้เห็นของใจไม่มีอะไรบังกั้น นอกจากใจจะบังกั้นใจเอง เท่านั้น หมายความว่า ใจนึกไปถึงที่ใดกายถึงที่นั้น ใจนึกถึงสิ่งใด ใจก็รู้เห็นสิ่งนั้นทันที)

๕. เมื่อผึกหัดใช้ญาณทัศนะ เกิดความเชื่อมั่น และชำนาญในกายนึกคิดเห็นจำและรู้แล้ว พึงใช้ญาณทัศนะให้เป็นประโยชน์ในการประกอบกิจการทั้งปวง ที่มีอยู่เป็นอยู่แล้วในปัจจุบัน หรือจะทำอะไรอย่างไรต่อไป พึงใช้ญาณทัศนะพิจารณาตามหลักการต่อไปนี้ คือ

(๓) พิจารณาเหตุผล ที่จะทำให้การงานเสียหายต่าง ๆ คู่หนึ่ง พิจารณาเหตุผลที่จะทำให้การงานเป็นประโยชน์และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปคู่หนึ่ง ทั้งสองคู่พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดพร้อมด้วยอุบายขจัดฝ่ายเสียหายให้หมดไปและไม่ให้เกิดขึ้นได้ ประกอบฝ่ายที่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้น ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๒) พิจารณาให้ผู้รู้เห็นแจ้งชัดในกำลังและฐานะของตน

(๓) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดในวัตถุอันประกอบขึ้นเป็นการงาน ประมาณการว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ได้เพียงใด

(๔) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า การงานอย่างใด หรือการทำที่กระทำอยู่นั้นจะทำอะไรอย่างไรเวลาใด

(๕) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สาธารณชน หมู่ใด จะเข้ามาติดต่อหรือสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตนและการงานอย่างไร จะเป็นอย่างไร จะเป็นคุณหรือโทษประการใด สมควรจะประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างไร

(๖) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า บุคคลผู้กระทำกิจการงานร่วมอยู่ด้วยก็ดี หรือจะเข้ามาร่วมกระทำกิจการงานด้วยก็ดี ผู้ใดเป็นอย่างใด สมควรจะประพฤติปฏิบัติกับบุคคลนั้นอย่างใด

นอกจากนี้ เมื่อจะไปไหน จะปลอดภัยหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจะมีภัยจะแก้ไขขจัดภัยอันตรายนั้นได้อย่างไรหรือไม่ จะไปหาใคร เวลาใด จะพบหรือไม่ การที่ติดต่อกับการงานกับใคร จะทำอย่างไร จะสำเร็จหรือไม่ เพราะเหตุใด

(หมายเหตุ ฉารผึกหัดใช้ญาณทัศนะ และการใช้ญาณทัศนะกระทำกิจนี้เมื่อมีความเชี่อมั่นและเข้าใจแล้วจะกระทำควบคู่กันไปก็ได้ แต่ระวังอย่าให้ปะปนกัน หมายความว่า ผึกหัดต้องเป็นผึกหัด กระทำกิจต้องเป็นกระทำกิจ เพราะการผึกหัดถึงจะผิดก็ไม่เป็นไร ส่วนการกระทำกิจผิดไปก็เสียหาย

ประการหนึ่ง หลักการแก้ข้อบกพร่องประกอบในการผึกหัด และหลักการประกอบในการกระทำกิจทั้งสองข้อนี้ ย่อมใช้ประกอบในการผึกหัดและประกอบในการพิจารณากระทำกิจ ซึ่งกันและกันโดยอนุโลมได้)

๑ เมื่อได้ดวงญาณทัศนะตามอันดับ ๑ ก. แล้ว พึงใช้ญาณทัศนะ เพ่งกำหนดนึกให้เห็นดวงเครื่องหมายชายเครื่องหมายบวก หญิงเครื่องหมายคูณในวงกลม มีดวงเล็กๆ ที่กลาง ๑ ล้อม ๔ ทิศ ที่เครื่องหมายนั้นตั้งอยู่กึ่งกลางกายแนวสะดือตัดเข้าไปข้าง

อันดับ ๒ ดูภาพ ก. เลข ๒ ประกอบ

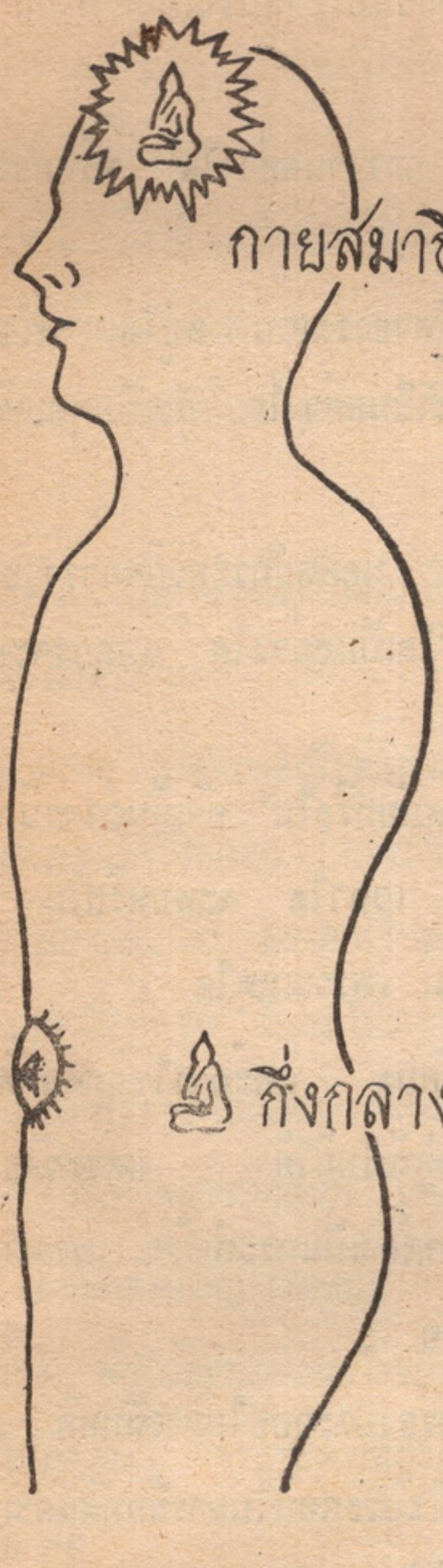

ใน ไม่เอียงซ้ายขวาหน้าหลัง ตั้งอยู่ในลักษณะหงายกึ่งกลางกายพอดี เมื่อกำหนดดูเห็นแล้ว พึงปฏิบัติดังต่อไปนี้คือ

(๑) เพ่งกำหนดนึกให้ดวงเครื่องหมายนั้นขาวบริสุทธิ์ เมื่อขาวบริสุทธิ์แล้วจึงกระทำกิจต่อไป

(๒) เพ่งที่จุดกึ่งกลางดวงกลางที่เครื่องหมายนั้น พร้อมกับนึกชื่อและนามสกุลของผู้ปฏิบัติลงตรงจุดที่เพ่งอยู่นั้น (เรียกว่าผนวกนาม)

(๓) เมื่อผนวกนามแล้ว ดวงจะหายไปกลับเป็นกายเล็ก ๆ เกิดขึ้นแทน ๕ กาย (กายนี้เรียกว่ากายอินทรีย์ปัญจขันธ์คือรูป ๑ นาม ๔) เมื่อพิจารณาเห็นกายทั้ง ๕ นี้แล้ว พึงเพ่งที่ดวงญาณทัศนะที่ตรงลิ้นปี่ของกายกลางในกายทั้ง ๕ นั้น นึกรวม ๕ กายเข้าเป็น ๑ แล้วกระจายออกไปอีก กระทำดังนี้ ๔ รวมเท่ากับ ๔×๔=๑๖ รอบสุดท้าย เมื่อรวมเป็น ๑ แล้วจะเห็นกายนั้นใหญ่เท่ากายปัจจุบันของผู้ปฏิบัติ

(หมายเหตุ เพื่อกันความสงสัย พึงทราบว่ากายที่เห็นว่าใหญ่เท่ากายปัจจุบันนั้น เป็นความเห็นที่ดวงญาณทัศนะขยายให้เห็นเป็นปรากฏการ เพื่อให้ทราบว่ากายนั้นครบธาตุขันธ์อายตนะอินทรีย์แล้ว เมื่อออกมาปรากฏภายนอก เช่น เอากายไปดูอะไรที่ไหน กายนั้นก็จะใหญ่เท่าที่พิจารณาเห็น ส่วนความจริงที่กายนั้นตั้งอยู่กึ่งกลางกายของผู้ปฏิบัตินั้นเป็นกายเล็ก ๆ เปรียบเหมือนนั่งอยู่ในโพรงไม้ คือกายของผู้ปฏิบัติ)

๒ เมื่อตั้งกายตามข้อ ๑ ในอันดับนี้ได้แล้ว พึงยึดถือกายนี้ เป็นกายดำเนินไปสู่ความมุ่งหมายตามลำดับเป็นกายเตรียมเกิดเสียก่อนตายจากอัตตภาพนี้ เมื่อตายจากอัตตภาพปัจจุบันนี้แล้ว จะเป็นอะไรอย่างไร กายนี้จะเป็นกายชี้แนวทางเมื่อก่อนตาย และนำไปเมื่อตายแล้วกายนี้จะกระทำให้วิมุตติหลุดพ้นจากธาตุขันธ์อายตนะอินทรีย์ อันประกอบด้วยอาสวกิเลสตามลำดับจนถึงเป็นพระอรหันต์ ไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป เพราะฉะนั้นพึงกระทำความเข้าใจเรื่องกายนี้ต่อไปดังนี้คือ ดูภาพ ข ประกอบ

(๑) เมื่อตั้งกายนี้แล้ว จะมีกายเกิดขึ้นที่กระหม่อมของกายเนื้อ ๑ กาย กายทั้งสองแห่งนี้เป็นกายเหตุและผลของกันและกัน กายที่กระหม่อมศีรษะเป็นกายผลของกายที่ตั้งขึ้นแล้ว กายผลนี้จะเป็นกายกระทำหน้าที่สัมพันธ์กับภูมิภายใน คือสวรรค์และพระนิพพาน เมื่อผู้ปฏิบัติยังมีชีวิตอยู่ จะนำไปสู่ภูมิอันพึงปรารถนาตามกำลังญานและความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติ เมื่อละจากอัตตภาพนี้แล้วกายเหตุคือกายที่ตั้งขึ้น จะเป็นผู้กระทำกิจให้สำเร็จความปรารถนาหรือความมุ่งหมาย

ภาพ ข.

กายทั้งสองนี้ เรียกว่ากายในกายทั้งภายในภายนอก คือกายเหตุ ๑ กายผล ๑ ที่เรียกอย่างนี้เพราะเหตุว่าที่กายเหตุมี กายในกายภายนอกตั้งอยู่จุดสะดือตัด เป็นกายสนธิเชื่อมโยงติดต่อกับกายที่เรียกว่ากายผ้นของผู้ปฏิบัติ ๑ มีกายในกายภายในตั้งอยู่จุดกึ่งกลางกายของกายเหตุ ๑ และที่กระหม่อมศีรษะ ๑ กายด้วย

ส่วนกายผลก็มีเช่นเดียวกัน คือที่สะดือ เรียกว่ากายในกายภายนอกสนธิกับตัวกายเหตุ๑ มีกายในกายภายในตั้งอยู่จุดกึ่งกลางแนวสะดือตัดเข้าไปข้างในสนธิกับกายที่อยู่กระหม่อมของกายเหตุ ๑ กายในกายภายในที่ตั้งอยู่ กระหม่อมสำหรับไปสู่ภูมิที่สามารถจะไปถึงได้ ๑ ส่วนกายตัวผลเองสนธิกับภายในกายภายในอยู่ที่จุดศูนย์กึ่งกลางกายตัวเหตุ ๑

ส่วนกายที่ตั้งขึ้นเป็นกายในกายทั้งภายในภายนอกอันเป็นตัวเหตุนั้น สนธิกับกายวิบากขันธ์ซึ่งตั้งอยู่ภายในกึ่งกลางรูปหัวใจของกายบัจจุบัน

(๒) กายตัวเหตุและผลทั้งสองตามที่กล่าวแล้วนั้น จะตั้งอยู่เป็นกาย เวทนา จิต ธรรม นิมิตเครื่องกำหนดยึดถือของวิบากขันธ์บัจจุบันต่อไปจนกว่าจะละจากอัตตภาพนั้น กายทั้งสองนี้อาจมีกายในกายภายในกายในกายภายนอกมีกายในกายทั้งภายในภายนอก ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เบื้องสูงแต่กายมนุษย์ขึ้นไปจนถึงกายอรหัตตมรรคเป็นตัวเหตุ อรหัตตผลเป็นตัวผล เบื้องต่ำแต่กายวินิบาตลงไปถึงต่ำสุงเป็นกายสัตว์โลกันต์

(๓) กายตัวเหตุและผลทั้งสองดังกล่าวแล้วนี้ อาจเปลี่ยนแปลงไปตามความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เกี่ยวกับเหตุแวดล้อมภายนอกได้๑อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกำลังฌาน ฝ่ายโลกิยมรรค๓กามาวจรฌานเป็นให้เกิดเป็นมนุษย์และเทพเป็นวินิบาตอันนับเนื่องในชั้นมนุษย์ เช่น ภูตผีปีศาจ วินิบาตอันนับเนื่องในชั้นเทพ เช่น ยักษ์ มารอสูร รูปาวจรฌานเป็นเหตุให้เกิดเป็น รูปพรหมชั้นต่าง ๆ อรูปาวจร ฌาน เป็นเหตุให้เกิดเป็นอรูปพรหมได้ดังนี้๑ อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกำลังฌานฝ่ายโลกุตรมรรค๓ กามาวจรฌานในอริยมรรคที่ ๑ ขจัดอาสวกิเลสที่จะให้เกิดเป็นวินิบาตและสัตว์ในทุคติภูมิทั้งหมด เข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งความเป็นมนุษย์ ไม่ต้องเวียนกลับลงไปสู่ความเกิดในชั้นต่ำกว่ามนุษย์อีก เรียกว่าโสดาบุคคลกามาวจรฌานในอริยมรรคที่ ๒ และกายที่จะนำให้เกิดเป็นวินิบาตและทุคติสัตว์อันนับเนื่องในเทวโลกทั้งหมดเข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งความเป็นเทพ ไม่เวียนกลับไปเกิดในทุคติภูมิอีก เรียกว่า สกิทาคาบุคคล

รูปาวจรฌานในอริยมรรคที่ ๓ ขจัดอาสวกิเลสอันจะเป็นเหตุนำให้อุบัติเป็นวินิบาตอันนับเนื่องในเทพและความเกิดเป็นมนุษย์และเทพ เข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งความเป็นรูปพรหม ไม่ต้องเวียนกลับลงมาเกิดแก่เจ็บตายอีก เรียกว่าอนาคาบุคคล

อรูปวจรฌานในอริยมรรค ขจัดอาสวกิเลสอันละเอียดซึ่งจะเป็นเหตุให้ติดอยู่ในรูปพรหม และอรูปพรหมเสีย เข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งอรูปธรรม คือ พระขีณาสวะหรือพระอรหัต์ ดังกล่าวมานี้ ๑

(๔) ผู้ปฏิบัติ พึงพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ให้รู้เห็นแจ้งชัดตามลำดับในเขตหนึ่ง ๆ ทุก ๆ ชั้นในเขตแห่งภูมิหนึ่ง ๆ

เมื่อตั้งกายและพิจารณาเข้าใจเรื่องกายตามที่กล่าวนั้นแล้วพึงผูกหัดจิตพิจารณายึดถือเครื่องหมายบวกในวงกลมที่ลืมตาคือดวงญาณทัศนะ ของกายตัวเหตุที่ตั้งตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

(๑) พิจารณากายเนื้อ แยกเป็นกองปฐวีธาตุ (ดิน) อาโปธาตุ (น้ำ) เตโชธาตุ (ไฟ) วาโยธาตุ (ลม) อากาศธาตุ (ความว่าง) สี กลิ่น รส โอชา พร้อมทั้งชีวิตินทรีย์

พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ประชุมกันเป็นร่างกายนี้เปลี่ยนแปรผันไปตามเหตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ สี กลิ่น รส โอชา ภายนอก ที่เข้ามาปรุงแต่ง ด้วยลมหายใจ ข้าว น้ำ เพื่อให้ดำรงคงอยู่ ต้องบริหารปรับปรุงดับสีอันหมองคล้ำกลิ่นอันปฏิกูล เหล่านี้เป็นต้นมีอยู่เป็นเนืองนิจจะเว้นเสียไม่ได้เป็นอันขาดแม้กระนั้นก็จะสลายออกจากกันไปในที่สุดเมื่อเราตาย

เมื่อพิจารณาเห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอยู่อย่างนี้ จิตย่อมเกิดความนึกคิดจำ รู้ความเห็นความจำ ความรู้ว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่งาม เพราะปฏิกูลมีอยู่เนืองนิจไม่เที่ยงเพราะมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เนืองนิจไม่ใช่ตนเพราะจะต้องสลายไปเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ตามเดิมไม่ปกติ เพราะเป็นแหล่งให้เกิด โรคา พยาธิ ภัยภิบัติต่าง ๆ เพราะต้องหายใจเข้าออกอยู่เนืองนิจ เพราะต้องบริหารให้เป็นอยู่ เป็นไปได้ด้วยดีอยู่เนืองนิจ

เมื่อจิตมีความนึกคิด ความเห็น ความจำ ความรู้ อยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดธรรมสังเวชเศร้าสลดเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแก่จิต เมื่อมีอาการอย่างนี้เกิดขึ้นแก่จิตย่อมเกิดความนึก

คิด ความเห็น ความจำ ความรู้ว่าโลกทั้งหลายทั้งปวงไม่น่ายินดี สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่น่าปรารถนา

เมื่ออาการเศร้าสลดเบื่อหน่าย ไม่ปรารถนาในโลกและสังขารทั้งปวงเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตก็จะหอดอาลัยต่อชีวิต คิดท้อถอยไม่ประกอบกิจการงานทั้งปวง จะเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียให้เกิดขึ้น ทั้งทางโลกและทางธรรม เช่นนี้ พึงพิจารณาระลึกรู้ว่าร่างกายที่ได้อาศัยร่างกายนี้กระทำประโยชน์อันพึงประสงค์อยู่ นับว่าความเกิดของเราครั้งนี้ประเสริฐแล้ว เราจะอาศัยกายนี้กระทำสิ่งที่ควรทำ เว้นสิ่งควรเว้น ยึดถือสิ่งที่พึงยึดถือ ปล่อยวางสิ่งที่ต้องปล่อยวาง เพื่อประโยชน์สุขในชาตินี้ให้กายนี้ดำรงคงอยู่ด้วยดี สำหรับรองรับเพื่อกระทำประโยชน์ภายหน้า ดำเนินไปสู่แดนอมตะ คือนิพพานต่อไป

เมื่อจิตระลึกรู้เห็นแจ้งชัดเช่นนี้ จิตย่อมไม่ยินดียินร้ายต่อร่างกายนี้ จัดเป็นสังขารูเปกขาญาณ ขั้นกามาวจรกุศลจิต

(๒) เมื่อพิจารณากายนอกคือกายเนื้อรู้เห็นแจ้งชัดแล้ว พึงพิจารณารูปกายอาศัย คือ โคจรรูป ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ สี กลิ่น รส โอชา พร้อมทั้งชีวิตินทรีย์ และภาวรูปที่เป็นชาย หรือหญิง พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า รูปกายนี้มีลักษณะโปร่ง บาง เบา อาศัยกายเนื้ออยู่ กายนี้เชื่อมโยงกับกายวิบากขันธ์ซึ่งตั้งอยู่ในรูปหัวใจ เกิดดับ เปลี่ยนแปลงไปได้ตามกำลังกรรมดี กรรมชั่ว และตามกำลังฌาณอันบุคคลประกอบขึ้นตั้งมั่นแล้ว

กายนี้เมื่อเคลื่อนจากกายเนื้อ ด้วยการผันกิด ด้วยอำนาจฌานให้เคลื่อนออกไปกิด เมื่อชีวิตินทรีย์นี้กายเนื้อดับ อตินิยมคือเตโชธาตุที่กายเนื้อดับ ไม่อาจอาศัยได้อีกต่อไปแล้ว จะไปเกิดใหม่อีกกิดเหล่านี้เป็นต้นย่อมไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อได้ แต่สมัยวิทยาศาสตร์รุ่งเรืองนี้สามารถสร้างกล้องถ่ายภาพที่เรียกว่า กล้องจับวิญญาณสา– มารถจับภาพให้เห็นด้วยตาเนื้อได้ เครื่องวิทยุโทรภาพอาศัยเตโชธาตุและเครื่องประกอบสามารถบังคับให้กายนี้เคลื่อนจากกายเนื้อออกอากาศสืบเนื่องติดต่อกันไปไม่ขาดระยะ และหาประมาณมิได้ ย่อมสามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อได้ แต่น่าคิดและยังไม่มีใครพยากรณ์

ว่า ผู้แสดงท่างโทรภาพ เช่นที่ว่านี้ต่อไปกายเนื้อของเขาเหล่านั้น จะเป็นอย่างไรต่อไป

พิจารณารูปกายนี้ พึงอนุโลมตามข้อ ๑ นี้

(๓) การพิจารณารูปกายอาศัยกายเนื้อคือกายประสาท ได้แก่ความผ่องใสเป็นพลังแสงของ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ชีวิตินทรีย์ อากาศประชุมกันขึ้นเป็นกายประสาท พึงพิจารณาอนโลมตาม ๒ ข้อนี้

(๔) พิจารณากายวิญญาณ อันซ้อนกายประสาทอยู่ แยกเป็นกายเวทนา กายสัญญา กายสัมผัสสะ กายชีวิตินทรีย์ นามกายวิญญาณและกายอากาศ อันประชุมพร้อมกันเป็นกายรวมเรียกว่ากายวิญญาณ

พึงพิจารณาตามลำดับเป็นอากาสานัญจายตนฌานที่ ๑ วิญญาณัญจายตนฌานที่ ๒ กายสัญญาเป็นอากิญจัญญายตนฌานที่ ๓ ผัสสะและชีวิตินทรีย์รวมกันเป็นเนวสัญญานาสัญญาเป็นที่ ๔

แต่ละกายพึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรและ ไม่พึงยินดียินร้าย อนุโลมตาม ๒ ข้อนี้

(๕) พึงพิจารณากายวิบากขันธ์ภายในรูปหัวใจ เพ่งให้ใสสว่างทั้งกายและดวงล้อมแล้วรวมดวงล้อมเข้าเป็นหนึ่งนี้กายวิบากขันธ์กลาง พึงพิจารณาแยกรูปกายอาศัยตาม (๒) และ (๓) ข้อนี้ กายวิญญาณตาม (๔) ข้อนี้

พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า กายวิบากขันธ์สื่อสัมพันธ์กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่จุดศูนย์กึ่งกลางมันสมองในกระโหลกศีรษะ พิจารณาที่จักษุประสาท จักษุวิญญาณ โสตประสาท และวิญญาณ ฆานะ (จมูก) ประสาทและวิญญา ชิวหา (ลิ้น) ประสาทและวิญญาณ (กายประสาทและกายวิญญาณพิจารณาตาม (๔) ข้อนี้แล้วแต่ละแห่งตามที่กล่าวมาแล้ว พึงเพ่งให้ใสบริสุทธิ์และให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สื่อสัมพันธ์กันอย่างไร เมื่อสื่อสัมพันธ์กันแล้ว เกิดวาระจิตต่าง ๆ ขึ้นอย่างไร

(๖) พิจารณาภูมิต่าง ๆ โดยกำหนดเพ่งที่จุดเส้นตัด เครื่องหมายบวกในวงกลม ที่ลิ้นปี่กายที่ตั้งอยู่กระหม่อมศีรษะของกายเนื้อคือกายปัจจุบัน ที่เรียกว่าดวงญาณ

ทัศนะ เห็นและกำหนดได้แล้ว นึกให้กายในกายภายนอกซึ่งตั้งอยู่ตรงสะดือตัด ของกาย ที่กระหม่อมนี้ ออกไปพิจารณาภูมิต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) พิจารณาส่วนต่าง ๆ ของโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ทั้งภายนอกและภายในนคร ลับแลทั้งปวงพึงอาศัยยึดถือโลกนี้เป็นศูนย์กลางไปสู่โลกทั้งปวง

(๒) พิจารณาโลกมนุษย์แดนสุขาวดีตั้ง ล้อมโลกนี้อยู่ ๔ ทิศทางขั้วเหนือมี นามว่า อุตตระกุรุทวีป ปุพพะวิเทหะทวีป อมรโคยาเนทวีป มนุษย์ทั้ง ๔ ทวีปนี้ เป็น พวกที่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ เว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ จึงได้นามว่ามนุษยธรรม พึง พิจารณาให้ทราบว่า ความเป็นอยู่ความเป็นไปต่างกับโลกนี้อย่างไร

(๓) พิจารณามนุษย์แดนภูตะ อันนับเนื่องกับโลกนี้ตั้งล้อมโลกนี้อยู่ ๔ ทิศทาง ขั้วใต้

(๔) พิจารณาโลกันต์และยมโลก โดยกำหนดเป็นเส้นดิ่ง จากขั้วใต้ของโลก นี้ ต่ำสุดจะเห็นดวงดำใหญ่ตั้งอยู่นอกเขตขอบจักรวาล สูงจากโลกันต์ขึ้นมาหาโลกนี้ตาม เส้นดิ่งขึ้นมา เป็นยมโลกชั้นต่าง ๆ ๔ ชั้นเป็นชั้นวินิบาตภูตะมนุษย์และวินิบาตภูตะเทพอีก ๒ ชั้น รวม ๖ ชั้น

(๕) จากชั้นวินิบาตเทพขึ้นมาถึง ขั้วใต้ ของโลกจะ มีดวงภูมิ ธาตุมนุษย์ ตั้งอยู่ ท่ามกลาง ๑ ภูมิ สื่อสัมพันธ์รับส่งธาตุระหว่างยมโลกกับภูมิมนุษย์ภูตะและโลกนี้ ที่โลก นี้ทั้งสื่อสัมพันธ์กับดวงภูมินี้ ที่พ้นน้ำต่อดินทางขั้วใต้

(๖) ต่อจากภูมิธาตุมนุษย์ ขึ้นมาระหว่างกลางกับขั้วใต้ของโลกนี้ จะมี ดวงระหัสพลังแสงสนามแม่เหล็กตั้งอยู่ ๑ ดวง เป็นพลังสนามแม่เหล็กที่ขั้วโลกใต้ของโลก นี้ ดวงระหัสนี้ไม่ใช่ดวงดาวและดวงภูมิไม่เกี่ยวกับดวงภูตะและยมโลกเกี่ยวกับความหมุน ของโลกโดยตรง

(๗) เทวโลกตั้งอยู่ทางขวางของโลกนี้ บริเวณแนวกึ่งกลางขึ้นไปในเขต อวกาศมี ๖ ชั้น เรียงตามลำดับขึ้นไปดังนี้ คือ

ชั้นที่ ๑ นามจาตุมมหาราชิกา ชั้นนี้แต่กาลก่อนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นไปแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดา เป็นภูมิวินิบาต กุมภัณฑ์ ยักษ์ นาค ครุฑ และอื่นๆ กาลต่อมาภายหลังที่ทรงแสดงธรรมแล้ว ภูมินี้เป็นเทพธรรมดาชั้นต่ำชั้นหนึ่งเท่านั้น เพราะเหตุใดเพราะเหตุว่า พวกนี้เป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพ เมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ แต่ด้วยบุญอานิสงส์แห่งบุญที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาครั้งนั้น เป็นเหตุให้จุติจากอัตตภาพเดิมปฏิสนธิเป็นเทพธรรมดา ตั้งอยู่ในภูมิเดิมของตนเป็นทิพย์สมบัติพิเศษกว่าเดิมไปด้วย

ส่วนวินิบาตพวกที่ไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนาและอุบัติต่อภายหลัง จึงไม่อาจขึ้นไปอยู่ที่นั้นได้ จึงมีสภาพต่ำกว่า เทพชั้นนี้ นับเนื่องกับโลกนี้และยมโลก

ชั้นที่ ๒ ชื่อตาวตึงสา ชั้นที่ ๓ ชื่อว่า ยามา ชั้นที่ ๔ ชื่อว่า ดุสิตา ชั้นที่ ๕ ชื่อว่า นิมมานรดี ชั้นที่ ๖ ชื่อว่า ปรนิมมิตวะสะวดี

(๗) พรหมโลก ชั้นรูปพรหม ๑๑ ชั้นเรียงลำดับต่อจากเทวโลกขึ้นไปดังนี้ คือ

ภูมิชั้นปฐมฌานที่ ๑ ยิ่งและหย่อนกว่ากันแบ่งเป็น ๓ ชั้น สูงขึ้นตามลำดับที่ ๑ ชื่อ ปริสัชชา ที่ ๒ ชื่อ ปุโรหิตตา ที่ ๓ ชื่อ มหาพรหม

ภูมิชั้นทุติยฌานและตติยฌานต่อกันเป็นภูมิที่ ๒ ยิ่งและหย่อนกว่ากัน แบ่งเป็น ๓ ชั้น ที่ ๑ ชื่อ ปริตตาภาที่ ๒ ชื่อ อัปปมาณาภาที่ ๓ ชื่อ อากัสสระ

ภูมิชั้นจตุตถฌานภูมิที่ ๓ ยิ่งและหย่อนกว่ากันแบ่งเป็น ๓ ชั้นที่ ๑ ปริตตะสุภา ที่ ๒ อัปปมาณะสุภาที่ ๓ สุภิณหกา

ภูมิชั้นปัญจมฌาน ภูมิที่ ๔ ต่างกันเพราะความยึดถือ แบ่งเป็น ๒ ชั้น ที่ ๑ ผู้เจริญฌานนี้เบื่อหน่ายวิญญาณเป็นอสัญญีพรหม เพราะเหตุ อุบัติด้วยชีวิตนวกะใน พระพุทธศาสนา ไม่ยึดถือและอุบัติเป็นเดียรถีย์ที่ ๒ ชื่อ เวหัปผละ

(๘) พรหมโลกชั้นอรูปพรหมยิ่งและหย่อนกว่ากันตามความยึดถือ ดังนี้ ๑ อากาสานัญจายตนฌานที่ ๒ วิญญาณัญจายตนฌานที่ ๓ อากิญจัญญายตนฌานที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

สวรรค์แต่เทวโลกขึ้นมาตามลำดับ ๒๑ ชั้นละเอียดปราณีตกว่ากัน พร้อมทั้งอายุ วรรณะ สุขะ พละ และสมบัติต่าง ๆ

๕ เมื่อพิจารณาภูมิโลกิยะธาตุ รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร เข้าใจดีแล้วพึงกำหนดให้กายในกายภายนอกกลับ แล้วเปลี่ยนให้กายในกายภายในที่ตั้งอยู่ที่ศีรษะของกายที่ตั้งอยู่ที่ศีรษะกายเนื้อออกไปพิจารณา ผ่ายโลกกุตตรต่อไปดังนี้ คือ

(๑) เพ่งที่ดวงญาณทัศนะเหมือนข้อ ๕ นี้ พิจารณาภูมิมาแล้ว กำหนดนึกเป็นเส้นตรงจากขั้วเหนือของโลกนี้ขึ้นไป จะพบดวงระหัสพลังแสงสนามแม่เหล็ก ทำหน้าที่เหมือนกับทางขั้วใต้จึงผ่านไปจนสุดเขตรอบนอกจักรวาลนี้ จะเห็นดวงภูมิดวงหนึ่ง เป็นดวงภูมิโคตรภูธาตุ เมื่อเห็นแล้วให้กายในกายภายในดังกล่าวแล้วไปสู่ที่ดวงภูมินั้นตอนขั้วเหนือ ที่ขั้วเหนือมีศูนย์วงแหวนใหญ่กลวง และมีล้อม ๔–๘–๑๖ เล็กลงตามลำดับสว่างและใสมาก นอกวงนอกออกมาจะมีแท่นฌานวิโมกข์ ๔ เหลี่ยมลูกบาศก์ล้อมศูนย์วงแหวน ๑๖ ทิศอีก ๑๖ ทิศอีก ๑ ชั้น แท่นฌานวิโมกข์นี้เป็นความหมายสำคัญต่อผู้ปฏิบัติ ๑ ต่อจากนั้นพึงกำหนดให้กายนั้นดับลงแทนฌานวิโมกข์แท่นใดแท่นหนึ่ง พร้อมกันนั้นที่กายญานทัศนะ ซึ่งกำหนดรู้เห็นอยู่จะดับเหมือนไฟกระพริบ ๑ ครั้งกายที่กระหม่อมศีรษะจะเปลี่ยนไปใสบริสุทธิ์ขึ้นกว่าเก่าพร้อมกันนั้นจะเห็นดวงพลังแสงใหญ่ดวงหนึ่งตั้งอยู่เหนือขึ้นไป ที่นั้นจะเห็นดวงโคตรภูของผู้ปฏิบัติไปแสดงคารวะต่อองค์อริยสัจธรรม ซึ่งประทับอยู่บนปราสาทใหญ่ ๑๖ มุข ตั้งอยู่บนขั้วเหนือของดวงพลังแสงนั้น เมื่อแสดงคารวะแล้วท่านจะประทานพรและให้โอวาทแสดงทางดำเนินต่อไป ดวงโคตรภูเห็นอย่างไรตามที่ท่านทรงแสดงแล้ว ผู้ปฏิบัติก็จะรู้เห็น ตามลำดับดังนี้

โลกุตตรภูมิอริยบุคคลที่ ๑ คือภูมิโสดาบัน เป็นดวงภูมิเรียงเป็นลำดับขึ้นไปตามลำดับฌานและฌาน๕ชั้นแต่ละชั้นมีปราสาท ๔ มุขยอดสำหรับพระอริยบุคคลเหล่านั้นอาศัย

โลกุตตรภูมิอริยมรรคที่ ๒ คือภูมิสกิทาคามิบุคคล เรียงลำดับขึ้นไปตามลำดับญานและฌาน ๕ ชั้น มีปราสาทตั้งบนดวงภูมิเช่นเดียวกับโสดา

โลกุตตรภูมิอริยบุคคลที่ ๓ คือภูมิพระอนาคามิบุคคล เรียงตามลำดับขั้นไปตามลำดับฌานและญาน ซึ่งมีนามเรียกว่า สุทธาวาส ๕ ชั้น ที่ ๑ ชื่อว่าอวิหา ที่ ๒ อตัปปา ที่ ๓ สุทัสสา ที่ ๔ สุทัสสี ที่ ๕ อกนิฏฐา มีปราสาท ๔ มุขยอดตั้งบนดวงภูมิเป็นที่อาศัย

โลกุตตรภูมิที่ ๔ คือนิพพานธรรม ต่อจากสุทธาวาสชั้นที่ ๕ เป็นเส้นตรงขึ้นไป จะเห็นศูนย์วงแหวนใหญ่กลางล้อม ๔–๘–๑๖ แท่นฌานวิโมกข์ล้อม ๑๖ อีกชั้นหนึ่งตั้งลอยอยู่ในศูนยากาศ เป็นเขตระหว่างสอุปาทิเสสะนิพพานและอนุปาทิเสสะนิพพานต่อกัน แท่นฌานวิโมกข์นี้พิจารณาเห็นแล้วนั้น เป็นที่กระทำกิจอนุปาทิเสสะนิพพานธาตุขึ้นไปเล็กน้อย จะเห็นปราสาทใหญ่สูงจากศูนย์วงแหวนสำหรับองค์อริยสัจจธรรมประทับอยู่ ปราสาทนี้มีฌานภูมิสำหรับพระอริยเจ้าทั้งหลายขึ้นไปสู่นิโรธสมาบัติ แต่บางท่านก็เข้านิโรธสมาบัติโดยนั่งฌานวิโมกข์ บางท่านก็ชอบนั่งในความว่าง บางท่านก็เลยขึ้นสู่นิพพานธรรม ซึ่งสูงกว่านี้ขึ้นไปเป็นนครใหญ่มีรัตนปราสาทตั้งเรียงรายสุดคณานับ ตั้งอยู่ในบริเวณจุดสุดแห่งศูนยากาศ มิได้ตั้งอยู่บนดวงภูมิเหมือนที่พิจารณาผ่านมาแล้ว

๒. การพิจารณาโลกุตตรภูมิตามที่แสดงมาแล้วนี้ กายนอกอาจจะไม่เห็นที่กายโคตรภูเห็นก็ได้ หรือเห็นแต่ภูมิเบื้องต่ำไม่เห็นสูงขึ้นไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุสงสัยลังเลก็ได้ หรือเพราะเหตุอื่น ๆ ซึ่งอาจจะมีขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติบางคนก็ได้ หรือเห็นแต่ภูมิเบื้องต่ำไม่เห็นสูงขึ้นไปทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุสงสัยลังเลใจก็ได้ หรือเพราะเหตุอื่น ๆ ซึ่งอาจจะเกิดมีขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติบางคนก็ได้

ฉะนั้นในที่นี้พึงถือเอาความสำคัญเป็นเกณฑ์ พิจารณาน้อมไปสู่ความเชื่อ ดังต่อไปนี้

ที่ ๑ พึงระลึกรู้ภูมิต่าง ๆ ฝ่ายโลกิยะก็ได้พิจารณาเห็นแล้ว โคตรภูอันเป็นบุคคลระหว่างท่ามกลาง อริยบุคคลและโลกิยบุคคลก็บังเกิดแล้ว หากญาณยังอ่อนจึงพิจารณาเห็นได้ไม่ทั่วถึง

ที่ ๒ พึงยึดถือการพิจารณาตามที่แสดงมาแล้ว แต่โคตรภูเป็นต้นจะพิจารณา

เห็นครบถ้วนแล้วหรือไม่ก็ตาม ก็พึงระลึกรู้ว่าเป็นการพิจารณายึดหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ หรือเป็นทางดำเนินต่อไป

ที่ ๓ พึงสำเนียกระลึกรู้ว่าการปฏิบัติมีเขตแค่ไหนเพียงใด แยกการพิจารณาเห็นอย่างหนึ่งการไปถึงแต่ยังอยู่ไม่ได้อย่างหนึ่ง การไปถึงด้วยการยึดถือ ไปอยู่อาศัยต่อไปได้ด้วยอย่างหนึ่ง ไปถึงแล้วอาจอยู่ได้แล้วแต่อาจจะวิบัติเสียได้อย่างหนึ่ง ตั้งมั่นอย่างหนึ่ง

ที่ ๔ พึงนำเอาอุบายในการผึกหัดและการกระทำกิจในอันดับ ๑ มาใช้เป็นอุบายในการพิจารณา โดยอนุโลม

ที่ ๕ ให้ยึดถือพุทธภาษิตที่ทรงตรัสไว้ในธรรมบทขุทกนิกายต่อไปนี้ว่า นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส ฌานคือความพินิจพิจารณาย่อมไม่มีแก่ผู้หาปัญญามิได้ นัตถิ ปัญญา อฌายิโน ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌานคือการพินิจพิจารณา ได้แก่ขาดความคิดอ่านใคร่ครวญตรึกตรองสอบสวน ปัญญายะ มัคคัง อลโส นะ วินฑติ ทางดำเนินย่อมไม่ปรากฏเพราะปัญญาของผู้เกียจคร้าน

ที่ ๖ พึงประกอบองค์ปัญญา คือ สัมโพชฌงค์ให้สมดุลย์กันดังนี้คือ องค์สติยิ่งมากเท่าใดยิ่งดี นึกให้เห็น ให้เป็น ให้ได้ตามใจนึก ไม่ต้องกลัวผิดหรือถูก ๑ ยกให้เป็นหน้าที่ ขององค์ธรรมวิจยะเลือกเฟ้นทดลองสอบสวน ผิด ชอบ ประกอบด้วยองค์อุเบกขาเป็นตราชูคู่กันหนึ่ง องค์แห่งวิริยะและองค์แห่งสมาธิเสมอกันองค์แห่งปีติ ปัสสัทธิเสมอกัน วาระจิตที่ห่อเหี่ยวเศร้าสร้อย ไม่พึงเจริญปัสสัทธิและสมาธิ และอุเบกขาหรือพิจารณาฝ่ายทุคติภูมิ วาระใดจิตฟุ้งสร้านระเริงหลงจึงควร วาระใดจิตปราบปลื้มเคลิบเคลิ้มหลงไปตามอารมณ์ที่น่ายินดีที่น่าปราถนา ไม่พึงเจริญองค์แห่งปีติวิริยธรรมวิจยะ หรือพิจารณาฝ่ายสุคติโลกสวรรค์ชั้นต่าง ๆ วาระใดจิตหดหู่เศร้าหมองจึงควร

วาระใดจิตเป็นสังขารุเปกขาญาณ ไม่ยินดียินร้ายในโลกและสังขารทั้งปวง มีความเพียรเผากิเลสมีสติระลึกรู้คุมอยู่มีสัมปชัญญะรู้สึกตัวไม่หลง เมื่ออารมณ์ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ก็เพียงอาศัยเป็นเครื่องระลึกรู้ไม่มีตัณหามานะทิฏฐิอาศัยอยู่ด้วย ไม่มีอุปาทานยึดถือมั่นอะไรในโลก วาระเช่นว่านี้ย่อมพิจารณาอารมณ์ทั้งปวงได้

๘. เมื่อได้พิจารณากายและภูมิต่าง ๆ พร้อมทั้งทางดำเนินไปพอสมควรแล้ว พึงพิจารณารวมยอดว่าร่างกายอันประชุมพร้อมกันตามที่พิจารณามาแล้ว องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนว่า ไม่ให้ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน แต่สอนให้พิจารณาเป็นนิมิตเครื่องกำหนดกฎหมายว่า กาย เวทนา จิต ธรรม หรือรวมเรียกว่า รูปนาม แท้จริงก็เป็นอันเดียวกันกับที่เรียกว่าอัตตาตัวตน เพราะสิ่งที่เรียกว่าอัตตาตัวตนมีอยู่เป็นอยู่อย่างไร จะเป็นอย่างไร ก็คงมีอยู่ เป็นอยู่ เป็นไป เช่นนั้น จะมิได้เปลี่ยนไปตามที่ทรงบัญญัติใหม่นั้นแต่ประการใดอย่างใดก็หาไม่ แต่ผู้พิจารณาอาจยึดถือความหมายอันสำคัญในบัญญัตินั้นว่า ที่เรียกกายนั้นย่อมหมายความว่า ร่างกายนี้เป็นปฏิกูล เป็นที่รองรับสิ่งปฏิกูล แม้ว่ากายอาศัยที่พิจารณาเห็นแล้วจะละเอียดปราณีตเพียงใดก็ตาม ก็อาศัยอยู่ในร่างกายที่ปฏิกูล ที่รองรับสิ่งปฏิกูล

คำว่าเวทนานั้น หมายความว่าย่อมเป็นผู้เสวยทุกข์ สุข หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ตามโอกาส ตามเหตุที่กระทำขึ้นหรือประกอบขึ้น และตามเหตุแวดล้อมที่จะชักนำให้เป็นไปไม่เที่ยงแท้แน่นอน

คำว่าจิตนั้น หมายความว่าย่อมเป็นผู้สร้าง ผู้ทำลาย ผู้ฝ่ายต้นเค้า ผู้นึกคิดเห็นจำและรู้ เป็นผู้สะสม เป็นผู้อยู่ เป็นผู้ไป เป็นผู้ติด เป็นผู้หลุดพ้น

คำว่าธรรมนั้น หมายความว่า ย่อมทรงสภาพความมีอยู่ เป็นอยู่ ความเป็นไป ของสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไรก็ทรงสภาพเช่นนั้นไว้ไม่เป็นอย่างอื่น เช่นความชั่วจะกลับเป็นดี ความดีจะกลับเป็นชั่ว เช่นนี้ไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ สภาพธรรมเป็นเช่นไรย่อมเป็นเช่นนั้นใครจะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นใครจะขืนให้เป็นอย่างไร บัญญัติว่าอย่างไร ใครจะรู้หรือไม่รู้ ใครจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจว่าอย่างไร ถ้าไม่ตรงต่อสภาวธรรมแล้วก็ย่อมหาเป็นไปตามเช่นว่านั้นไม่ เช่นผู้ใดพิจารณารู้เห็นแจ้งชัดในธรรมทั้งปวงอันมีอยู่ เป็นอยู่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าแล้ว ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม คือดำเนินตามสภาพธรรมที่สมควรดำเนินตาม ละเว้นธรรมที่ต้องละเว้น ก็จะได้รับผลสมที่มุ่งหมายนั้น ถ้ามิฉะนั้นก็จะไม่ได้รับผลตามที่มุ่งหมาย

๗. ปรมัตถสังคหะ สรุปโดยย่อว่า รูป จิต เจตสิก นิพพาน เป็นปรมัตถะสัจจธรรม

รูป หมายความว่าเป็นสภาพธรรมที่ย่อยยับ เปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง คุมกันเข้าแล้วสลายจากกันได้เจตสิกได้แก่เวทนาสัญญาสังขาร เป็นสภาพธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต

นิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ไม่มีการย่อยยับ เปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง เมื่อกล่าวถึงอาการหมายถึงสภาพเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาเครื่องร้อยรัดทั้งปวง หรือเป็นสภาพธรรมที่ไม่มีตัณหา คือความดิ้นรน ทะยานอยาก ใฝ่แสวงหา ความดิ้นรนหลีกเลี่ยภัยอันตรายดิ้นรนเพื่อจะให้ดำรงคงอยู่ในสิ่งที่ตนรู้ว่าเหลือจะทนทาน จิต เจตสิก เมื่อเข้าอาศัยเข้าไปตั้งอยู่ เป็นอยู่ ติดอยู่ ในโลกิยธรรม เรียกว่านาม หมายถึงสภาพธรรมที่น้อมไปสู่รูปธรรม เป็นที่อาศัยอยู่ ย่อมเป็นอยู่ ย่อมเป็นไปตามรูปธรรมนั้นๆ ตามที่รูปธรรมนั้นๆ เป็นอยู่ เป็นไปอย่างไร

จิตเจตสิกที่เข้าถึงนิพพาน ยึดถือนิพพานเป็นที่อาศัย ตั้งอยู่ในนิพพาน เรียกว่าอรูปธรรมและนามธรรม ดังพระบาลีมีปรากฏในพระอภิธรรมสังคิณีว่า รูปธัมมา รูปักขันโธ จิตเจตสิกสังขาตา จัตตาโร อรูปีโน ขันธา นิพพานัญเจติ ปัญจวิธัง อรูปันติจะ นามันติจะ ปะวุจจติ แปลว่า รูปขันธ์ ชื่อว่ารูปธรรม จิตเจตสิก ๔ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) นิพพาน ๑ ชื่อว่าอรูปธรรมด้วย นามธรรมด้วย ดังนี้

อรูปธรรมเป็นสภาพธรรมตรงกันข้ามกับรูปธรรม จิต เจตสิก ซึ่งน้อมไปสู่อรูปธรรมเข้าไปตั้งอยู่ อาศัยอยู่ในอรูปธรรม เป็นวิราคจิต เพราะจิตพ้นจากความกำหนัดยินดีในโลกทั้งปวง และสังขารทั้งปวง ชื่อนิโรธธรรม เป็นนิโรธจิต เพราะจิตหลุดพ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัดผูกมัดทั้งปวงที่ให้จิตเจตสิก ติดอยู่ในโลกและสังขารทั้งปวง ชื่อวิสังขารธรรมเป็นวิสังขารจิต เพราะจิตพ้นจากเครื่องปรุงแต่ง ให้จิตต้องเป็นไปต่างๆ ต้องยึดถือสิ่งที่ไม่ควรยึดถือเป็นทางดำเนิน ต้องเลิกละปล่อยว่างสิ่งที่ควรยึดถือ เป็นทางดำเนินเหล่านี้เป็นต้น

ชื่อโลกุตตรธรรม เป็นโลกุตตรจิต เพราะจิตนั้นอยู่เหนือโลกหลุดพ้นจากโลก อันมีความหมายว่า ต้องผุพังเน่าเปื่อย ย่อยยับเปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง สลายไปที่รวมเรียกว่า โลกทั้งปวง สังขารทั้งปวงนั้น

จิตเจตสิก ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (จิต เมื่อเข้าไปยึดถือฝ่ายโลกิยธรรม เรียกว่าโลกิยจิต แบ่งเป็น กามาวจรจิต หมายถึงความเป็นมนุษย์ เทพ วินิบาต สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรกทั้งหมด ๑ รูปาวจรจิต หมายถึงความเป็นรูปพรหมทั้งหมด ๑ อรูปาวจรจิต หมายถึงความเป็นอรูปพรหมทั้งหมด ๑

จิตเจตสิก เมื่อเข้าไปยึดถือโลกุตรธรรม เรียกว่าโลกุตตรจิต แบ่งเป็นกามาวจรจิต หมายถึงเป็นโสดาบุคคล และเป็นสกิทาคาบุคคล ทั้งสองนี้อาจอุบัติเป็นมนุษย์ เทพ รูปพรหม อรูปพรหม ชั้นใดชั้นหนึ่งได้ตามกำลังฌาณ ๑ รูปาวจรจิต หมายถึงความเป็นอนาคาบุคคล ถ้าไม่ประสงค์จะอุบัติเป็นมนุษย์และเทพแล้วก็อุบัติเป็นรูปพรหมชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น ๆ ใดชั้นหนึ่งตามกำลังฌาณและญาน ๑ อรูปาวจรจิตหมายถึงความเป็นพระอรหัตตบุคคล เมื่อยังเป็นอยู่ในอัตตภาพปัจจุบันอันตั้งอยู่ในโลกิยภูมิความเป็นอยู่ความประพฤติของท่านเป็นกามาวจรกิริยาจิต รูปาวจรกิริยาจิต อรูปาวจรกิริยาจิต หรือรวมเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อละจากอัตตภาพอันตั้งอยู่ในภูมิโลกิยธรรมแล้วเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานเข้าอาศัยในภูมิโลกุตตรธรรม คือ นิพพานธรรม อันเป็นแดนอมตะและแดนเกษม

ขอย้ำให้เห็นความสำคัญที่ว่า เหตุใดอรูปพรหมในโลกิยและโลกุตตรจึงต่างกันที่ต่างกันก็เพราะเหตุว่า จิตเจตสิกฝ่ายโลกิยะ มีอาสวกิเลสนอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อหมดกำลังฌานแล้วอาสวกิเลสก็จะสำแดงอำนาจนำให้กลับลงมาเกิดในเบื้องต่ำเช่นเกิดเป็นมนุษย์อีกเป็นต้น

ส่วนอรูปฝ่ายโลกุตตรนั้น จิตเจตสิกได้ขจัดอาสวกิเลสด้วยอาสวขยญาณเงื่อน ๓ ขั้นมาตามลำดับ ดังได้แสดงไว้แล้วในอารัมภบทและบุพกิจของตนแล้วนั้น

ประการหนึ่ง ขอย้ำให้ทราบว่า ฌานและญานในโลกิยมรรคและโลกุตตรมรรค

ย่อมต่างกรรมต่างวาระกัน ต่างกันอย่างไร ต่างกันที่ว่าโลกิยฌานแม้จะถึงอรูปฌานก็ตาม เมื่อโสดามรรคยังไม่เกิดเพียงใด กามาวจรฌานในโลกุตตรมรรคก็ยังไม่เกิด เมื่อเกิดแล้วก็เรียกว่ากามาวจรจิต ไม่เรียกอรูปาวจรจิตตามโลกิยฌาน แต่โสดาบุคคลนั้นได้โลกิยฌานถึงอรปาวจรฌานจึงอาจเลือกเกิดเป็นมนษย์ เทพ รูปพรหม อรูปพรหม ได้ตามความปราถนา ผู้ได้ฌานชั้นสูงในพระพุทธศาสนาจะเกิดในภูมิชั้นต่ำกว่ากำลังฌานของตน ย่อมไม่ขัดข้อง ผู้ได้ฌานชั้นต่ำปรารถนาจะเกิดในชั้นภูมิชั้นสูงกว่ากำลังฌานของตน ย่อมขัดข้องเป็นธรรมดา

ประการหนึ่ง พึงเห็นความสำคัญว่า ฝ่ายโลกุตรจิตย่อมละโลกิยจิตตามลำดับจิตของตน คือ โสดาบัตติมรรคจิต ละโลกิยจิต ความเป็นมนุษย์ที่มีอาสวกิเลส ทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นมนุษย์ สกิทาคามิมรรค ละโลกิยจิตความเป็นเทพ ที่มีอาสวกิเลส ทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นเทพ อนาคามิมรรค ละโลกิยจิต ความเป็นรูปพรหมที่มีอาสวกิเลส ทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นพรหม อรหัตติมรรค ละโลกิยจิต ความเป็นอรูปพรหมที่มีอาสวกิเลสทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นอรูปธรรม ที่เรียกว่ารูปราคะ อรูปราคะ จึงเป็นอันได้ใจความสำคัญว่า ฝ่ายโลกิยเป็นตัววัตถุ อันมีอยู่เป็นอยู่แล้ว ฝ่ายโลกุตรเป็นผู้ขจัดหรือกระทำให้หมดไป ผู้ใดมีกำลังฌานและญาณในอริยมรรคเพียงใด ก็ละหรือกระทำให้หมดไปได้ตามกำลังฌานและญาณของตน

เมื่อพิจารณารู้เห็นแจ้งชัด ตามเป็นจริงอย่างไรตามที่ได้ให้หลักการผึกหัดนี้แล้ว ก็จะสามารถพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ตามหลักมหาสติปัฏฐาน ในมรรคมีองค ๘ ประกอบดวยสญญา ๑๐ ประการคอ

อสุภสัญญา ความจำได้ว่า ไม่งามเพราะปฏิกูลอยู่เนืองนิจ ๑

อนิจจสัญญา ความจำว่า ไม่เที่ยงเพราะต้องเปลี่ยนแปลงผันแปรไปเนือง ๆ ๑

อนัตตสัญญา ความจำหมายว่า ไม่ใช่อัตตาตัวตน เพราะเราต้องเป็นไปตามสภาพนั้น ๆ สภาพนั้น ๆ ไม่เป็นไปตามความต้องการของเรา นอกจากเราจะปรารถนาและประกอบให้เป็นไปตรงกับสภาพธรรมนั้น ๑

อาทีนวสัญญา ความจำหมายว่า ร่างกายนี้เป็นแหล่งให้เกิดทุกข์โทษเสียหาย โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ๑

อานาปานัสสติ ความจำในการกำหนดลมหายใจเข้าออกว่า เป็นสังขารกาย ปรุงแต่งให้เป็นอยู่ ให้เป็นไปได้ ๑

สัพพะโลเก อนภิรตสัญญา ความจำหมายในความไม่ยินดีในโลกทั้งปวง ๑

สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา ความจำหมายในความไม่ปรารถนาในสังขาร ทั้งปวง ๑

ปหานสัญญา ความจำหมายในการละบาป อกุศลทั้งปวง ๑

วิราคสัญญา ความจำหมายในธรรมอันปราศจากราคะ ๑

นิโรธสัญญา ความจำหมายในธรรมเป็นที่ดับตัณหาอันเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ๑

(หมายเหตุ ตามที่ลำดับสัญญา ๑๐ ไว้นี้ เพื่อให้เหมาะสมกับการผึกหัด รู้เห็นแจ้งชัด จากง่ายไปหายาก เมื่อเห็นแล้ว เมื่อหน่ายแล้ว จึงไม่ยินดีและปรารถนาในโลกและสังขารทั้งปวงแล้ว จึงกระทำกิจปหานะเป็นต้น)

พิจารณาโดยย่อให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา การพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สังขารทั้งหลาย ทั้งปวงว่า ไม่เที่ยง ก็เพื่อให้ พบวิสังขาร คือสภาพธรรมที่ไม่ตั้งอยู่ในกฎแห่งการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่ พิจารณาโดยไม่มีความมุ่งหมายอะไรการพิจารณาให้ รู้เห็นแจ้งชัดเรื่องความทุกข์ ก็เพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์เข้าถึงความสุขที่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่ใช่พิจารณาความทุกข์ โดยไม่มีความมุ่งหมายอะไร การพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งหลายก็เพื่อให้จิตละเว้นปล่อยวางโลกิยธรรม ซึ่งเป็นสภาพที่เป็นไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงแล้วเข้าไปยึดถือตั้งอยู่ เป็นอย่ในโลกุตตรธรรม อันเป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลง

เมื่อพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัด ตามเป็นจริงอย่างไร ตามที่ได้แสดงมานี้ สัจจญานก็จะบังเกิดเห็นทุกข์เพราะความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งโลกิย

ธรรม ๑ เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ตัณหาความทะยานอยากในความเกิดขึ้น ความเป็นอยู่ความเป็นไป ในโลกียธรรมทั้งปวง ๑ เห็นนิโรธ ความดับทุกข์ เพราะเหตุแห่งตัณหาดับไป ไม่เกิดขึ้น ๑ เห็นมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่สัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ โดยยึดถือโลกุตตรภูมิธรรมเป็นทางดำเนินให้ถึงธรรมรัตนะ อมตนครแดนเกษม คือพระนิพพาน

๙. เมื่อสัจจญาณ คือความปรีชาสามารถพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว กิจจญาณย่อมเกิด เมื่อเกิดแล้วพึงกระทำกิจตามระเบียบต่อไปนี้ คือ

(๑) เพ่งดูดวงญาณทัศนะที่ล้นปี่กายนอก คือกายปัจจุบันของผู้ปฏิบัติ แล้วกำหนดนึกให้กายที่ตั้งให้กึ่งกลางกาย คือกายในกายภายในภายนอกตัวเหตุนั้นดับไปในฌานวิโมกข์รูป ๓ เหลี่ยม (ดูภาพ ค ประกอบ) เมื่อกายดับแล้วพึงนึกในใจว่า บาป อกุศลใดๆ ซึ่งกระทำไว้แล้วก็ดี บุญกุศลใดๆ ที่กระทำไว้แล้วก็ดี ที่เจตนาและมิได้เจตนาก็ดี ที่ระลึกได้และระลึกไม่ได้ก็ดี อันจะทำให้ข้าพเจ้าต้องเวียนตายเวียนเกิดในภพน้อยใหญ่ทั้งปวง แม้ชาติมีประมาณเพียงใดก็ดี สุดอดีต อนาคตปัจจุบัน จงมาเป็นอโหสิกรรมตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปจนกว่าจะสิ้น

(๒) เมื่อกายดับลงฌานสามเหลี่ยมด้านเท่า และกำหนดนึกประกาศอโหสิ–กรรมแล้ว พึงพิจารณาให้เห็น กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสะสมไว้แล้วเข้ามาดับลงในฌานวิโมกข์นั้น จงกระทำใจให้เป็นกลางไม่ยินดียึดหน่วงเมื่อนามรูปที่ดีที่ปรากฏเข้ามาดับไว้ ไม่ยินร้าย เกรงกลัว เมื่อเห็นนามรูปที่ไม่ดี ที่น่ากลัว น่าเกลียดเข้ามาดับ พึงกำหนดรู้เห็นตามที่สิ่งนั้นดับไปทั้งที่ดีทั้งที่ชั่ว ทั้งที่เป็นกายเป็นดวง เป็นพืดเป็นแผ่นเป็นสี เป็นแสงเป็นกลิ่น รส เพ่งกำหนดพิจารณารู้เห็นตาม ไปจนกว่าจะไม่เห็นมีอะไรเข้ามาดับ เห็นแต่ฌานวิโมกข์ใสบริสุทธิ์ สามเหลี่ยมยุบตัวลงเองเข้าดับในจุดศูนย์วงแหวนศูนย์วงแหวนใสบริสุทธิ์ยุบตัวเข้าดับในจุดดับเป็นที่สุด เมื่อพิจารณาฌานวิโมกข์ดับว่างไป

ภาพ ค.

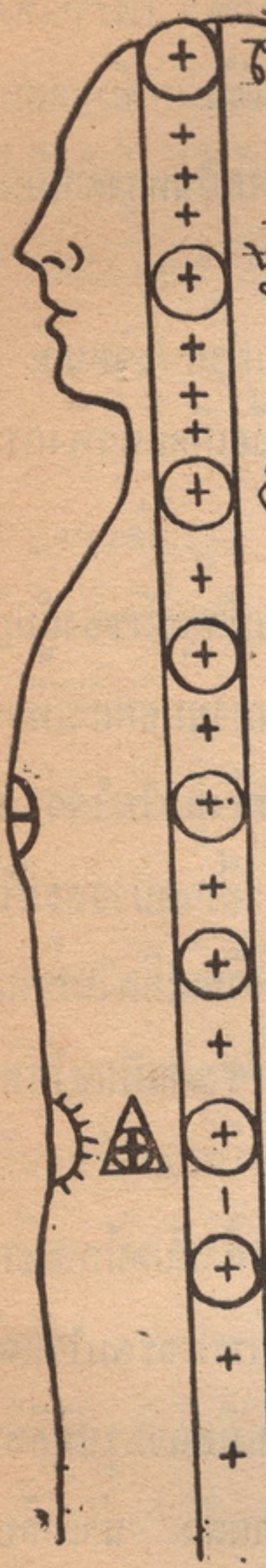

๗ ตรงกระหม่อมกึ่งกลางศีรษะ

๖ เพลาตากึ่งกลางศีรษะ

๕ ตรงหลุมคอภายในกึ่งกายา

๔ ราวอกกึ่งกลางกาย

๓ ตรงสื้นปี่ภายในกึ่งกลางกาย

๒

๑ ตรงสะดือภายในกึ่งกลางกาย

แล้ว ขณะนั้นจะเห็นกายเกิดขึ้นใหม่บริสุทธิ์กว่าเดิม ทั้งที่กายตัวผลที่กระหม่อมศีรษะของกายเนื้อด้วย (ดูภาพ ข ประกอบ)

อนึ่งพึงทราบไว้ด้วยว่าการเพ่งพิจารณาบัติอาจพักไว้พิจารณาในโอกาสต่อไปภายหลังก็ได้ เช่นนี้อาจต้องใช้เวลายาวนาน ผู้ปฏิ- เมื่อมีโอกาสก็พึงพิจารณาต่อไปที่กล่าวแล้วทุกประการ

(๓) การทำพิธีฌานเช่นนี้ ไม่นิยมกำหนดลงไปแน่นอนว่าจะทำการดับไป ดังที่กล่าวไว้นั้นก็ครั้งเพราะการที่ดับสิ้นสุดไปครั้งหนึ่ง ๆ อาจสิ้นไปพุทธกัลปหนึ่ง ๆ ก็ได้หรือสิ้นไปอายุกัลปหนึ่ง ๆ ก็ได้หรือการกระทำครั้งหนึ่ง ๆ ก็ได้ ผู้ใดจะต้องกระทำกิจมากน้อยเท่าใด เป็นเรื่องเฉพาะแต่ละบุคคล แต่ผู้ปฏิบัติอาจกำหนดพิจารณารู้เห็นแจ้งชัดด้วยตนเองว่า กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสั่งสมไว้แล้ว ซึ่งจะเป็นเหตุให้ต้องเกิดอีก มีอะไรบ้างแบ่งเป็นระยะดังนี้

ระยะที่ ๑ ที่จะเกิดเป็นสัตว์วินิบาต และสัตว์ในทุคติภูมิหมดแล้ว

ระยะที่ ๒ ความที่จะเกิดเป็นมนุษย์อีกไม่เกินกว่า ๗ ชาติเป็นอริยมรรคที่ ๑ คั่นต่ำกระทำกิจ

ระยะที่ ๓ ต้องสำรวมระวังห้ามกันปิดกั้น ไม่กระทำกรรมอันเป็นบาปอกุศลอีก ถ้าพลั้งเผลอต้องกระทำอีกก็ดับไปอีก ต้องทำพิธีฌานต่อสู้กันไปจนกว่าจะสิ้นจึงจะเกิดผลเป็นอริยบุคคลที่ ๑ ขั้นต่ำขั้นต่ำสุด

ระยะที่ ๔ เมื่อพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดแล้วว่า ความเกิดในอบายภูมิของผู้ปฏิบัติไปแล้ว ก็อย่าพอใจอยู่เพียงเท่านั้นแม้ความเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทพ เป็นรูปพรหม อรูปพรหม ฝ่ายโลกิยทั้งหมด ก็พึงให้สิ้นไปตามลำดับเท่าที่สามารถจะกระทำได้

เมื่อดับส่วนที่มีมาแล้วในอดีต ซึ่งจะเป็นเหตุให้บังเกิดผลในปัจจุบัน และอนาคตได้แล้วคงเหลือแต่ที่จะกระทำปัจจุบันเป็นเหตุให้เกิดผลในปัจจุบันและอนาคต ก็ย่อมเป็นความหวังที่ แน่นอนในญาณที่พิจารณากำหนดว่า ตนบรรลุมรรคผลเพียงใด เมื่อละจากอัตตภาพนี้แล้วจะไปบังเกิดอยู่ในภูมิใด ชั้นใดยังจะมีกิจที่จะต้องทำอะไรอย่างไร ก็ได้แสดงไว้ในอาสวขยญาณเงื่อน ๓ นั้นแล้ว ย่อมเป็นแนวทางพิจารณาให้เห็นแจ้งชัดด้วยตนเอง เป็นความรู้เฉพาะตน เป็นความรู้ของตน ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้แล้ว บางคนอาจวิตกกังวลว่าเมื่อดับเสียหมดแล้ว ตนอยากจะเกิดเป็นมนุษย์อีกจะเกิดได้อย่างไร ข้อนี้ไม่

ต้องวิตก เพราะเมื่อทำให้หมดได้ก็ต้องทำให้มีได้ ทำให้มีได้ก็รู้วิธีทำให้หมดได้จะต้องวิตกอะไร ทำให้มีได้แต่ทำให้หมดไม่ได้ อย่างที่กล่าวกันว่า เรียนผูกไม่รู้จักเรียนแก้อย่างนี้ควรวิตกรู้จักทำให้หมด แต่ไม่รู้จักทำให้มี อย่างนี้ควรคิด

(๔) เมื่อรู้การกระทำกิจแล้วพึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร ด้วยว่า กระทำกิจไปแล้วแค่ไหนเพียงใด อาจมีทางพิจารณากำหนดแน่นอนดังนี้ คือ

วิธีที่ ๑ ธรรมดาผู้กระทำอะไรอย่างไรเมื่อทำแล้วก็ย่อมทราบว่ากระทำแล้ว แต่อาจเป็นได้ว่ากระทำผิดหรือสำคัญผิดก็ได้ ฉะนั้นผู้ปฏิบัติพึงทำการติดต่อกับเจ้าหน้าที่บัญชีประจำภูมิที่ยมโลกเป็นต้นให้ทราบว่า ธาตุที่จะนำให้ต้นต้องเกิดอีกมีหรือไม่

วิธีที่ ๒ พิจารณาที่อาศัย ผู้ปฏิบัติถึงเขตขั้นใด เช่น โสดาเป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัตินึกเอากายในกายภายในที่กระหม่อมขึ้นไปสู่ภูมิโสดานั้น ก็จะปรากฏเป็นประสาท ๔ มุข ยอดเป็นที่อาศัย

วิธีที่ ๓ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ภายในทั้ง ๓ ประเภท ตรงกับกายที่ภูมิ ไม่กำเริบ ไม่เสื่อม ก็หมายความว่าเสร็จกิจ และตั้งมั่นอยู่ในภูมินั้นได้

วิธีที่ ๔ ผู้มีความชำนาญในการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้ได้ในเมื่อใกล้จะตายจากอัตตภาพนี้ โดยวิธีดับกายในกายภายนอกให้หมด ส่วนกายในกายในก็เหลือ ๑ คือกายอรหัตต์ เมื่อกายนอกตาย ก็จะมีผู้เอาไปเผาหรือฝังผู้ปฏิบัติไม่มีอะไร ที่จะนำให้เกิดอีกเหลืออยู่แล้ว ก็เป็นอันชื่อว่า นิสสรณวิมุตติ ในที่สุดแห่งชาตินี้ เข้าสู่พระนครแก้วดังกล่าวแล้ว คือพระนครนิพพานแดนอมตะ

(๕) เมื่อเข้าใจหลักการตายเสียก่อนตายไปรับผลแห่งกรรมอันกระทำไว้ ที่เรียกว่ากระทำอโหสิกรรมแล้ว และเข้าใจหลักการไปเสียก่อนไป หรือว่าเกิดเสียก่อนตาย หรือว่าเกิดเสียก่อนเกิด ที่เรียกว่ามรรคคือทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์แล้ว ก็ไม่พึงลืมระลึกถึงกายเนื้อที่ตั้งอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบัน ที่ว่าจำเป็นต้องบริหารบำรุงรักษาให้ดำรงคง

อยู่ด้วยดี ประโยชน์จะได้อาศัยกระทำกิจให้สำเร็จความมุ่งหมายดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น พึงกระทำกิจบริหารร่างกายต่อไปนี้ คือ

ที่ ๑ พึงกำหนดที่ดวงญาณทัศนะที่ลัปปีของกายนอก พึงพิจารณาเนืองๆ ให้รู้เห็นแจ้งชัดในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่ประกอบขึ้นเป็นกายเนื้อ คือ ผม ขน เล็บ พัน หนังเนื้อเส้นเอ็น กระดูก สมองกระดูกหรือเยื่อในกระดูก ม้าม หทัย หรือก้อนเนื้อหัวใจ ตับ ไต พังผืด ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย กะเพาะ อาหารใหม่ กะเพาะอาหารเก่า (หญิงเพิ่มมดลูกอีก) นี้เป็นส่วนปฐวีธาตุ ดี เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต เหงื่อ น้ำตา น้ำมูก น้ำลาย มันข้น มันเหลวต่าง ๆ รวมทั้งมันสมองด้วย บัสสาวะ นี้เป็นอาโปธาตุไฟ ทำให้กายอบอุ่น ไฟเผาลนให้กายเนื้อแห้ง ไฟที่กำเริบร้อนจนทนไม่ได้ ไฟเผาย่อยอาหาร นี้เป็นส่วนเตโชธาตุ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงถ้ามีมากทำให้คลื่นเหียนอาเจียน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ขับถ่ายอุจจาระบัสสาวะ ลมพัดซ่านไปตามแถวเส้นเนื้อให้โลหิตเดินสดวก และพัดซ่านไปทั่วสรรพางค์กายให้สำเร็จอิริยาบทต่าง ๆ ลมพัดนอกลำไส้ ลมพัดในลำไส้ ลมหายใจเข้าออก นี้เป็นส่วนวาโยธาตุ ทั้ง ๕ นี้พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงว่า อย่างใดตั้งอยู่อย่างไร มีสีกลิ่นรสเป็นอย่างไร ปกติหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หรือไม่ จะบริหาร บำรุง บำบัดรักษาอย่างไร โดยพิจารณาเนือง ๆ เนืองกันไป ว่าร่างกายนี้ เป็นแหล่งให้เกิดโรคต่าง ๆ เบียดเบียนอย่างไรบ้างว่า โรคเกิดแต่ดีเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่เสมหะเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่ลมเป็นสมุฏฐาน เกิดแต่ดีเสมหะลม รวมกันเป็นสมุฏฐาน โรคเกิดโลหิตเป็นสมุฏฐาน โรคเกิดแต่ไขมันเป็นสมุฏฐาน โรคเกิด ดิน น้ำ อากาศเปลี่ยนแปลงแปรปรวน โรคเกิดแต่ความเพียรกล้า โรคเกิดแต่จิต โรคเกิดแต่วิบากกรรมบันดาล โรคเกิดแต่ความหิวกระหาย โรคเกิดแต่อุจจาระบัสสาวะ โรคสมุฏฐานทั้งหลายเหล่านี้อาจเป็นเหตุให้เกิดโรค ตา หู จมูก ลิ้น ฟัน ปาก ศีรษะ ปอด ไอหืด วรรณโรค หวัด ไข้ต่าง ๆ ในท้อง โรคลม สลบ สวิงสวาย บิด จุกเสียด ตะคิว อาเจียร คลื่นเหียร ลมบ้าหมู ดีเดือด ดีซ่าน โรคเรื้อน ฝี หิด กราก เกลื้อน มะเร็ง คุตทะราด หูด ละลอก พุพอง ริสีดวง เบาหวาน

ที่ ๒ พึงพิจารณาเนือง ๆ ที่จุดสำคัญต่อไปนี้ คือ จุดกึ่งกลางที่มันสมองจุด ๔ ทิศ ระหว่างคิ้ว ท้ายทอย ขมับ ๒ ข้าง จุดสลัก ๒ ข้าง ที่ไหล่ และปุ่มก้านคอและกระดูกสันหลัง ที่รัดอกเบื้อง ๔ ทิศ แนวเดียวกัน สะดือตัดไขกระดูกสันหลังชายโครง ๒ ข้าง จุดรัดตะโพก ๔ ทิศ ไขกระดูกสันหลังบริเวณกระเบนเหน็บ สลักตะโพก ๒ ข้าง ท้องน้อยต่ำสุดแนวเดียวกับไขกระดูกสันหลังกระเบนเหน็บ จุดที่รัดเข่า รัดข้อเท้า รัดข้อมือ รัดข้อศอก แต่ละจุดพึงประทับฌาน ๓ เหลี่ยมด้านเท่า หรือฌานวิโมกข์ กำหนดเพ่งให้สิ่งต่าง ๆ ที่จะเป็นพาหะ แห่งเชื้อโรคต่าง ๆ ให้หมดไป เมื่อตั้งที่จุดต่าง ๆ ดังนี้แล้วพึงเพ่งพิจารณาส่วนต่าง ๆ เป็นเขตเมื่อมีโรคอย่างใด ตามที่กล่าวแล้วอยู่ในเขตใด ก็พึงดับไปให้หมด ความหมายที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือต้องทำให้ธาตุสีดำให้ดับไปให้หมด ที่เรียกว่าโลหิตดำ ควรเป็นสีพ้ายิ่งทำให้ออนเท่าใดได้ยิ่งดี โลหิตแดงควรเป็นสีอ่อนเพราะถ้าเข้ม ก็แสดงว่าธาตุดำเข้าปนอยู่ เพ่งจุดที่กรองลมผสมโลหิตและเข้าปอด เพ่งจุดกะเพาะอาหาร เก่าใหม่ บัสสาวะ ตับม้าม ดี รูปหัวใจ ไต ต้องให้เป็นปกติทุกที

ส่วนที่สะดือตัดนับว่าสำคัญมาก ตั้งแต่ทุก ๆ คนแรกเกิดและอยู่ในครรภ์มารดา เมื่อคลอดออกมาแล้วถ้าบกพร่องในการตัดสะดือ ก็จะเป็นเหตุนำให้เป็นโรคต่าง ๆ ถ้าไม่ตาย ก็อาจเป็นโรคติดต่อมาจนใหญ่ ที่สุดนี้ ผู้ปฏิบัติต้องเพ่งที่จุดดำกลางศูนย์วงแหวนถอดออกไปจากกายให้สิ้น เพื่อขณะเพ่งจุดดับอยู่นั้น พึงกำหนดนึกในใจว่า สรรพเคราะห์ สรรพโรค สรรพเสนียดจัญไร สรรพภัยตรายอันจะพึงมีเพราะวิบากกรรมทั้งหลาย จงพินาศจะเห็นละอองดำ หมอกมัว บางทีก็มีกายดำ ดวงดำ ออกมาดับสิ้นไป จนกว่าจะเห็นรูป๓ เหลี่ยมศูนย์วงแหวนจุดกลาง ศูนย์วงแหวน ขาวใสบริสุทธิ์ สามเหลี่ยมและศูนย์วงแหวนจะเข้าสู่จุดดับไปในที่สุด เมื่อดับแล้วอาจจะมีอะไรเกิดขึ้นหรือว่างไปก็ตาม ที่ตั้งฌานวิโมกข์เครื่องหมายบวกหรือคูณในสามเหลี่ยมด้านเท่ากำกับไว้อีกต่อไปที่จุดอื่นก็เหมือนกัน

ที่ ๓ ที่จุดศูนย์สะดือตัดที่ตั้งสามเหลี่ยมตามที่กล่าวแล้ว สำหรับกระทำหน้าที่แยกธาตุดับธาตุ เมื่อพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ที่เป็นกายอาศัยกายเนื่อ ตั้งแต่

พิจารณากายโคจรรูปเบื็นต้นขึ้นไป เมื่อเห็นกายธาตุใด ดำ หมอก มัว หมองหม่นก็แยกดับออกจากกายไป จนกว่าจะใสบริสุทธิ์เบื็นปกติ และมีหน้าที่กร ทำกิจคู่กัน กับกายทั้งภายในภายนอกที่ตั้งกึงกลางกายตรงสะดือเข้าไปนั้น

ที่ ๔ เมื่อพิจารณาตามที่กล่าวแล้วในข้อน้ เกี่ยวกับรักษาโรคนี้จะมีเมตตากรุณาช่วยรักษาให้ผู้อื่นก็ได้ แต่พึงตั้งกติกาไว้ในใจว่า จะไม่เพ่งลาภสักการะ มิฉะนั้นจะกลายเบื็นเดรัจฉานวิชาไป จะไม่ประกอบตัวยาใด ๆ ในเมื่อไม่มีใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลป เพราะเบื็นการผิดกฎหมาย จะไม่พยากรณ์โรคเพราะจะทำให้ผู้บ่วยเสียกำลังใจ จะกระทำการรักษาแม้ผู้บ่วยไม่รู้ตัว ไม่รู้จัก ไม่ได้มาหา

การแผ่เมตตากรุณาไปรักษาผู้อื่นเช่นนี้ นอกจากจะเบื็นการแผ่วิหารธรรมแสดงออกทางด้านวัตถุ คือผู้บ่วยแล้วยังได้ประโยชน์ในการเปรียบเทียบอาทีนวสัญญา และเบื็นการผึกหัดให้ญาณและบัญญาแก่กล้ามั่นคง เชื่อมั่นในความสามารถของตนยิ่งขึ้น

อันดับ ๓ ดูภาพประกอบ

เมื่อทำกิจในอาสวขยญานตามอันดับ ๒ ข้อ ๗ พิธีฌานวิโมกข์ศูนย์วงแหวนดับกายที่ตั้งขึ้นใหม่ละเอียดปราณีตกว่าเก่าแล้ว พึงพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เทียบวิสุทธิ ๗ (คำว่าเทียบหมายความว่าวิสุทธิในโลกิยะและโลกุตระเทียบกัน) โดยพิธีฌานอันดับกายตามวิสุทธิ ๗ ดังต่อไปนี้ คือ

ที่ ๑ กำหนดดวงญาณทัศนะที่ลื้นปีของกายที่ตั้งตรงหมายเลข ๑ ตามภาพประกอบแล้วพิจารณาองค์ฌาณโดยกระจายกาย ๘ ดวง ๘ ออกไปล้อม ๑๖ นี้เบื็นการพิจารณาอินทรีย์ ๑๖ แล้วรวมเข้ามาเหลือ ๘ เบื็นกาย ๔ ดวง ๔ นี้จัดเบื็นสุทธัฏฐกะธาตุ ๘ พิจารณาแล้วรวมเข้ามาเหลือ ๔ เบื็นกายทั้ง ๔ เบื็นกายฌาน ๔ กายกลางทำหน้าที่ พิจารณากายฌาน ผู้ปฏิบัติทำหน้าที่อนุบัสสนาฌาน คือกำหนดพิจารณาฌานตามกายไป ๔ รอบ ๔×๔=๑๖ เบื็นครบวารฌานชั้นที่ ๑ เรียกว่า สีลวิสุทธิกายจะเลื่อนไปตั้งที่หมายเลข ๒ ในภาพประกอบ

ที่ ๒ พิจารณาฌาน ๔×๔ เหมือนที่ ๑ ครบวารฌานที่ ๒ เรียกว่า จิตตวิสุทธิ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งที่ตรงลิ้นปี่หมายเลข ๓

ที่ ๓ พิจารณาฌาน ๔×๔=๑๖ เหมือนที่ ๑ ครบวารฌานชั้นที่ ๓ เรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งตรงแนวราวอกถึงกลางกายหมายเลข ๔ ในภาพประกอบ

ที่ ๔ พิจารณาฌาน ๔×๔=๑๖ เหมือนที่ ๑ ครบวารฌานชั้นที่ ๔ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งอยู่ตรงหลุมคอ หมายเลข ๕ ในภาพประกอบเรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึงความปรีชาสามารถหยั่งรู้ตามเป็นจริงตัดความสงสัยเสียได้

ที่ ๕ พิจารณาฌาน ๔×๔=๑๖ เหมือนที่ ๑ ครบวารฌานชั้นที่ ๕ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งอยู่ตรงเพลาตาถึงกลาง กระโหลกศีรษะหมายเลข ๖ ในภาพประกอบ เรียกมัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ หมายถึงความปรีชาสามารถรู้เห็นทางดำเนินหรือปฏิบัติได้ถูกต้อง

ที่ ๖ พิจารณาฌาน ๔×๔=๑๖ เหมือนที่ ๑ ครบวารฌานที่ ๖ ในภาพประกอบเรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ

ที่ ๗ กายทีศีรษะ พิจารณา ๔×๔=๑๖ ครบวารฌาน กายขันมารวมเข้าตั้งเป็นกายในกายภายนอกใสบริสุทธิ์เสมอกัน

เมื่อกระทำพิธีฌานครบวารที่ ๗ แล้ว พึงพิจารณาภูมิตามที่กล่าวไว้ในอันดับ ๒ ข้อ ๔ ข้อ ๕ ทุกประการจนในที่สุดเมื่อยึดหน่วงภูมินิพพานเป็นอารมณ์อยู่นั้นก็จะตกศูนย์วงแหวน คือจะเห็นกายที่พิจารณาภูมิอยู่นั้นดับหายไปแล้วกลับเกิดขึ้นใหม่ ทั้งที่หมายเลข ๑ สีลวิสุทธิและหมายเลข ๗ ญาณทัศนะวิสุทธิการพิจารณากาย และภูมิตามที่แสดงแล้วนั้นเป็นอันว่า พิจารณาตามวิสุทธิมรรค ๗ ครบตามที่กำหนดในมัคคปฏิปทาในโลกิยะหรือโลกุตตระแล้วแต่กรณีแห่งญาณ

การกระทำพิธีฌานตามอันดับ ๓ นี้ เป็นพิธีฌานดำเนินมัคคปฏิปทาไปสู่โลกุตตรภูมิโดยตรง มีข้อที่ควรทราบและควรจำไว้ดังต่อไปนี้ คือ

๑ ที่ว่าพิจารณาฌานนั้น ได้แก่กำหนดที่ดวงญาณทัศนะ เห็นกายฌานที่ล้อมอยู่ ๕ ทิศนั้นตรงจุดที่ลืมปีของกายฌาน เป็นลำดับที่กายล้อมนั้นที่ตรงข้างหน้าเบื้อง ๑ ขวา ๒ หลัง ๓ ซ้าย ๔ แล้วก็เวียนขึ้นต้น ๔–๓–๒–๑ ดังนี้จนครบวาระฌาน ฌานจะหายไปหมด อย่างนี้เรียกว่าทักขิณาวัฏฌาน บางคนอาจเวียนศีรษะเมื่อฌานหมุนเร็ว ถ้าเพ่ง๑–๒–๓–๔ แล้วถอยจาก ๑–๒–๓–๔ อย่างนี้เรียกว่ากระเดื่องฌาน เพราะฌานแกว่งไปกลับมาเหมือนกระเดื่องนาฬิกา เมื่อครบวาระฌาน ฌานก็จะหายไป สำเร็จความมุ่งหมายเช่นเดียวกัน

อนึ่งผู้ใดประสงค์จะพิจารณาฌาน๘ ก็ตั้งฌาน ๘ ดังได้กล่าวไว้แล้วจะพิจารณาเป็นทักขิณาวัฏ หรือกระเดื่องฌานก็ได้ฌาน ๔ และ ๘ นี้สำเร็จความมุ่งหมายเหมือนกัน ต่างกันแต่มากน้อยรอบกว่ากันเท่านั้น บางคนก็เห็นว่าฌาน ๘ กำหนดยากเพราะมากอาจหลงได้

๒ การพิจารณาฌานเช่นนี้ ความมุ่งหมายเพื่อให้จิตสงบระงับ ละเอียดปราณีตขึ้นไปตามลำดับ ตามกายและฌานนี้ละเอียดขึ้นไปตามลำดับนั้น ข้อสำคัญพึงมุ่งอย่าเมินอย่างที่กล่าวกันว่า “เท้าพาไปใจไม่นำพา” เปรียบความว่ากายญาณทัศนะที่พิจารณาฌานเหมือนเท้า ใจกายนอกคือใจ ไม่กระทำอนุปัสสนา กำหนดรู้เห็นตามไป ดังนี้เรียกว่าใจไม่นำพา

๓ การพิจารณากายและภูมิต่าง ๆ นั้นก็เพื่อให้อริยสัจจญาณมีกำลังสูงแก่กล้าขึ้นรู้เห็นแจ้งชัดในทุคติภูมิว่าเป็นส่วนทุกขสัจจะ สุคติภูมิ โลกิยะเป็นส่วนสมุทัยอริยสจ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลดิ้นรนแสวงหาแล้วหลงติดอยู่ พิจารณาโลกุตรภูมิ และนิพพานเป็นส่วนนิโรธอริยสัจจะ มัคค อริยสัจจะ ทั้งสองรวมกัน เพราะเห็นที่ดับทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ด้วย

๔ พึงพิจารณาเนืองๆ หรือทุกครั้งหลังจากอาสวขยญาณ ได้กระทำกิจตามอันดับ ๒ ข้อ ๗ แล้ว เมื่อพิจารณาตามอันดับนี้เสร็จแล้วแต่ละครั้งหนึ่ง ๆ ก็พึงพิจารณาส่วนกิจที่เหลือจะต้องกระทำอีกต่อไปด้วย

๕ การพิจารณากายก็ดี ภูมิก็ดี พึงพิจารณาโดยละเอียดรอบคอบ ให้รู้เห็นแจ้งชัดจริงๆ เป็นต้นว่า พิจารณาในทุคติภูมิชั้นใดกระทำกรรมอย่างไร ได้รับทุกข์ทรมานเพียงใด เมื่อใดจะพ้นโทษ พ้นโทษแล้วจะไปไหน อย่างไร เพราะเหตุใด ดังนี้เป็นต้น

๖ นิมิตอย่างใดปรากฏเฉพาะหน้า พึงพิจารณานิมิตนั้น ให้ทราบตามเป็นจริงอย่างไร จะต้องทำอะไรอย่างไรกับนิมิตนั้น

๗ พึงทราบว่าการปฏิบัติตามอันดับ ๑–๒–๓ นี้เริ่มต้นมาพร้อมๆกันแต่ต้นก็ได้ แต่ต้องวางระเบียบหรือตารางให้ปฏิบัติเป็นเวลา อย่าให้ปะปนกัน การกระทำกิจต้องรักษาระเบียบเคร่งครัด ส่วนผีกหัดกระทำได้ตามอัชฌาสัย แต่ก็ควรให้เป็นไปในสิ่งที่เป็นประโยชน์

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติ
สาขาพระนครศรี จังหวัดเพชรบุรี

พิมพ์ที่บริษัทไทยพณิชยการ ๓๐๘ สีลม พระนคร
นายธนวนต์ จาตุประยูร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๔